

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM

1940. ÁPR.—JÚN.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROK ÉS LEVÉLTÁROK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * II. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Az 1936. év Magyar Könyvészete

I. A magyarországi könyvtermelés forrásai: a nyomda- és sokszorosítóvállalatok statisztikai jegyzéke. Összeállította: dr. Szollás Ella. — II. A Magyarországon megjelent könyvek jegyzéke. Összeállította: dr. Droszt Olga. — III. A Magyarországon megjelent hírlapok és folyóiratok jegyzéke. Összeállította: dr. Mokcsay Júlia.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár. 1939. XX+516 lap.
Ára P 20.—

Magyar Könyvészet

Bibliographia Hungariae 1911—1920

Barcza Imre címgyűjtésének felhasználásával szerkesztette az Országos Széchényi Könyvtár Bibliografiai Osztálya. — A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter támogatásával kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete. I. kötet. A—K. Sajtó alá rendezte dr. Kozocsa Sándor. 1939. VIII+538 l. A teljes mű (két kötet) ára P 60.—

MAKKAI LÁSZLÓ — M. HORVÁTH MAGDA :

A MAGYAR KÖNYVGYÜJTŐ KÉZIKÖNYVE

MAGYAR KÖNYVTRITKASÁGOK ÉS KÉZIKÖNYVEK
1888—1938 KÖZT ELÉRT ÁRAINAK JEGYZÉKE

(Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai IX.) 1939.
232 lap. Ára P 10.—

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA.

A marosvásárhelyi TELEKI-könyvtárban egy eddig ismeretlen, illusztrált BALASSA-kiadvány került a kezembe.* Szokatlan volt számomra a kis 12° kötet alakja, amely a régi BALASSA-kiadványok általános hosszúkás téglány formájától eltérően, szélesebb s így a nyomástükre is jóval nagyobb; de talán még nagyobb meglepetés volt, hogy a kötetet metszetek díszítik. Eddig ugyanis egyetlen illusztrált BALASSA-kiadványról volt tudomásunk, melyet azonban szakember még nem látott. Ezt az 1699. évi nagyszombati kiadványt DÉZSI LAJOS ismertette báró RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírása szerint Balassa Bálint Minden Munkái című kiadványa bibliográfiai bevezetésében.¹ A leírás részben nyomdatechnikai okokból nem betűhű s így megbízhatóságához szó fér. Sőt illusztratív anyagának leírásába is több félreértésen alapuló hiba csúszott. Mindez éppen a TELEKI-könyvtár címlapján példánya alapján állapítható meg, amely természetesen nem azonos, de formailag és tartalmi szempontból igen közeli rokonságban van az 1699. évi nagyszombati kiadvánnyal. Minthogy pedig ez utóbbi az *Istenes énekek*nek nem eredeti összeállítása, hiszen címlapján arra hivatkozik, hogy — „A Bécsi első Editióból most ujjonnan ki-nyomtattattak“ — ez a körülmény önkéntelenül is a két kiadvány összefüggéseinek felkutatására indít. Jónak véltünk ennyit előrebozsátani, hogy némileg megokoljuk,

* Említi a TELEKI-könyvtár nyomtatott katalógusa IKTÁRI BETHLEN ZSUZSANNA könyvei között. (*Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szek Pars Tertia, ... Viennae, MDCCCXI. Typ. A. Pichler. p. 291.*) — A kötet táblájának belső oldalán az egyesített TELEKI—BETHLEN exlibris, alatta 229. sz.

¹ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923, Genius, 1. köt. CXXXVII—CXXXIV. l. — Az említett nagyszombati kiadvány a BÁRÓ RADVÁNSZKY-család sajkokzai könyvtárának tulajdona.

miért látjuk szükségesnek az alábbiakban a TELEKI-könyvtár BALASSA-kötetének részletesebb s a nagyszombatival összehasonlító leírását.

Az *Istenes énekek* csonkán ránkmaradt képes kiadásának eléggé ép félbőr-kötése a XVIII. század második felénél alig készülhetett régebben. Lapmérete 114×69 mm. Szedéstükre 96×55 mm.² Minthogy az első meglévő levél ívjelzése A₂, elől tehát csak egy levele hiányozhat, amelynek rektóján a címlap állt, verzóján pedig valószínűleg ugyanaz a zsoltár-idézet és Dávid királyt ábrázoló fametszetű kép, amely a nagyszombati kiadás címlapjának hátán is található.³ Az A₂ levél rektóján már az énekek következnek, így hát ezeket sem ajánlás, sem bevezetés meg nem előzte.⁴ A lapszámozás az A₂ levél verzóján 2-vel kezdődik. Jelenlegi állapotában a kötet terjedelme: A₂—B₈ B₈—H₁₂ levél, vagyis [1] 2—32, 37—190 számozott lap. Hiányzik a 33—36. l. (az ívközép B₆—B₇ levele). A 190. l. Így őrszóval végződik, vagyis a kötet csonkán zárul. A hiányt legalább is egy ívnyinek gondolom, mivel az utolsó H ív teljes. Élőfej a 2—216. lapon BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ; a 127. számozatlan lapon nincs élőfej; a 128—190. lapon ISTENES | ENEKEK. | Az A₂ levél rektóján a címsorok közé a könyv valószínűleg XVII. századi tulajdonosa kétszer is odajegyezte nevét: *Bigaly András Borbely*. A 80. lap margóján kissé határozottabban ez a bejegyzés olvasható: *Bigaly András | Borbelyé ez a könyv* |.

² Valószínű, hogy a nagyszombati kiadás is hasonlóan szélesebb méretű és nem keskeny téglány formájú, mint a szokványos BALASSA-kiadványok. RADVÁNSZKY leírásában ugyan csak annyit említ, hogy a kötet kis 12° alakú (márpedig a keskeny formájú kiadványok is 12° alakúak!), de az alább leírandó tipográfiai azonosságokból következtetni lehet a méretek azonosságára.

³ RADVÁNSZKY KÁLMÁN így írja le: PSAL. 150 | Dicsírtétek az Urat dobbal, és | az éneklő karban. | Alatta fametszet: imádkozó alak, balra mellette lant, felette felhőből kihajló angyal. A kép alatt: Minden Lélek dicsírje az | URAT. | Valószínűleg ugyanarról a Dávid királyt ábrázoló metszetről van szó, amely PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása (RMK. I. 1171.) 328. lapján is megtalálható.

⁴ A nagyszombati kiadásban a címlevél után következő három számozatlan levélen BALASSA GÁBOR BÁRÓHOZ intézett latinnyelvű ajánlás olvasható, az énekek tehát az A₅ levélen kezdődnek. A latin ajánlást DÉZSI, RADVÁNSZKY másolata alapján, teljes egészében közli. Ld. i. h.

Az A₂ levél rektóján közepén fent római számmal: I. | alatta fejléc többszörösen összetett stilizált levelekből, alatta: AZ TEKINTETES | ES NAGYSAGOS. | GYARMATI | BALASSA BALINTNAK | ISTENES ENEKI. | ELSEO. | Mellyben azt mutattya meg, hogy | mindeneket Iften az emberekert teremtet, | es hogy femmi állandó ne legyen. | Levél- és virágdíszes kezdő: Világon égh alatt...⁵

3. I. MAS. | Melyben bűne bochánattyáért kő- | nyörög. | BOcháf meg Ur Iften...

6. I. MAS. | Ebben-is könyörög bűne bochánattyáért, | és hálákat-is ád, hogy Iftenhez való megh | térefe által kedvet lelt Iftennél, s-az által | örök kárhozattól meg |zabadúlt. | Bizonyyal ifmérő raytam...

8. I. MAS. | Még-is bővebb fzóval kérleli Iften- | nek haragját. | OH én Iftenem...

10. I. MAS. | Deo vitae mortisq, arbitro. | EX ODA. | Quem tu fumme DEUS femel | Placatus patrio lumine respicis, &c. | OH szent Iften... Az ének végén a 11. lapon apró záródisz.

⁵ Az alábbiakban ezentúl helyesírási és tipográfiai eltérésekre csak a lényegbevágó helyeken térek ki. Kétségtelen biztosságú összehasonlítás amúgyis lehetetlen, mert RADVÁNSZKY leírása nem teljesen pontos. Például a fejleceket, iniciálisokat, záróleceket, záródíszeket meg sem említi, holott nem valószínű, hogy ezek a nagyszombati kiadványból hiányoznának, minthogy a két kiadás énekei a 120. lapig — amennyire ez a leírásból megállapítható — tartalmilag és tipográfiailag lényegében megegyeznek: a szedéstükör, sormetszet, képek elhelyezése azonos. De hogy a két kiadás nem ugyanarról a szedésről készült, azt kétségtelennek tekinthetjük. A nagyszombati kiadás egyetlen példányához egyévi várakozás után sem sikerült ugyan hozzáférnünk, így tehát a két kiadás betűtípusának egyező vagy eltérő voltát nem tudjuk megállapítani, RADVÁNSZKY KÁLMÁN leírásával összevetve azonban a helyesírási és tipográfiai eltéréseket a következőkben összegezhethetjük. A *cs* jele a TELEKI-könyvtár példányában következetesen *ch*, a nagyszombatiban keverten néha *ch*, de gyakrabban *cs*. Sokszor találunk a nagyszombatiban diakritikus jelet ott, ahol a TELEKI-példányban nincs, vagy megfordítva. Az énekek 1. lapjának második sorában pl. az *ES* helyett *ÉS* áll; ugyancsak hiányzik több helyen a szövegi néma *b*, pl. az első ének második szava *égh*, a nagyszombatiban: *ég*. Vagy pl. az 50. lapon *alkolmatofságért* helyett *alkalmatossáért* áll. A központozásban is eltérések mutatkoznak, s a nagyszombati kiadásban teljesen következetlenül az énekek első szavának második betűje hol verzális, hol nem. Mindezekre természetesen a felsoroltakon kívül még számos példát említhetnénk. A rengeteg apró eltérés közül mégsem tekinthetjük valamennyit RADVÁNSZKY másolási tévedésének. Itt két, időben különböző szedésről, vagyis két különböző kiadásról van szó, amelyek közül már csak helyesírási szempontból is a TELEKI-könyvtár példánya a régibb.

12. l. MAS. | Kőnyörög Iftennek, hogy buydofáfában | vi-
fellye kegyelmefen gondgyát, s-terjefzfze- | is reá újob áldáfát. |
KEgyelmes Iften ...

13. l. MAS. | Ebben-is kőnyörög Iftennek, okát ad- | ván,
miert próbállya s-fuytollya Iften | az ő hiveit. | LEgyen jó idő
chak ...

14. l. MAS. | OH ki kélőn futok lelkem orvosához, | ...

15. l. MAS. | AZ Ur az Egben mint Király fzékbén | ...

16. l. MAS | ADgy már chendefféget lelki békeffé- | get ...

17. l. MAS. | OH kegyelmes Iften néz fzépen rám | ...

18. l. MAS. | Pij ducis pium votum. | Jőy mellém fzent
Iften ...

20. l. Ejufdem generis. | EGYedül te benned ...

20. l. MAS. | Haboruit, fziwe faydalmát fzámlál- | ván, kéri
Iftent, hogy kétfegeben eleftől | oitalmazza. | LElkemnek hozzád
való buzgó kiál- | táfa ...

22. l. MAS. | OH én kegyelmes ISTENEM, ...

23. l. Egy sor szegfű-szirmos elválasztó dísz, alatta: Hymni
tres ad Sacrofantam | Trinitatem. | PRIMUS. | Ad Deum Pat-
rem pro levamine | malorum. | Alatta 39×39 mm-es fametszet.
A világ teremtését ábrázoló kép. Felhők közül az Atyaisten hajol
ki. Fején zsidó papi süveg. Az Atyaisten alatt a nap, hold és
csillagok, legalul a föld színe látszik: dombok, fák bokrok.⁶
A vers maga a következő lapon kezdődik.

24. l. AZ fzent Háromfágnak első fzemélye, | ... A vers
után a következő 25. lapon két sorban virág-záródisz.

26. l. Egy sor fekvő levéldísz, alatta: HYMNVS SECVN-
DVS. | Ad Deum Filium, pro impetranda mi- | litari virtute. |
Alatta 58×49 mm-es fametszet. Felhőktől koszorúzva Jézus tel-
jes alakját sugárkéve veszi körül, baljában országalmát tart,
jobbja kitarva két nyujtott ujjal. A kép aláírása: SALVATOR
MUNDI | A metszet alatt: AZ fzent Háromfágnak kinek imád- |
koznak ... A himnusz végén a 28. lapon kétsorban kettős ösz-
szetételű stilizált liliomos záródisz.

29. l. Főnt egy sor kettős összetételű stilizált virágdísz,
alatta: HYMNVS TERTIVS. | Ad fpiritum Sanctum, pro felice |
conjugio. | Alatta a Szentlélek eljövetelét ábrázoló 53×32 mm-es
fametszet. Középen Szűz Mária ülő alakja. Tőle jobbra és balra
két-két apostol ugyancsak ülő helyzetben, a háttérben pedig
jobbról is balról is három-három álló apostol. Fejük felett láng-
nyelv. A kép középső felső részén dicsfényövezetben a Szent-
lélek galamb alakjában. A kép alatt: AZ fzent Háromfágnak
harmadik fze- | mélye ... A himnusz után a 30. lapon makkos
záródisz.

31. l. MAS. | Szep Kőnyörgés. | NInch már hová lennem
keyyelmes | ... [Így, két y y-al!] Az ének után makkos záródisz.

⁶ RADVÁNSZKY így írja le: „fellegekből kinéző, dicsfényövezte, Istent
ábrázoló szakállas alak”.

32. l. MAS. | Pfalmus XXVII. | AZ én jó Istenem ha gyertyám nékem | ... A zsoltár ugyanezen lapon: Könyörűly én ray- | szavakkal végződik. Őrszó: tam. A következő 33–36. lap hiányzik.

37. l. versszak közepén kezdődik: fogyhatatlan hitem, Le-
gyen erős lelkem. | E soron kívül még öt versszak, alatta: MAS. |
Pfalmus CXLVIII. | MENnyei feregek, bóldogh tífza lel-
kek...

39. l. Idem Pfalmus, incerto authore. | Dichőült helyeken
mennyei Paradi- | chomban ...

41. l. MAS. | Istennek áldáféért való Könyörgés. | ALdgy
meg minnkét Vr Isten az te jó | ...

42. l. MAS. | Ebben az Noé bárkájából el repült Ga- | lamb
állapattyahoz hasonlítván állapattytát. | kéri ISTENT, hogy éle-
tének fűrű nagy ve- | lzélyben oncha-reá kedvét s-áldáfának
bár- | kájában való be fogadáfával, menche meg | fok kifirtet-
től fejét. | SEgélly meg engemet én édes Istenem, | ... Az ének
után a 44. lapon záródisz, ld. a 2. ábrát.^a

45. l. Egy sor kettős összetételű stilizált liliomos fejléc alatt:
Halála előtt való betegfhégében ezt az | 50. Pfalmuít fordította. |
Alatta pietát ábrázoló 63'5×47 mm-es fametszet. A feszület tö-
vében ülő Mária Jézus holttestével. Jobb oldalt egy fának szá-
raz ágai látszanak. A kép alatt: VEgtelen irgalmú O te nagy
hatalmú | ...

48. l. Eddig az Pfalmusból, s-ez immár | Poética Inventio. |
Mint álgyú golyóbis... A zsoltár után a 49. lapon makkos
záródisz.

50. l. NOTA BENE. | Ez ötvenedik pfalmus; mivelhogy |
fzent David Kiralynak az hét peniten- | tia tarto Soltári közzül
egygyik: Jó és | heles alkotmatofságért, az több pfalmu- | fokis,
mellyek hasonló verfek modgyára | fordittattanak ide helyhez- |
tetenek. | Alatta záródisz, ld. az 1. ábrát.

1. ábra. Záródisz az Istenes Énekek
bécsi kiadásának 50. lapjáról.

51. l. Két sorban arabeszkcs fejlec, alatta: KEOVETKEZIK | SZENT DAVID PENI- | TENTIA TARTO SOL- | TARA. Alatta 42⁵×32 mm-es fametszet, amely talán Remete Szent Pált ábrázolja. A szent egy lombos fa előtt térdel, jobbjobban feszülettel, feje felett glória. A kép háttérében jobbra a remetelak, fölötte egy repülő madár.⁷ A kép alatt: Meg ne emlekezzél Uram vét- | keinkrúl, fem az mi Atyáink vét- | keirúl: és bofzfút ne áll rajtunk | búneinkért. |

52. l. VI. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet Uram, ...

53. l. XXXI. Sóltár. | BOldogok à kiknek undok vétkeinek | ...

54. l. XXXVII. Sóltár. | MEg ne fedgy engemet, Uram, ...

56. l. L. Sóltár. | VEgtelen irgalmú, óh te nagy hatal- | mú...

58. l. CI. Sóltár. | VRam, hald-meg fzómat: nézd nagy | ...

60. l. CXXIX. Sóltár. | SOK háboruságban, fzivem nagy bánat | ban ...

61. l. CXLII. Sóltár. | HAjch-meg fűleidet, kérem Felsőge- | det ...

63. l. Fejléc egy sor kettős összetételű levéldísz, alatta: Bűnnek bochánattyáért. | Alatta Mária Magdolnát ábrázoló 35×31 mm-es fametszet. A kép jobbfeleében sziklarészlet. Mária Magdolna egy feszület előtt térdel, kibontott hajjal feje fölött glóriával. Elötte a földön virga és korbács. A kép baloldalán domb-részlet rajta elszáradt fatörzs, a háttérben dombok.⁸ A kép alatt: OH ízép drága Zálogh igaz fényes | ... A 68. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 31. lapon, alatta közepén két sor szekfűből álló záróléc.

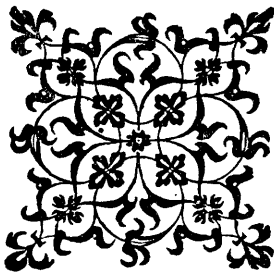
69. l. Egy sor kettős összetételű stilizált virágokból álló fejlec alatt: Mellyet irt jó ki muláféért. Alatta 58×43⁵ mm-es fametszet, amely boltozatos fülkében egy kőkockán halálfejet ábrázol. A koponya alatt keresztbe tett csontok, tőle balra elszáradt galy, jobbra virág. A kép felső részén MEMENTO MORI, a metszet alsó felében pedig egy szalagon MEMORARE NOVISSIMA felírás olvasható. A kép alatt: EGekben lakozó szentféges három- | fág ...

73. l. Egy sor szegfűszirmos fejlec alatt: IGEN SZEPE NEK, EZ | két fzőnak bötűjéből álván. | Ferendum & Sperandum, Autore in- | certo. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A feszület előtt ballábbal előrelépő széttárt karú ruhátlan Krisztus, feje körül dicsfényel, homlokán töviskoronával. Mögötte a spongyát tartó rúd és lándzsa keresztben a feszületnek támasztva. A kereszt

⁷ RADVÁNSZKY így írja le: „jobbjobban keresztet tartó alak“.

⁸ Ezt a metszetet RADVÁNSZKY egészen tévesen „kibontott hajú futó női alak“-nak írja le. Lehetetlen, hogy itt két különböző metszetről legyen szó. A valóság az, hogy a kép kissé elmosódott, a feszület, virga és korbács alig észrevehető s a félig jobbra forduló, térdeplő Magdolnában a felületes szemlélő talán valóban „futó női alak“-ot láthat.

jobb ágán egy virgács, a bal ágán pedig egy négyágú szöges ostor függ. A kép alján MISERERE NOBIS felírás olvasható. A metszet alatt: FOrog az fzerenche mit bizunk ő ben- | ne... Az ének végén a 77. lapon ugyanaz a záródísz, mint a 44. lapon ld. az 1. ábrát.

2. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 77. lapjáról.

78. l. Egy sor kettős összetételű liliomos fejléc alatt: Alia incerto Autore. | Alatta 48×37 mm-es fametszet. A kép jobb oldalán a prédikáló Krisztus látható, baloldalt hét tanítvány térdel, fölöttük felhők közül az Atyaisten hajol ki. Krisztus és a tanítványok között a háttérben hegyek és egy város tornyai tűnnek elő. A kép alatt: SVblimi te Pater aethere | ... Az első ének a kötetben, amely verssorok szerint van tördelve.

80. l. Az előbbi ének latin szövegének utolsó szakasza után stilizált levelekből álló egysoros záróléc következik, alatta: Azon Magyaról. | Utána 39×39 mm-es fametszet. A kép közepén a keresztre feszített Jézus, tőle balra Szűz Mária, jobbra pedig Szent János evangelista áll. A keresztlábánál halálfej, a kép háttérében bokrok és fák, baloldalt egy épület tornya látszik. A metszet alatt: SZegény fejem Uramhoz óhayt, Töre- | delmes... Az ének után a 82. lapon ugyanaz a záródísz mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

83. l. Egy sor virágos fejléc alatt: MAS. | Az Tatárok bé jövéfe, és az Nagyfá- | gos BALASSI FERENCZNEK halála | irattatik megh. | Alatta 635×47 mm-es fametszet. A háttérben egy csarnok boltozatos kapuja, elől Szent László király páncélba öltözve, fején korona, balvállán bárd, balra tőle a földön hanyatt fekvő halott íjjas harcos. A kép alján ez a felírás olvasható: S. LADISLAVS. R. A metszet alatt: PALLAS nem nyughaték ő követét | ...

85. l. MAS. | DIANA. az Vadázfáznak Iften | Afzfzonya BALASSI FERENCZNEK | halálát halván, Delos szigetéből ki jő az | Nyírféghre, fir, rettenetes átkokkal illetve | az földet, kefergi az UR-finak halálát, ki- | hez Mars az hadakozáznak Ilteneis alá ér- | kezven az Eghből, Dianának keferüfegét | eny-

hiti f zavával, fok okokból mutatván | meg, hogy dichófféges halálának böchületi | érdemével fellyül múlta az URfi az em- | berek kefergéfét, kit Phoebus-is vagy Apollo | bizonyítván az UR-fiak felől való ISTEN | végezefet hozza közben, hogy jószá- | gos che- | lekedetínek érdeméért, régi mennyei vé- | gezésből rendeltetenen az halálra, mely | által az Iftenek gyülekezeti tárfafágában | foglaltatnak bé, mivelhogy az emberi ren- | det, és az földi lakáft, érdemekkel fellyül múlták volna. | DELos fizigetéből az mÍnap Diana, | ...

89. l. MAS. | Az mely Mufák (tudni illik az tudo- | mánnak kilenz Iften Afzfonyi, Clio, Cal- | liope, Urania, Polyhymnia, Terpfihore, | Thalia, Euterpe, Melpomene, Erato f- | Apollo) az Balásfiak koporfoját őrzik, azok- | nak az koporfo látogato emberekhez való | fzavok: Clio felel penigh mindennek, az | ki oda megyen az többi képében, Melly Mú- | faktól az felfő ének- nek útólló verfeben tótt emlekezetet Phoebus. | KErdhedd az koporfót, miért illy fzo- | ros ...

90. l. MAS. | Deploratio Fratrum Balafsiorum. | CHudálható nagy dolog, | ... Eddig ez a második ének, amely vessorok szerint van tördelve. A 94. lapon az ének után kígyóvonalas záródísz, alatta stilizált virágkeretben ez a szó: MAS.

95. l. Két sor szegfűvirágos fejléc alatt: AZ NAGYSAGOS ES | Tekintetes Gyarmati BALASSA | BALINTNAK Elfztergam alá | való kézfűletí, s-imádfága: mit példá- | zott legyen az ő verfelyes kamukából | chináltatott záfzljója, kinn Hárfával | Dávid Király vagyon térden le teleped- | ve, őfzve fogot, s-fel emelt kézzel ir- | va: Az Nemzetes és vitézljő RI- | MAI JANOS által, az mint az | verfek fejéből megh teszik holott | ez vagyon: | Balaffios fratres Rimai decorat. | E szöveg alatt három sor stilizált liliomos záróléc.

96. l. Dávid királyt ábrázoló 59×48 mm-es fametszet.⁹ A képen jobboldalt egy lombos fa tövében térdel Szent Dávid szétterjesztett karral. Vállán prémgallér, fején korona glóriával övezetten. A földön előtte hárfa, jogar és egy nyitott könyv. A háttérben egy fallal körülvelt város látszik. A metszet bal felső részén fellegek közül az Atyaisten hajol ki, feje körül háromszög, jobbkezeben országalma. A kép alatt: BOcháfd ízent lelketet Eghből Ur Iften | ...

⁹ RADVÁNSZKY KÁLMÁN ezt a metszetet egyszerűen így írja le: „a szövegben az előző lapon leírt zászló Dávid királlyal“. Nem valószínű, hogy a nagyszombati kiadás metszete különbözne az általunk alább leírandó, Dávid királyt ábrázoló képtől. Ez a metszet azonban egyáltalán nem „zászló Dávid királlyal“, hanem csak Dávid királyt feltüntető kép. Az ábrázolás nem olyan, mint „a szövegben az előző lapon leírt“ Dávid királyé — miként ezt RADVÁNSZKY megjegyzi —, mert hiszen nem „összefogott és felemelt kézzel“ térdel előttünk. RADVÁNSZKY a leírást és a metszetet valószínűleg nem vetette össze pontosan.

101. l. MAS. | Az Oltromra menyén penigh, Pallas- | hoz futamodik fietfeggel, s-efedezik azon, | hogy ötet, az oltromkor febeliche halálofan, | kivel jó hirt, s-nevet hozván reá, ez föld- | nek fzinéről életét az égben emellye, és ren- | dekben helyeztetvén halhatatlanná-is | tegye, s-így szólt: | BALASSI BALINT. | HAD vezérő Pallas...

103. l. MAS. | Meg febefsedvén s-halálához közel lé- | vén, házájanak, baráttjának és az öchenek | fzől Iftennek könyörög- | vőgvén, lelkét kezé- | ben ajánlya. | IM hol édes hazám ez az jele hogy |...

106. l. MAS. | Ad notam: Meg-fzabadulván. | SZánnya az Ur Iften hiveinek romlá- | fát... Ez az egyetlen ének, amelynek nótajelzése van.

113. l. MAS. | PSALMUS XLIV. | NAgy keferves fzivel könyörgének az |... A zsoltár után a 119. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 31. lapon.

120. l. Két sorban stilizált virágokból álló fejléc, alatta: MAS. | Ez után ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet következik, mint amelyet már a 73. lap ismertetésénél leírtunk. A kép alatt: KEonyörűly én raytam Ur Iften f-ir- | galmaz...¹⁰

124. l. MAS. | KIáltok hozzád mélyfégből, Uram |...

125. l. MAS. | REMénfégem te légy nekém... Az ének után a 126. lapon két sor szegfűvirágos záróléc.¹¹

127. l. A lap alsó részén kétsoros, különben egysoros összetett liliosomos keretben a következő előzéklap: KEOVETKEZ- | NEK | Máfoktúl fzerzett | Iftenes és aétatos | énekes formán valo | fzerzett dichiretek és | könyörgéfekek. | Stilizált virág- és levéldísz alatt: Omnis fspiritus lau- | det Dominum. |

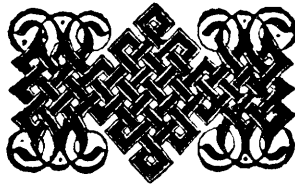
128. l. Egysoros stilizált levelekből álló fejléc alatt: Iftenkez való efedezéffel kegyelem | kérés. | V. M. | Alatta 59×48 mm-es fametszet. A töviskoszorús, dicsfényövezett Krisztus balkezeivel a keresztfát tartja, jobbkeze kítárva, oldalsebéből pedig vér ömlik egy kehelybe. A metszet alsó részén PRECIVM REDEMPTIONIS. felírat olvasható. A kép alatt: HOzzám régen békélt, s' jó kedvedből |...¹² Ez a harmadik verssorok szerint

¹⁰ A 120. laptól kezdve a TELEKI-könyvtár példánya erősen eltér az 1699. évi nagyszombati kiadástól. Ez utóbbiban a *Könyörűly énrájtam*... kezdetű ének előtt hiányzik az említett, Krisztust ábrázoló fametszet. De a 124. és 125. lapon itt is ugyanazok az énekek állnak, mint a TELEKI-könyvtár példányában.

¹¹ A TELEKI-könyvtár példányában a 126. lapon a BALASSA-énekek sora lezárul. A nagyszombati kiadásban azonban a 126—133. lapon még a *Pusztában zsidókat, Segély meg engemet, Aldott szép pünkösödnek, Vitézek mi lehet, Oh én édes hazám* kezdetű énekek következnek, amelyek közül a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadásban egyik sem jelent meg.

¹² Az 1699. évi nagyszombati kiadásban sem ez az ének, sem a leírt metszet nem jelent meg.

tördelt ének. Utolsó szakasza után a 131. lapon szalagmintás záródísz. ld. a 3. ábrát.

3. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 131. lapjáról.

132. l. Stilizált levelekből összeillesztett kétsoros fejléc alatt: MAS. | Paenitentiára való. | Alatta ugyanaz a Mária Magdolnát ábrázoló metszet, mint amelyet már a 63. lap leírásánál ismertettünk. A kép alatt: MEnnyei nagy Felfégh, kit rettegh föld |...¹³ Az ének verssorok szerint tördelt, végén a 135. lapon ugyanaz a makkos záródísz, mint a 30. lapon.

136. l. Minden-napi könyörgéfe Lelkemnek. | Alatta 43'5×32 mm-es fametszet, amely a dicsfényövezett párnán ülő gyermek Jézust ábrázolja, amint jobbvállához támasztva a keresztfát tartja. Minthogy e lap közepéről kb. egy cm. széles csík kiszakadt, a metszet alsó részén lévő feliratból csak a JESU szó olvasható el. A kép alatt: MInden-nap jó reggel, ferényen s' jó |...¹⁴ A verssorok szerint tördelt ének végén a 139. lapon ugyanaz a záródísz látható, mint a 44. lapon, ld. a 2. ábrát.

140. l. Stilizált virágkeretben ez a cím: Paenitentiára indult fziveknek | könyörgefe. | Alatta ugyanaz a Remete Szent Pált ábrázoló fametszet, mint az 51. lapon. A kép alatt: MElységes fetétfégh, kórnyűl vett fok |...¹⁵ Az ének verssorok szerint tördelt.

144. l. Két sorban lilimos elválasztó léc, alatta: MAS. | Paenitentiára valo könyörgés és kegye- | lem kérés. | Alatta ugyanaz a Krisztust ábrázoló fametszet, mint a 128. lapon. A kép alatt: MULLyék el Ur Iften rólam te nagy hara- | god, ...¹⁶ Verssorok szerint tördelt ének.

¹³ A nagyszombati kiadásban ez az ének nincs meg.

¹⁴ Sem a metszet, sem az ének nem jelent meg a nagyszombati kiadásban. Ehelyett az 1699. évi kiadás 134. lapján: KOVETKEZNEK | Más Authorkból | öszve szedegetett egy nehány | szép Istenes ENEKEK. | Bünbocsá natért Sz. Ts. M. | IFiuságom vétke gyakran jut eszem- | be... kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁵ A nagyszombati kiadásban ez az ének nem jelent meg. Helyette a 140. lapon a *Bün testéből s tömlőcéből* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nincs meg.

¹⁶ A nagyszombati kiadásban ez az ének sem jelent meg. Helyette a 143. lapon *Könyvem forrása, áradása*, a 145. lapon pedig *Elő még az idő* kezdetű ének áll, amelyek viszont a mi kiadásunkban ismeretlenek.

148. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Könyörgésre való kezfület azonn | törődelemmel. | Alatta: KIáltok míg élek, bűnöm-ből föl kelek | ...¹⁷ Verssorok szerint tördelt ének.

151. l. MAS. | Virágkeretben ez a cím: Hogy Iften fzegén-fégemben ne | feledgyen. | Alatta: BUfűlt életemnek fzumorú fzivemnek | ...¹⁸ Verssorok szerint tördelt ének.

154. l. MAS. | Ifmet, maga vigafztaláfára, az el | hagyott állapatban. | VIfeld békefféggel, s' kegyes chendef- | (féggel...¹⁹ Verssorok szerint tördelt ének.

158. l. Szezfűszirmos elvlasztó léc alatt: Az irgalmas kedveu fzeplőtelen fzip füz MARIAHOZ. | Alatta 59×45 mm-es famet-szet, amely Szüz Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézus-sal. A mellképet dicsfény veszi körül, alul felhőköl a holdsarló két ága tűnik elő. A metszet alsó részén ez a fölírás olvasható: Monfra te effe Matrem. A kép alatt: O Dichőült fzip kinch kiben gyarlófág | (ninch...²⁰ A verssorok szerint tördelt ének végén a 160. lapon ugyanaz a kígyóvonalas záródíz, mint a 94. lapon.

161. l. Két sor arabeszkes fejléc alatt: Az irgalmas nagy füzühöz, az Iften- | nek fzent Annyához. | Alatta 45×36 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja a gyermek Jézussal, aki Mária jobbán felhőkön nyugvó holdsarlón áll. A kép alatt: IDvöz légy bódlog füz, ..²¹ Verssorok szerint tördelt ének.

165. l. Egy sor elvlasztó virágdíz alatt: MAS. | Azon fzep Szüzühöz. | Alatta 31×32 mm-es fametszet, amely Máriát ábrázolja balkarján a gyermek Jézussal. A mellkép kerete köralakú babékoszorú, négy sarokképző szalagdíszel. A metszet alatt: ISTennek fzent Annya látod fzivem...²² A verssorok szerint tördelt ének végén a 168. lapon ugyanaz a záródíz, mint az 50. lapon, ld. az 1. ábrát.

169. l. Kettősösszetételű stilizált levelekből álló fejléc, alatta: MAS. | Mégis, az Bódlog fzip füzüchez az | uy eftsendő kezdetin. |

¹⁷ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

¹⁸ A nagyszombati kiadásban nincs meg; helyette a 150. lapon a *Miként Aegyptusban egy pelikán*, a 152. lapon a *Magasztallak én Istenem* kezdetű ének következik, amelyek a mi kiadásunkban hiányoznak.

¹⁹ A nagyszombati kiadásból hiányzik; helyette a 155. lapon a *Várom Uram Isten fejemre*, a 157. lapon pedig a *Paizsa szegény fejemnek* kezdetű ének következik, amelyek viszont a mi kiadásunkban nem jelentek meg.

²⁰ A nagyszombati kiadásban sem a metszet, sem pedig ez az ének nem jelent meg.

²¹ A nagyszombati kiadásban sem ez a metszet, sem ez az ének nincs meg; helyette a 162. lapon a *Megadja még Isten örömet szívemnek* kezdetű ének következik, amely viszont a mi kiadásunkban nem jelent meg.

²² Ez a metszet és az ének is hiányzik a nagyszombati kiadásból; helyette a 165. lapon a *Mire bánkódot óh te én szívem* kezdetű ének áll, amelyet viszont a mi kiadásunk nem közöl.

Alatta 42×32 mm-es fametszet, amely a betlehemi istállót ábrázolja a szent családdal. A kép baloldalán két pásztor alakja, a bal felső sarokban pedig a három-királyok csillaga. A metszet alatt: IStennek szent Annya, kegyelmed...²³ A verssorok szerint tördelt ének végén a 171. lapon záródísz, ld. a 4. ábrát.

4. ábra. Záródísz az Istenes Énekek bécsi kiadásának 171. lapjáról.

172. l. Kettősösszetételű virágos fejléc alatt: Bóldog Afzonzonról való ének.²⁴ | Alatta 36×23'5 mm-es fametszet: a hold-sarlón álló dicsfényvel övezett Mária balkarján a gyermek Jézussal. A kép alatt: MARIA szent Háromfágh leánya | ... A verssorok szerint tördelt ének végén a 175. lapon kétszer két soros liliomos záródísz.

176. l. A cím és a szerző neve virágkeretben: Delicta quis intelligit? ab occultis | meis munda me, & ab alienis parce | fervo tuo. Pfal. 18. | Author Joannes Rimai. | Alatta: MEnnyekbélako imadando fölfégh, | ...²⁵ A verssorok szerint tördelt ének végén a 178. lapon szegfűszirmos záródísz két sorban.

179. l. Egy sor stilizált levelekből álló fejléc alatt: Hymnus. | Alatta 59×46 mm-es fametszet, amely az angyali üdvözetet ábrázolja. A kép baloldalán Mária imazsámolyon térdel, jobboldalt az ajtón belépő angyal, baljában jogar, jobb keze fölfelé mutat, feje fölött fény sugarban szálló galamb. A metszet alatt: AVe maris ftella, | ... Tengernek fényes Chillagja, | ...²⁶ Az ének verssorok szerint tördelt, szakaszonként váltakozó latin-magyar szöveggel.

182. l. Egy sor stilizált virágokból álló fejléc alatt: Salve Regina. | Alatta 40×31 mm-es fametszet, amely egy félköríves

²³ Sem az ének, sem a metszet nem jelent meg a nagyszombati kiadásban.

²⁴ Ezt az éneket a nagyszombati kiadás metszet nélkül közli.

²⁵ A nagyszombati kiadásban nem jelent meg.

²⁶ A nagyszombati kiadás is közli a 170. lapon, de metszet nélkül.

ablakfülkében, az összetett kézzel imádkozó Máriát ábrázolja. Alatta: SALve Regina, mater mifericórdiae... kezdetű imádság.²⁷

183. l. Azon Salve Regina. &c. | Magyarúl. | MEny-orfzágnek Királynéja ...

185. l. Egysoros szegfűsziromból álló fejléc alatt: Homo vanitati fimilis factus est; dies | ejus ficut umbra praetereunt. | Pfal. 143. | Alatta 58×45 mm-es fametszet. A képen egy pufók kis angyal bal kezével halálfejre, jobb kezével pedig homokórára támaszkodik. A metszet felső részén lebegő szalag felírás nélkül, a kép bal alsó felében pedig virágok láthatók. A metszet alatt: FLens ego fum genitus ...

186. l. Magyarúl, | SIRva és fok kínnal Anyám ez világra | ...

187. l. Virágkeretben ez a cím: Ipfá dies quandoq; parens; quandoq; noverca est. | Alatta: HA az jó fzerenche föl emel valakit, | ...

188. l. Fons speculum, gramen, oculis dant alleviamen. | VAGyon három dolog... Verssorok szerint tördelt ének.

189. l. Virágkeretben ez a cím: Ut ameris, ama. | Alatta: KIVánodé teged valaki fzereffen, | ... A verssorok szerint tördelt ének a 190. lapon a 8. szakasz első két sorával szakad meg: Mint az gyümölcstelen fát nem dichir- | hetni, | S' ki ki melegféért az tüzet kerefi; | Alatta az órszó: Igy. — A kötet tehát a 190. lapon esonkán zárul.*

A leírásból világosan kitűnik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány közeli rokonságban áll ugyan, de nem azonos az 1699. évi nagyszombatival, hiszen ennél jóval bővebb s metszetanyaga is jóval gazdagabb.²⁸ Nyomáskiegyezésről vagy hozzákötésről azonban az elmondottak alapján szó sem lehet, minthogy az eltérés a két példány között ívközben a 120. lapon kezdődik. Így tehát semmi sem áll útjában annak, hogy az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött kötetében ama bécsi

²⁷ Ezt az imádságot a nagyszombati kiadás a 172. lapon fametszet nélkül, csak magyarul közli. Az 1699. évi kiadás ezzel a szöveggel a 172. lapon le is zárul, az utána következő két számozatlan levélen már az énekek lajstroma következik. Tehát hiányoznak belőle mindazok az énekek, amelyek a TELEKI-könyvtár példányának 185. lapján és az utána következő lapokon következnek.

* Hálás köszönettel tartozom GULYÁS KÁROLYNAK, a TELEKI-könyvtár őrének, aki a leírás, különösen pedig a közölt szövegrészek korrektúráját az eredeti példány alapján elvégezni szíves volt.

²⁸ A nagyszombati kiadás 13 képet tartalmaz, a TELEKI-könyvtár példánya huszonkettőt, ha az ismétlődő metszeteket is figyelembe vesszük: huszonhatot.

első edíció egyik példányát lássuk, amelyre a nagyszombati kiadás mint elődjére hivatkozik. Címlap híján kérdés most már, hogy kinél és mikor jelenhettek meg Bécsben a BALASSA-versek.

E probléma megoldásához két eszköz látszott a legcélravezetőbbnek. Az egyik a kiadvány petit kurzívája, amelynek furcsa, kacskaringós szárú v-je és erősen összenyomott ae-je igen jellegzetes (lásd a műmellékleten a 10. képen). A másik ilyen eszköz a könyv illusztrációi. Ez utóbbiak különösen fontosak, mert amíg azonos betűtípuskészlete több nyomdának is lehetett, hiszen ezeket üzemszerűleg öntötték, addig a nyomódúccokat — minthogy fametszetekkel van dolgunk — minden tekintetben azonos formában „gyárilag“ több példányban előállítani nem lehetett. Ezen az alapon tehát feltétlenül megállapítható, hogy különböző munkákban megjelent lenyomatok azonos dúccokról készültek-e, vagy sem.

A XVII. század folyamán Bécsben megjelent magyar könyvek között kutatva HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek*... című munkájában (RMK. I. 576.), amely 1629-ben RICKHES MIHÁLYNÁL jelent meg, valóban megtaláltam hat metszetet. Az összehasonlítás folyamán kitűnt, hogy valamennyit a TELEKI-könyvtár BALASSA-kiadványának megfelelő metszeteivel azonos dúccokról nyomták (lásd a műmellékleten a 3., 6., 8., 14., 15., 16. képet). A képek keretein látható töredeзések (fehér foltok), vagy például a 8. metszet felső részén középen látható repedés is megvan mindkét kiadvány képein. HAJNAL MÁTYÁS könyvének kinyomatásához RICKHES az említett jellegzetes petit kurzíva típusát nem használta, de hogy műhelyében megvolt, az bizonyos. Mindebből kétségtelennek látszik, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött BALASSA-kiadvány RICKHES nyomdájában jelent meg Bécsben.²⁹

RICKHES MIHÁLY 1627-ig FORMICA MÁTÉ bécsi műhelyében dolgozott. Önálló üzemét 1628-ban rendezte be. Halála után (1635) a nyomdát özvegye, MARIA RICKHESIN vezette tovább. 1640-ben az özvegy is meghal, s ettől kezdve fia, RICKHES MÁTÉ áll a nyomda élén 1661-ig. Majd pedig az üzem fennállásának utolsó nyolc esztendejében MÁTÉ özvegye, SUSANNA RICKHESIN

²⁹ A kötet nyomdai kiállítása is kétségtelenné teszi, hogy nem hazai nyomda terméke.

tulajdonában van. Ennek halálával 1669-ben a RICKHES-nyomda végleg megszűnt.³⁰

A RICKHES-nyomda e rövidre fogott története alapján csak annyi látszik valószínűnek, hogy az említett BALASSA-kiadásnak 1669-ig meg kellett jelennie. További kutatásaim során azonban kiderült, hogy HAJNAL MÁTYÁS említett munkája 1642. évi pozsonyi kiadásának (RMK. I. 730.) illusztrációi közül négy képet (lásd a műmellékleten az 5., 17., 18., 20. képet), az ugyancsak Pozsonyban 1650-ben megjelent PÁZMÁNY PÉTER *Imádságoskönyvének* (RMK. I. 836.) illusztrációi közül pedig öt képet (lásd a műmellékleten a 3., 10., 13., 17., 21. képet) a mi BALASSA-kiadványunk metszeteivel azonos dúcokról nyomtak. PÁZMÁNY *Imádságoskönyve* 1674. évi nagyszombati kiadásának (RMK. I. 1171.) pedig ugyancsak öt illusztrációja a miénkkel közös dúcokról készült (lásd a műmellékleten a 3., 7., 11., 21., 23. képet).³¹ Ezenkívül mindhárom itt említett részben pozsonyi, részben nagyszombati kiadványban ama jellegzetes petit kurzíva típus is megtalálható. Az *Istenes énekek* Sajokázán őrzött 1699. évi nagyszombati kiadása egyetlen példányának típusát láttatlanban, sajnos, nem tudjuk meghatározni, de PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi nagyszombati kiadása alapján bizonyos, hogy az említett típus megvolt a nagyszombati nyomdában. Így hát feltehető, hogy azt az *Istenes énekeknek* a bécsi edíció nyomán készült új kiadásánál is felhasználták. Annyi pedig már a fenti összehasonlító leírásból is kétségtelennek látszik, hogy valószínűleg valamennyi illusztrációját a bécsi kiadáséval azonos dúcokról nyomták (lásd a műmellékleten a 2—13. képet).

Az eddigi eredményt összegezve, tehát 1642-ben a bécsi eredetű nyomódúcok már Pozsonyban voltak, 1674-ben pedig ugyanezeket a nagyszombati nyomda használja.

A nagyszombati nyomda története világot vet arra a kérdésre, hogy a bécsi eredetű metszetek és a típus is mi módon ke-

³⁰ ANTON MAYER: *Wiens Buchdrucker-Geschichte 1482—1882*. Wien, 1883. I. köt. 225—230., 265—270., 283—286. l.

³¹ SZABÓ KÁROLY PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadását csak a nyomdai kiállításból ítélve tartja nagyszombati terméknek, holott bizonyos, hogy az, mert az ajánlás végén világosan ott áll, hogy a könyvet HÉDERVÁRI KÁTÁNAK ajánlja „A Nagyszombati könyynyomtató”.

rült a nagyszombati akadémiai, a későbbi egyetemi nyomda birtokába. Köztudomású, hogy a nagyszombati nyomda felszerelését 1621 után valószínűleg a Bethlen Gábor és I. Rákóczi György-féle felkelések miatt Pozsonyba telepítik át. Ismeretes az is, hogy PÁZMÁNY 1635-ben megalapítja a nagyszombati egyetemet. A város most már nem maradhat nyomda nélkül s a nagyszombati jezsuiták nyomdájukat visszakövetelik Pozsonytól. Hosszas huzavona után 1639-ben a nyomda valóban visszakerül Nagyszombatba. A pozsonyi jezsuitákat természetesen érzékenyen érinti a Nagyszombatnak átadott betűanyag elvesztése. Érthető, hogy a hiányt valamiképen pótolni igyekeznek.

„1610. szeptember 25-én egy fiatal tisztviselő lép a magyar királyi udvari kamara szolgálatába, mint kamarai titkár, aki azonban Pozsonyból (mert itt működik) csakhamar Bécsbe kerül a magyar királyi udvari kancelláriához, ahol királyi titkár lesz. A XVII. század első felében kiadott címeresleveleken, királyi privilégiumokon gyakran láthatni aláírását, egyébként azonban jelentős politikai vagy egyéb szerepet ez a férfiú nem játszik, csak hűséges, jó tisztviselő és semmi több. Ez a férfiú Ferenczffy Lőrinc volt, aki a mi szempontunkból azért nevezetes, mert saját pénzén nyomdát is szerez magának, amelyen többek közt állami támogatással országgyűlési törvénycikkeket, meg más egyéb műveket is kinyomat. E nyomdát, amelyet az említett támogatás alapján tévesen az ország nyomdájának tartanak s amely természetesen Bécsben működik, Lippay György esztergomi érsek, aki egyszersmind királyi kancellár is, megveszi s 1640-ben Ferenczffy halála után a pozsonyi jezsuita kollégium, de főleg páter Némethi Jakab, a pozsonyi jezsuiták nyomdai prefektusának kérelmére a megnevezett kollégiumnak engedi át.“³²

Így került FERENCZFI³³ nyomdai felszerelése a pozsonyi jezsuitákhoz. Hogy a FERENCZFI-féle nyomda Bécsben hol működött, erről nyomdászattörténeti irodalmunkban semmiféle adatot sem találtam. HAJNAL MÁTYÁS: *Jézus szívét szerető szívek...* című könyvének 1629. évi első bécsi, valamint második pozsonyi kiadása ajánlásából kiindulva talán sikerül — legalább is 1629-

³² IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR: A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története, 1577—1927. Budapest, 1927. 40—41. l.

³³ Egykorú emlékekben a nevét mindig így találtam.

től kezdve — FERENCZFI nyomdájának működési helyét közelebbről meghatározni. HAJNAL könyvének 1629. évi bécsi kiadásában az ajánlást maga FERENCZFI LŐRINC írta GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS nádor nejéhez, GRÓF NYÁRI KRISZTINÁHOZ. Sőt az ajánlás után FERENCZFI címerét is lenyomtatták. A pozsonyi könyvnyomtató pedig 1642-ben ajánlásában megjegyzi, hogy HAJNAL munkáját GRÓF NYÁRI KRISZTINA nyomatta ki „Bécben közel tizenkét esztendővel ez előtt Ferenczfi Lőrincz által“. HAJNAL MÁTYÁS művének első kiadása azonban a címlap tanúsága szerint 1629-ben RICKHES MIHÁLY műhelyében jelent meg Bécsben. Mindebből úgy látszik, hogy a FERENCZFI-féle nyomda, amióta RICKHES MIHÁLY önálló műhelyét berendezte (1628), valószínűleg RICKHESnél nyert elhelyezést vagy neki volt bérbeadva³⁴ s ez a magyarázata annak, hogy a RICKHES által HAJNAL munkájának kinyomatásához használt betűkészlet és nyomódúcok, amelyek egy része nyilván FERENCZFI tulajdona volt, ennek halála után hogyan került a pozsonyi jezsuiták birtokába.³⁵ Így vált lehetővé, hogy 1642-ben HAJNAL művének képanyagát részben az eredeti dúcokról nyomhatták le Pozsonyban.

A pozsonyi jezsuita nyomda, amint már említettük, más nyomtatványaihoz is felhasználta a FERENCZFI-féle betű- és képanyagot. Egy szép napon azonban — amint a nyomda történetének szerzői írják — „nem tudni milyen jogcímen a nagyszombati kollégium — különösen pedig Palkovich Márton rektor —, szintén magának követeli“ a FERENCZFI-féle nyomdai felszerelést. „Egészen természetes, hogy ebből megint csak viszály támad és a két rendház levelez, memorandumoz, vitatkozik, míg végre 1662-ben, a nagyszombati kollégium kérelmezésére, továbbá pater Wesselényi Miklósnak a Ferenczffy-féle betűanyagról a pozsonyi rektornak adott s a nagyszombatiakra nézve kedvező véleménye alapján és Pizzoni Ferenc jezsuita provinciális engedélyével,

³⁴ Különben is alig hihető, hogy maga FERENCZFI könyvnyomtatással foglalkozott volna.

³⁵ A FERENCZFI-féle betűanyag hiányát, úgylátszik, a RICKHES-nyomda is megérezte, s valószínűleg ezzel függ össze, hogy miért kellett RICKHES MÁTYÁS fiának, MÁTÉNAK, 1641-ben a típusokat felfrissítenie, kiegészíteni és újakat beszereznie. ANTON MAYER ezt a tényt meg is említi (i. m. 265—270. l.), csak éppen arra nem tud felelni, hogy mi okból történt, t. i. a FERENCZFI-féle anyag kiszakításáról nem tudott.

pater Tattay István pozsonyi rektor Juranich Márton nagyszombati rektornak és Juul Gábor ugyanottani nyomdai prefektusnak a vitás betűanyagot minden további nélkül átengedi. . .³⁶ A FERENCZFI-féle betűk, klisék és dúcok tehát 1662-ben tovább vándorolnak Nagyszombatba. A pozsonyi és nagyszombati jezsuiták között a vita ugyan még az átszállítás után tovább folyik, 1663 elején azonban a pozsonyiak kénytelenek belenyugodni abba, hogy az egész Pozsonyból Nagyszombatba vitt felszerelés ott is maradjon. A nagyszombatiak élnek is vele, amint ezt az 1662 utáni nyomtatványaik közül PÁZMÁNY *Imádságoskönyvének* 1674. évi kiadása is bizonyítja. Így vált tehát lehetségessé, hogy 1699-ben a BALASSA-versek Nagyszombatban a — tudomásom szerint először — HAJNAL MÁTYÁS könyvében lenyomatott képekkel jelenhettek meg.

A dúcok vándorlását nyomon kísérve kétségtelen, hogy a TELEKI-könyvtárban őrzött *Istenes énekek* bécsi kiadásának 1640 előtt kellett megjelenie. DÉZSI LAJOS az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapjáról általunk is idézett megjegyzés alapján a bécsi kiadást felveszi ugyan a BALASSA-kiadványok sorába (a 8. helyen), de mivel példányt nem látott belőle, megjelenésének időpontját az 1650—60-as években jelöli meg.³⁷ Az elmondottak után DÉZSI feltevése helyesbítésre szorul. Egyúttal azonban DÉZSINEK az első BALASSA-kiadásokról szóló egész elméletét is revízió alá kell vennünk.

DÉZSI elméletét az 1677. évi kolozsvári kiadás előszavára alapítja, amelyben a következő sorok állnak: „Balasi Balintnak Iftenes Eneki . . . Rimai Janos ékes Enekivel annyira edgyűvé voltak elegyedvén, az elébbi Bártfai, Lócsei, sőt még a' Váradi első kibocsátásban-is . . .“ Ebből DÉZSI azt következteti, hogy az első kiadás Bártfán jelent meg. Egy csonka bártfai kiadást valóban ismerünk, „de ezt nem tehetjük meg első kiadásnak“. „Igaz ugyan, hogy ráillik a fennmaradt előszó jellemzése, tudniillik benne a BALASSA és RIMAY énekei csakugyan össze vannak zárva, de az azonosítás ellen is fontos okok szólnak. Nevezetesen az 1665-iki kassai (legrégibb címlapos) kiadás címe azt mondja,

³⁶ IVÁNYI BÉLA—GÁRDONYI ALBERT—CZAKÓ ELEMÉR i. m. 41. l.

³⁷ BALASSA BÁLINT Minden Munkái. Életrajzi bevezetéssel s jegyzetekkel ellátva kiadta DR. DÉZSI LAJOS. Budapest, 1923. I. köt. CXXIII. l.

hogy »Most újonnan sok kedves Enekekkel, Pecseli K. Imrenék istenes Enekivel megbővítettetted«. PÉCZELI KIRÁLY IMRE énekei a bártfai csonka kiadásban szintén benne vannak, tehát ezt is meg kellett előzni egy olyan kiadásnak, melyben kevesebb ének volt s amelyből a PÉCZELI K. IMRE énekei is hiányoztak. Ez lehetett az első (bártfai) kiadás, mely 1632—5 körül jelenhetett meg. Ma ennek egy példányát sem ismerjük.³⁸ De miért 1632—35 körül — hacsak azért nem, mert előbb nem jelenhetett meg?! Tudniillik a PÉCZELI K. IMRE verseivel megtoldott bártfai kiadás szempontjából semmi okunk sincs feltételezni, hogy az első bártfai kiadás ilyen korán jelent volna meg. KLÖSS neve 1598—1657-ig szerepel a bártfai nyomtatványokon, tehát az 1. és 2. bártfai kiadás megjelenésének határa 1632—1657 között meglehetősen tág keretek között mozog. Mérlegelve azonban az 1677. évi kolozsvári kiadás bevezetése szerint a kibocsátás sorrendjét, alig kételkedhetünk abban, hogy BALASSA verseinek első hazai kiadása Bártfán jelent meg, csak éppen a DÉZSI által feltételezett időpontot véljük túl korainak, amennyiben az említett második bártfai, lőcsei és váradi első kiadás szempontjából semmi akadály sincs annak, ha az első bártfai kiadás megjelenésének évét az 1630-as évek végére vagy az 1640-es évek elejére tesszük. Már csak azért is, mert lehetetlen teljes bizonyossággal azt állítani, hogy az első bártfai kiadás egyszersmind az összes BALASSA-kiadványok között is a legelső. Arra nézve ugyanis semmiféle adatunk sincs, hogy a BALASSA—RIMAY-versek kéziratosa másolata hogyan került a bártfai nyomdához, s egyáltalán kérdéses, vajjon a bártfai első kiadás valóban közvetlenül kéziratról készült-e.

Másképpen áll azonban a helyzet a mi bécsi kiadásunkkal.

DÉZSI többek között két levelet is idéz annak bizonyítására, hogy BALASSA és RIMAY versei 1632 előtt nem jelenhettek meg nyomtatásban. Nos, hát az első levélben, amelyet RÁDAI ANDRÁS 1629. március 25-én írt RIMAYNAK, e sorok olvashatók: „Küldje fel Kegyelmed az virtusról componált énekét Ferenczfi uramnak. Ezeket az énekeket, kik MadácZ Gáspár uramnál vol-

³⁸ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 6. l.

tak, minden argumentomival, úgy mint harminczhétnek kell lenni, jó corrigálással ha Kegyelmednek tetszenék, egy csomóban ki kellene nyomtattatnunk az Kegyelmed emlékezetire, s méltó és érdemesek is arra, mindeniket által olvasván és írván, az mint tudom immár, kár, hogy egyet együl mást akképen vétkesen vesztegetnek, bár magamra bízna Kegyelmed a véghez vitelét. Kegyelmed akaratját adja tudtomra, és melyik könyvnyomtató betűit javallaná inkább³⁹. Az pedig köztudomású irodalomtörténeti tény, hogy RIMAY készült BALASSA verseinek kiadására. Valószínű, hogy a versek egy kéziratot másolatát vagy maga RIMAY, vagy talán RÁDAI ANDRÁS valóban felküldte Bécsbe FERENCZFI LŐRINCNEK, mert máskép alig képzelhető el, hogy az *Istenes énekek* Bécsben a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával RICKHES nyomdájában megjelenhettek volna.

A másik DÉZSI által idézett levelet nem sokkal RIMAY halála után 1631 decembere körül MADÁCH GÁSPÁR írta: „Akarnám, ha Kegyelmed az mi szegény istenben elnyugodott Rimay János atyánkfiának néminémő jó híre, neve s írásának világosítására való terjedezést és élemedést adhatna s támaszthatna, s izzasztó elméjéből való írásának munkája feledségbe semmi se ne jutna országunkban...“⁴⁰ Kinek szólt a levél, nem tudjuk, de nem lehetetlen, hogy FERENCZFI LŐRINCHEZ intézte MADÁCH GÁSPÁR. Annyi mindenképen bizonyos belőle, hogy az *Istenes énekek* bécsi kiadása sem jelenhetett meg 1632 előtt. Minthogy pedig FERENCZFI neve a kancelláriai okleveleken 1637-ben még szerepel, halálának évét 1638-ra vagy 1639-re kell tennünk. Nyomdai felszerelése azonban már 1640-ben mindenképen Pozsonyban volt. Az pedig nem valószínű, hogy az *Istenes énekek* FERENCZFI halála után hagyták volna el a sajtót, vagyis a bécsi BALASSA-kiadásnak még FERENCZFI életében, 1632—1638 között kellett megjelennie. De a korhatárt még jobban megszűkíthetjük, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy RICKHES MIHÁLY 1635-ben meghal, s míg az öreg RICKHES idejében a nyomda szép számmal vet piacra könyveket, amelyek között több ma-

³⁹ DÉZSI LAJOS: Balassa és Rimay Istenes énekeinek bibliographiája. Budapest, 1905. 5. l.

⁴⁰ U. o.

gyarnyelvű kiadványa ismeretes, addig 1636—40-ig, tehát az özvegy vezetése alatt álló RICKHES-műhely termése erősen megcsappan, magyarnyelvű könyvet pedig ezidőben egyáltalán nem nyomtatott. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a BALASSA-énekek bécsi kiadásának 1632—1635 között, tehát még RICKHES MIHÁLY életében, kellett napvilágot látnia.

Az 1699. évi nagyszombati kiadás címlapján „A Bécsi első Editió“-ra hivatkozik, mint elődjére. Mi értelme lehet itt az „első“ jelzőnek? Egyáltalán nem valószínű, hogy a század folyamán Bécsben több BALASSA-kiadás jelent volna meg, ilyenről az irodalom sem tud. A „bécsi első editió“-nak csak egyféle magyarázatát adhatjuk, tudniillik, hogy az Istenes énekek valamennyi kiadása közül a legkorábbi volt, ami a bécsi kiadás fent vázolt megjelenési időpontjával is teljesen egybevág.

Föltehetnők a kérdést, vajjon az 1677. évi kolozsvári kiadás előszava, amely az úgynevezett „rendezetlen“ BALASSA-kiadványok megjelenési helyét sorolja fel, miért nem emlékezik meg a bécsi kiadásról? Mert hiszen a bécsi is „rendezetlen“ de egészen másképen az, mint például a bártfai második vagy a kassai 1665. évi kiadás! Az énekek rendje a bártfaiban a 83. lapig, a bécsiben a 42. lapig (a *Segély meg engemet* kezdetű énekig) azonos, ezentúl azonban a két kiadás erősen eltér egymástól. A bécsi kiadásból igen sok olyan BALASSA- és RIMAY-féle ének hiányzik, amely a bártfai és a többi hazai kiadásban megjelent. A bécsi kiadás ránkmaradt példányának még így csonkán is csaknem a felét kifejezetten katolikus jellegű énekek és imádságok töltik ki. Az 1677. évi kolozsvári előszóíró — ha egyáltalán ismerte a bécsi kiadást — semmiképen sem tekinthette azt a maga kiadványa „rendezetlen“ elődjének. Ha nem egyébként, akkor kifejezetten katolikus volta miatt sem. Így hát az előszóíró negatív állásfoglalásának a bécsi kiadás elsőségét bizonyító érvekkel szemben jelentősége nincs.

Az *Istenes énekek*nek a TELEKI-könyvtárban őrzött példánya tehát nemcsak az első illusztrált BALASSA-kiadás, hanem egyszersmind a BALASSA-kiadványok sorában is a legelső s éppen ezért valamennyi eddig ismert ránkmaradt között a legrégebb, amely a FERENCZFI-féle betűk és dúcok felhasználásával a bécsi

RICKHES-nyomdában jelent meg, minden valószínűség szerint 1632 és 1635 között.

A TELEKI-könyvtár az *Istenes énekek* bécsi kiadásának megőrzése révén ismét egy nagyjelentőségű emlékkal ajándékozta meg az irodalomtörténetet, amelynek segítségével, úgy hisszük, sikerült a BALASSA-kiadványok elsőségének régóta vajúdó problémáját megoldani.

VARJAS BÉLA.

L

AZ TEKINTETES
ES NAGYSAGOS.
Bibaly Andrásh Borbel
GYARMATI
BALÁSSA BALINTNAK
ISTENES ENEKI
Dugali ELSEO. Anon

*Allyben aze mutatja meg, hogy
mindenket Isten az emberekert szeretett,
es hogy semmi allando ne legyen.*

A llagon egh alatt ninch
olly fele állat kit Isten nem
legettet, Mázort, úszót
chútzót, kit vagy az föld
életet, vagy szel eghen le-
gettet, Alló es folyó viz,
földi fok reizú iz haylecek kit legettet.
Ezek közt az ember mint vizek közt
tenger, tetezőbb hatalommal bír, Este-
lem.

A 2

1. kép.

ISTENES ENEKI 23

Engem penigh bozszújokra, Emelly
el jó állapotra, Ne tessék az hogy héa-
ra, Biztam magamat magadra.
Kiért az mig elek itten, Dichirlek
Iffeges Isten, Ki könyörülst illy veszet-
ten, Aldotlegy dődikken, Amen.

Hymni tres ad Sacrosanctam
Trinitatem.
PRIMUS.
*Ad Deum Patrem pro levamine
malorum.*

B AZ

2. kép.

26 BALÁSSA BALINTNAK

HYMNVS SECVNDVS.
*Ad Deum Filium, pro impetranda mi-
litari Serrue.*

SALVATOR MUNDI

A Z szent Háromságnak kinek imád-
koznak Christus másod személye.
Kegy

3. kép.

ISTENES ENEKI 29

HYMNVS TERTIVS.
*Ad spiritum Sanctum, pro felici
conjugio.*

A Z szent Háromságnak harmadik sze-
mélye, Szerelmnek Isten Izzé-
gerjesztője, Az jó házasságnak ki vagy
hőghéj szeretője, Szívök szemelője.
B 4 Szent

4. kép

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának első lapja és illusztrációi.

ISTENES ENEKI. 45

Halála előtt való bereghűségében ezt az 50. Psalmust fordította.

V Egtelen irgalmú O te nagy hatalmú Isten! légy már kegyelmes, Onch

5. kép.

ISTENES ENEKI. 51

KEOVETKEZIK
SZENT DAVID PENITENTIA TARTO
TARA.

Meg ne emlekezzél Uram vétkeinkről, sem az mi Atyáink vétkeiről: és bocsászd ne állj rajtunk bűneinkért.

C 3 VI.

6. kép.

ISTENES ENEKI. 63

Bűnök bochánattyáért.

OH szép drága Zálogh igaz fényes chilag Christus időülég ténye, Dichőült fok jóknak mennyei saroknak tizta színű tüköre, Minden bűnösöknek fertezett sziveknek egyedül vagy reménye, Te elődben borúl mert vétkezett tütül Ifuságom ideje.

En még akkor veszek Adám hogy el esék az Aranyas időben; Anyám-is lérelmét sűn teli szennyet borítá rám mé-

7. kép.

ISTENES ENEKI. 69

Mellet irt jó ki muldásért.

MEMENTO MORI

E Gekben lakozó szentféges háromság, Kinek nincsen semmi dolgában hamiság, Kegyelmetlenségből ál földi Uraság, Chak te nekéd szolgál mennyei sokaság.

Az

8. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ISTENES ÉNEK. 77

IGENSZEPENEK, EZ
két szónak bőrtüjéből álván.
*Ferendum & Sperandum, Autore in-
certo.*

MISERERE NOBIS

F Orog az szereuche mit bizunk ő ben-
ne semmiben nem állando, Chak
D 2 ide-

9. kép.

78 BALASSA BALINTNAK

Alia incerto Autore.

S Vhlmi te Pater aethero
In socio sincero pectore,
Moum, DEVS! quantum scelus, antidotum
largire,
Ne querelis ab inferis sollicitum ee,
Hoc lethale cor edis Sirius,
Pri cidus bile pollutus,
Sum peccator, petis tremor, quatit horror
immensus,
Collabatur, ut Sidetur, celsus Olympus.
Plaut.

10. kép.

80 BALASSA BALINTNAK.

Quare tuum conspice genitum
Nec adverte gratis scelum (Latinus)
Cernam tuus Christum pijs esse cunctis pro.
Da misello duce Christo Sidere thronum.

Azon Magyaról.

S Zegény fejem Uramhoz ohajt, Töre-
delmes szívem néki hayt, Oh Isteneim
melly sok vétkeim mutass nekem ujulást,
Hogy Pokolban ne kiálchak véghetetlen
jajt.
Köny-hullásban szemeim estek, Eget,
fejedet vétkemmel festek, Ellenfelegim bír-
soma.

*Bigaly Andras
Borbély ez az könyv*

11. kép.

ISTENES ÉNEK. 83

M A S.

Az Tatarok bejövése, és az Nagysí-
gos BALASSI FERENCZ NEK halála
irattatik meg.

S. LADISLAVS. R.

PALLAS nem nyugathat ő követée
janté, Irist szel lábain Taurisban kül-
de,

12. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

Böcsáfűd szent lelkedet Eghből Ur Isten mellém, Ki vezérlően, s-gonofzít ne hadgyon jöni felém, Félelmem ne légyen általmában vegyen, s-hozzon, sz: szívet belém.

Az te jó vóltod-ért távoztasd el vétkemet, Ojjam magam tőle, s-gyűlölyem mint mérget, Ne veűs el előled, i-ei se őzz mellőled, hald kegyetlen kérceniet.

Lát.

13. kép.

Ístenhez való esedezéssel kegyelem kérs.

V. M.

REGIVK REDEMPTIONIS

Hozzám régen békélt, s jó kedvedből megh tért, Kegyes Isten tekíndj meg,

Látod

14. kép.

Minden-napi könyörgése Lelkemet.

Minden-nap jó reggel, ferényen s jó kedvel,

Hogy te hozzád feol kellyek, Ur Isten vig szívet, hála adót, s' hűvet Adgy hogy kedvedre állyek, Mindenben féllyelek, s' igen ízeressfelek Rút bánt én el kerüllyek,

AZ én hivatom, kiben ma foglalom Magam, legyen ízerenchécs, Te Nevedben kezdem, ki kezdeből vezsem Engedd hogy idvősséges

Legyen

15. kép.

Ninch senki feledett, az kiker teremtett Van gongya minden testre.

Az irgalmas kedven széplötelen szép s' az MARIÁHOZ.

Monstra te esse Matrem

ODichőült szép kinch kiben gyarlófog S' nemis ferhet letétfeg (ninch Jéffe

16. kép.

Az Istenes Enekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEK K. 161

Az irgalmas nagy szűzhöz, az Istennek szent Anyához.

Idvöz légy boldog szűz, Malasztal buz-
Isten tiszta székelye, (go'küz,
Bűnűk ilápija, erős küziklaja,
Irgalmaság örvénye,
Magyarok Áltiszonyja, s' reményegek tornya,
Idvölgek ösvénye.

17. kép.

ENEK K. 165

Hogy egyenlő szívvel, s' meg igazultt kéd-
Ismét szent tiszteleter, (vel,
Adhaslunk Fiadoak mi édes Urunknak,
Ki éted el nem vetett,
S' meg hozzá fogadott, bekefséget adott,
Ingyen meg kegyelmezett.

M A S.

Azon szép Szűzhöz.

IStennek szent Anya latod szívem kin-
Melly búval keferegjen, (nya,
Sok gondolatokkal, gyakorlatossággal,
Melly igen fártat legyen,
Búydolása között, te hozzád érkezett,
Hogy már örömet vegyen. Ter-

18. kép.

ENEK K. 169

M A S.

*Mégis, az Boldog szép szűzhöz, az
ny eszrendő kezderin.*

IStennek szent Anya, kegyelmed ki-
Lelkem nagy óltalmára, (vannya
Tekinck szűklegemet, s' esőtienlegemet,
Fordich te kis szőlőgadra,
Te boldog színedet, ki kisítettemet,
Nyomja el, s' nézzem jómra.

H 2 Ez

19. kép.

172 ISTE NES

Boldog Átszomól való ének.

*Digali An-
ral.*

MARTA szent Háromság leánya
Aya Istennek drága kinc tartója,
JESUS Christusnak boldogh szent
Anyja, (plomja,
Eudvöz légy szent Leleknek tem-
Augyaloknak Királyné Áltiszonyja,
Meny Orizágnak örvendetes úttya,
Paradichomnak tündöklő kapuja,
Eudvöz légy életnek kegyes Anyja.

Az

20. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

ENEKEK. 179

Hymnus.

A Ve maris stella,
Dei mater alma,
Atque semper virgo.
Felix cali porta.
Tengenek fényes Chillağa,
Eädvöz-légv Christus szent Anya.
Szü.

21. kép.

182 ISTENES

Salve Regina.

Salve Regina, mater misericórdia; Vita,
dulcedo, et spes nostra salve. Ad te cla-
mamus exules filij Eva. Ad te suspiramus go-
méntes et stentes in hac lacrymarum Sal-
le. Eja ergo ad vocára nostra, illos tuos
misericórdes oculos ad nos converte. Et
JESUM benedictum fructum Géntris tui
nobis post hoc exilium ostende. O clement,
ó pia, ó dulcis Virgo Maria.

Ÿ. Ora pro nobis sancta Dei genitrix.
✠. Ut digni efficiámur promissionibus
Christi. Ore-

22. kép.

ENEKEK. 185

Homo vanitati similis factus est; dies
ejus sicut umbra prætereunt.
Psal. 143.

Flens ego sum genitrus, celebrantur sue-
nera sicut
Transalag, innumera vita fuit la-
rymis.

23. kép.

Az Istenes Énekek bécsi kiadásának illusztrációi.

AZ „AVISO 1609.“

Az 1609. évből két német hetilap teljes évfolyamát ismerjük. Az egyiket, az úgynevezett „Aviso 1609“-t a hannoveri könyvtár, a másikat, a „Strassburger Relation“-t pedig a heidelbergi egyetemi könyvtár őrzi.

A könyvnyomtatás feltalálásának 500 éves fordulója alkalmából a német újság történetének első évszázadát ismertető kiadványsorozat indult meg. A sorozat első köteteként az „Aviso 1609“ hasonmás kiadásban már megjelent,² a „Strassburger Relation“ megjelenése pedig az idei Gutenberg-év folyamán várható.³

„Avisa⁴ | Relation der Zeitung. | Was sich begeben und | zugetragen hat in Deutsch: und Welsch- | land, Spannen, Niederlandt, Engellandt, Franck- | reich, Ungern, Österreich, Schweden, Polen | unnd in allen Provintzen, in Ost: unnd | West Indien etc. | So alhie den 15. Januarii angelangt. | Gedruckt im Jahr 1609.“ Ez a címe az „Aviso 1609“ január 15-én megjelent első számának és a többi szám címlapján csak a megfelelő dátum és sorszám változik. Mind az 50 szám negyedréte ívből, azaz

¹ „Relation aller fürnehmen und gedenkwürdigen Historien, so sich hin und wider in Hoch und Nieder Deutschland, auch in Frankreich, Italien, Schott- und Engelland, Hispanien, Hungern, Polen, Siebenbürgen, Wallachei, Moldau, Türkei etc. in diesem 1609. Jahr verlaufen und zutragen möchten. Alles auf das treulichst, wie sich solche bekommen und zuwegen bringen mag, in Druck verfertigen will.“ V. ö. SCHOTTENLOHER: Flugblatt und Zeitung. Berlin, 1922. p. 235.

² Der Aviso des Jahres 1609. In Faksimiledruck herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von dr. WALTER SCHÖNE. Leipzig, 1939. Harrassowitz. 8°. VI. [418] 30. l. — Die deutsche Zeitung im ersten Jahrhundert ihres Bestehens. 1609—1700. I.

³ Cikkem már ki volt szedve, amikor értesültem róla, hogy a Die Relation 1609. is elhagyta a sajtót.

⁴ Az 1. szám kivételével, a többi számok címlapján Avisa helyett Aviso áll.

4 levélből áll, kivéve az augusztus 16-án megjelent 31. számot, amelyhez a következő 4 leveles melléklet tartozik: „*Extract | aus dem von | Der Röm. Kay. May. etc. als | Königs in Böhmen etc. | dero Böhmischen Evangelischen dreyen | Landtständen Allergnedigst ertheilten | Mayestat Brieff. | Die freystellung der Religion unnd | andere deroselben anhengige Pun- | cten betref- fend. | Gedruckt im Jahr nach Christi Geburt. | M. DC. IX.*” Az *Aviso* címlapja és alakja a XVI. századi újságok (*Newe Zeitung, Relatio*) és röpiratok könyvalakú külsejét követi. Ez a forma jellemzi a következő két évszázad hírlapirodalmának legtöbb termékét is.

WALTER SCHÖNE a hasonmáskiadáshoz írt tanulmányában részletesen ismerteti az „*Aviso 1609*” hírszolgálatát, német birodalmi híryanagát, valamint a megjelenési hely kérdését.

Amíg a „*Strassburger Relation*”-ról tudjuk, hogy JOHANN CAROLUS strassburgi könyvárus és nyomdász kiadásában jelent meg, addig az *Aviso* kiadója, valamint kiadásának helye ismeretlen. W. SCHÖNE az erre vonatkozó ismereteket saját kutatásaival kiegészítve arra az eredményre jutott, hogy az „*Aviso 1609*”-t a legnagyobb valószínűség szerint Wolfenbüttelben, JULIUS ADOLPH VON SÖHNE sajtóján nyomtatták. Ezt az eredményt mindezeidig csak tipográfiai ismertetőjelek támogatják, így nincs kizárva az sem — amit GRIMME postatanácsos, az *Aviso* felfedezője már 1903-ban megállapított — hogy e hetiújság kiadásában Augsburgnak is szerepe volt. GRIMME ugyanis az *Aviso* hírszolgálatát és korának közlekedési viszonyait vizsgálva, kiadásának helyét az Antwerpen—Bruxelles—Köln—Speyer—Rheinhausen—Augsburg—Wien közötti postavonal mentén kereste s ennek alapján Augsburgra esett választása. W. SCHÖNE ehhez még azt fűzi, hogy PHILIPP HAINHOFER építőmester, e kor legismertebb újságlevelezője Augsburgban lakott és 1607 óta ő volt a francia király, valamint több német fejedelem állandó tudósítója.⁵ Ha tehát az „*Aviso 1609*”-t Wolfenbüttelben is nyomtatták, nem lehetetlen, hogy kitűnő hírszolgálatában HAINHOFERnek is némi része volt.

⁵ Irodalmi hagyatékának, főleg jelentéseinek gazdag gyűjteményét éppen a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek őrzi.

Hogyan működött az *Aviso* hírszolgálatának bonyolult szerkezete? Az 1609. évfolyamban 22 városból, összesen 380 összefoglaló tudósítást olvasunk; a legtöbb Prágából (112), II. Rudolf császár székhelyéről, Bécsből (61), Kölnből (52), Antwerpenből (47), Rómából (42) és Velencéből (41) érkezett. Más városok, mint például Frankfurt, Lyon, *Pozsony*, Speyer csak néhány, Breslau, Bruxelles, Dresden, Esslingen, Linz, Novigrad, Nürnberg, Neuburg, Schwáb.-Hall, Stuttgart, *Tokaj*, Ulm pedig mindössze egy híradással szerepelnek. E tudósítások a helybeli híreken kívül, ismét más városokból, sőt külföldi országokból származó híreket is közöltek, úgyhogy az *Aviso* jóformán minden európai, de Velencén át több közelkeleti eseményről is tájékoztatta olvasóit. Az ismeretlen kiadónak a hírszolgálat szempontjából fontos városokban valószínűleg állandó tudósítói voltak, akiknek írásbeli jelentésein kívül, postamesterek, postakocsisok, utasok, futárok hallomás utáni hírei is közlésre találtak. Lehet, hogy a kiadó összeköttetésben állott valamely nagyobb kereskedőcéggel is, mert kiterjedt üzleti levelezésük révén, ezeknek volt (mint pl. az augsburgi FUGGEReknek) a legjobban megszervezett hírszolgálatuk. Az *Aviso* fejedelmi udvarok, az európai politika, török háborúk, valamint a protestáns vallásszabadságért folyó küzdelem eseményeit adta hírül és az úgynevezett „*Neue Zeitungen*“ gyakori rémhistóriáival szemben, a műveltebb közönséghez szólott és a közvélemény szempontjából érdekes megjegyzésekkel kísérte mondanivalóját.

Milyen hely illeti meg az *Aviso*-t a nyomtatott újság történetében?

A sajtó útján közölt híradás üzleti lehetőségeit a nyomdászok korán felismerték. Már a XV. századvégi könyvpiacra megjelentek a rendkívüli eseményekről szóló híradások és a tömeg, különösen a mindjobban fenyegető török veszedelem hatása alatt, egyre fokozódó érdeklődéssel várta a legújabb események sajtón közölt híreit. Például Augsburgban GÜNTHER ZAINER és JOHANN BÄMLER nyomdászok már 1474-ben „*Anschlag wider die Türken*“ (GW. 2028., 2029.) c. alatt sokszorosítják a birodalmi gyűlés határozatát. 1485-ben BARTHOLOMAEUS GHOTAN lübecki nyomdász sajtóján DRACOLE oláh vajda rémtetteiről szóló híradás jelenik meg (HORVÁTH IGNÁC 705. unicum), amelyet 1500-ig

még ötféle kiadás követ.⁶ 1493-ban JOHANNES WINTERBURGER bécsi nyomdász VI. SÁNDOR pápának III. FRIGYES császárhoz a török veszedelem tárgyában írott levelét (LANGER, 5—6.), majd pedig III. FRIGYES császár bécsi temetéséről kiadott jelentést (LANGER, 7—8.) adta sajtó alá. Augsburgban 1508 körül „*Copia der Neuen Zeitung aus Presillg Land*“ címmel az 1500-ban felfedezett Braziliából érkezett híradás jelenik meg.⁷ Ennek címlapján olvassuk elsőizben a „*Zeitung*“ elnevezést. Ettől kezdve *Newe Zeitung, Sendbrieff, Copia, Relatio, Avis, Lettera* stb. cím alatt már egyre sűrűbben jelennek meg rendkívüli híradások, amelyek sorában a mohácsi vész és Bécsnek 1529. évi ostroma óta egyre gyakoribbak a török újságok. Az ötletszerűen, csak egy-egy rendkívüli esemény hatása alatt piacra dobott újság virágkora a XVI. század volt; de a XVII. században lassan meginduló hetilapok és napilapok rendszeres hírszolgálatára mellett, a szenzációkra éhes tömeg tudósítását még hosszú időn át vállalta.

Az időszaki sajtó első formája a félévenként megjelenő vásári újság. A frankfurti tavaszi és őszi vásárok látogatóit 1588 óta a MICHAEL VON AITZING (EYZINGER) osztrák nemes kiadásában megjelenő „*Historica Relatio*“, majd „*Warhafftige Beschreibung aller fürnehmen und gedenkwürdigen Historien*“ című Kölnben nyomtatott újság tájékoztatta, az elmúlt félév politikai és üzleti eseményeiről.⁸ EYZINGER vállalkozása nyomán nagy versengés támadt az egymásután meginduló vásári újságok között, ezeknek sorában még JACOBUS FRANCUS „*Historica Relatio*“ című Frankfurtban 1591 óta napvilágot látó semestrális újságját említjük meg. E vásári újságok rendszeres hírszolgálatát kibővítve indult meg 1609-ben a már említett két hetilap. Közülük a „*Strassburger Relation*“ egészen 1659-ig fennállott.⁹ Az

⁶ HAIN 6405. HC. 6406. COP. 2120. COP. 2121. és KARADJA, unicum. V. ö. KARADJA: Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Gutenberg Jahrbuch 1934.

⁷ Három kiadása közül kettő ERHART ÜGLIN sajtóján. V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 158.

⁸ V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 225—235.

⁹ V. ö. SCHOTTENLOHER id. m. p. 243.

„Aviso 1609“ további sorsáról csak az 1610. és 1615—1624. évekből fennmaradt töredékek¹⁰ adnak hírt.

Az „Aviso 1609“ egyetemes hírlaptörténeti jelentőségén kívül, elsősorban magyar vonatkozású híryanaga miatt érdekes számunkra. A magyar királyság, Erdély és a török megszállás 1609. évi eseményeiről a Bécsből, Prágából, Pozsonyból, sőt egyszer Tokajból érkezett híradások számolnak be. Ezekben — az egykorú német közvéleménynek megfelelően — a török veszedelemtől való félelem és a protestáns szempont kihangsúlyozása tisztán felismerhető.

Az érdeklődés középpontjában a török hírek állottak. Már január 1-én jelentik Bécsből, hogy a magyar király követének, BÁRÓ HERBERSTEIN ÁDÁMNAK Konstantinápolyból való visszaérkezését naponta várják. A bécsi jelentések ezután sűrűn adnak hírt HERBERSTEIN további sorsáról, akit — a január 15-i jelentés szerint — a törökök addig tartanak Budán, amíg a szultánnak járó hátralékos 50.000 tallért ki nem fizetik a portának. A február 19-i jelentés úgy tudja, hogy ILLYÉSHÁZY nádor által rendelkezésre bocsátott 50.000 tallért másra költötték és most mindenféle ezüsttárgyakból veretnek tallérokat, hogy a követet kiválthassák.

Mialatt a bécsi jelentések HERBERSTEIN érkezését találgatják és a török béke megromlásától félnek, török portyázások híre rémíti a német lakosságot. Március 1-én jelentik Tokajból, hogy 25 török belopódzott a várba s a magyarokkal együtt lakmározott. De amikor a magyarok észrevették, hogy további 100 török lovas lesben áll, a bentlevő törököket lemészárolták. Veszprém megtámadását március 7-én, a Fülek elleni támadás veszélyét pedig június 11-én jelentik Prágából. Május 27-i bécsi híradás szerint Kanizsán a törökök 2000 paraszt befogásával kastélyt építtetnek, július 22-i jelentés szerint pedig Kőszeget kirabolták. Július 18-án Bécsből érkezett hír úgy tudja, hogy a király által Bécsbe rendelt magyar urak és főpapok titkos tanácsa FORGÁCS FERENC esztergomi érsek elnöklete alatt a török fenyegető magatartásáról tárgyal.

Szeptember 30-án hírül adják Bécsből, hogy török küldöttség érkezett a városba s II. MÁTYÁS magyar királynak „igen gyenge“ ajándékot — 2 lovat, 2 buzogányt s egy gyémánttal díszített kőcsagforgót — ajánlott fel. A követség tagjait, akik tulajdonképen a Prágá-

¹⁰ A hannoveri könyvtár és levéltárban, valamint a berlini Preussische Staatsbibliothekban.

ban székelő német császárhoz készülnek, BÁRÓ HERBERSTEIN ÁDÁM és THURZÓ GYÖRGY gazdagon megvendégelte. Október 12-i jelentés szerint a török küldöttség megérkezett Prágába s az ottani jelentések részletesen leírják török módra berendezett szállásukat, tékozló életmódjukat, a császári kihallgatást és a felajánlott ajándékokat. (Köztük egy török atlaszsátrat, négy paripát, egy türkizekkel és rubinokkal kirakott buzogányt és egy drágakövekkel teli ládát.) Mielőtt RUDOLF császár a Hradzsín udvarán felállított sátrat és a négy paripát megtekintette volna, az ott összesereglett népet a testőrök kikergették. A tudósító szerint nagy volt az elkeseredés a császár ellen, aki a törököket beengedte magához, saját népe előtt pedig nem mutatkozik. A török követ a 20 éves (zsitvatoroki) fegyverszünet szentesítésén kívül arra kérte a császárt, hogy örökös béke megkötése végett küldje el követeit és ajándékait a szultánhoz. November 7-i jelentés szerint a császár 1000 tallérral meneszteni akarta a török küldöttséget, de a pénzt nem lehetett előteremteni. December 2-án a császár fogadta a török követet s kijelentette előtte, hogy a 20 éves fegyverszünet megtartását szavával ígéri, de követséget nem küld a szultánhoz, mert örökös békét csak a német-római birodalom összes fejedelmeinek hozzájárulásával köthet. Ha pedig a törökök a magyar királyságot megtámadják, azonnal öccse, a magyar király segítségére siet. A török követ kikelt a kedvezőtlen válasz miatt és a kölni választófejedelmet kérte fel közvetítésre; elutasító választ kapott tőle is. A fejedelem kijelentette, hogy bár vallási kérdésekben a birodalom nem egységes, a törökkel mégis szembenéz és adott esetben ő maga is fegyverrel siet a császár segítségére. December 6-án a török küldöttség végre elhagyta Prágát; mivel a császártól kapott ajándékokat keveselte, szállása minden szőnyegét, ezüstjét, sőt a követ függönyös ágyát is magával vitte. A tudósító úgy tudja, hogy prágai tartózkodásuk 50.000 tallérba került a császárnak.

Az osztrák rendek vallásszabadságért folyó küzdelmével kapcsolatban, a magyarok állásfoglalásáról is érkeznek jelentések. Bécsben, január 10-én kelt híradás szerint, a magyar király a Bécsben tartózkodó ILLYÉSHÁZY nádortól segítséget kért az osztrák protestánsok ellen. Ugyanekkor egy prágai jelentés úgy tudja, hogy ILLYÉSHÁZY azt írta a királynak, hogy a magyarok segítségére ne számítson és „jó volna, ha a papok csak misével és zsoldárokkal törődnének, a hadviselést pedig a katonákra bíznák. Mert ahogy a tapasztalatlan kocsis is könnyen felborul, félő, hogy a papok is bajba keverik Ő Felségét“. Május 6-án jelentik Bécsből, hogy ILLYÉSHÁZY nádor súlyos betegségében tegnap meghalt. Halála előtt prédikátort kért betegágyához, de a király megtagadta kérését. Így — jegyzi meg a tudósító — Úrvacsora nélkül halt meg az a férfiú, aki a király fejére tette a Koronát.

Az év végével az érdeklődés a pozsonyi országgyűlés felé fordul, ahova a király — jelentik november 11-én Bécsből — rövidesen elindul. December 2-án hírül adják, hogy az elmaradt zsoldja miatt lázongó végvári katonaság zászlók alatt Pozsony felé vonul és a király — kastélyok és uradalmak elzalogosítása árán — 200.000 tallér értékű pénzt és posztót hozatott Bécsből. „A magyarok — jegyzi meg a tudósító — ismét nem férnek a bőrükbe, cselekedni, rabolni akarnak. Nem kell nekik hinni, hanem meg kell őket törni, amint azt megérdemlik.“ Ugyanekkor egy másik jelentés a nádorválasztás esélyeiről ír; a katolikus papság ERDŐDY TAMÁST, a protestánsok THURZÓ GYÖRGYÖT akarják. A katolikusok sokalják a nádori javadalmat s inkább locumtenens kinevezését helyeslik. A december 7-i pozsonyi jelentés leplezetlen örömmel tudatja THURZÓ megválasztását és elmondja, hogy amikor az országgyűlési teremben egy pap ellenséges kijelentésekkel illette az új nádort, hatalmas pofon csattant el.

Jún. 11-én kelt prágai jelentés erdélyi hírt közöl. A Csehországban tartózkodó BÁTHORY ZSIGMOND megfizetett hajdukkal és egyéb csőcselékkel Erdélybe tört, a fejedelem megbuktatására. A tudósító szerint a buzgó katolikus BÁTHORYNAK nem lesz sikere, mert BÁTHORY GÁBOR fejedelemmel elégedett a nép.

FORGÁCS FERENC sztergomi érsek, a protestánsok ismert ellenségének KOLLONITS SZIEGFRIED érsekújvári főkapitánnyal támadt viszályáról a január 7-i pozsonyi, a szeptember 5-i és november 11-i bécsi híradások közölnek részleteket.

Látjuk tehát, hogy az „Aviso 1609“ jól megszervezett hírszolgálatára részletesen tájékoztatta olvasóit az 1609. év magyarországi és magyar vonatkozású eseményeiről. S ha jelentései a való tényektől némelykor el is térnek, az egykorú közvélemény szempontjából igen érdekeselek.

HUBAY ILONA.

A MAGYAR KÖNYVTÁRPOLITIKA KEZDETEI.

A magyarországi könyvtárak közül az egyetemi és líceumi könyvtárak voltak az elsők, melyek gyarapítása előre megállapított vezérelvek szerint történt, melyeknél tehát könyvtárpolitikáról beszélhetünk. Ilyen vezérelvek előzetes megállapítása annál szükségesebbé vált, minél inkább emelkedett a könyvtermelés s minél nehezebbé vált a könyvtár gyarapítására alkalmas könyvanyag kiválasztása. A könyvkiválasztás céljait szolgáló vezérelvek megállapítása egyértelmű a könyvtárpolitika kezdeteivel, mert ámbár a könyvtárpolitika nem szorítható kizárólag a könyvkiválasztás területére, mégis annak legfontosabb alkateleméül tekinthető, mely a könyvtár jellegének kialakására elhatározó befolyást gyakorol.

A magánkönyvtáraknál természetesen a legkritkább esetben érvényesülnek olyan könyvkiválasztási vezérelvek, melyek állandóságuknál fogva a könyvtárnak egységes jelleget adni alkalmasak. A magánkönyvtárak gyűjtési köre ugyanis a könyvgyűjtő érdeklődési körének változásai szerint módosul és ennek következtében az ilyen könyvtárak egyszerűen olyan könyvgyűjteményeknek tekinthetők, melyek a könyvgyűjtő olvasmányainak sorozatát tárják a szemlélő elé.

Míg az egyetemi könyvtár a jezsuiták gondozása alatt állott, addig túlnyomóan hittudományi munkákat tartalmazott, amint az egyetemi oktatás is főleg ezen a téren mozgott. A jezsuita rend 1773-ban történt feloszlata az egyetemi oktatás terén változásokat eredményezett, melyeknek az egyetemi könyvtárra is kihatással kellett volna lenni, ha a könyvtár fejlesztésére szükséges anyagi eszközök rendelkezésre állottak volna. Az 1774. augusztus 19-én kelt 4023. számú kancelláriai rendelet azonban az egyetemi könyvtár céljaira az egyetemi alapból rendelt 500 forinton

kívül csupán az egyetemi nyomda jövedelmét bocsátotta rendelkezésre (Kancelláriai levéltár 1822. évi 7349), ami az egyetemi nyomda csekély jövedelmezőségénél fogva egyáltalán nem volt elegendő a felmerült szükségletek fedezésére. Így történt aztán, hogy elsősorban a felosztatott jezsuita rendházak könyvanyagát szánták az egyetemi könyvtár céljaira, ami a könyvanyag azonos természete miatt nem sok eredménnyel biztatott. BRETSCHNEIDER HENRIK egyetemi könyvtáros 1782. március 17-ikére összeállította azon könyvek lajstromát, melyek a felosztatott jezsuita rendházak könyvanyagából az egyetemi könyvtár céljaira fordíthatók lettek volna. (*Egyetemi könyvtár kézirat*ai J. 11.) A könyvlajstromhoz készült és 1782. április hó 15-ről keltezett „*Monitum*“ szerint a könyvanyag kiválasztásánál a következő vezérelvek érvényesültek: Minden az egyetemi könyvtár állományából hiányzó könyv fel van véve, fel vannak véve továbbá az egyetemi könyvtárban megtalálható munkák újabb kiadásai, a folytatásos munkák hiányzó darabjai, s a gyakrabban keresett munkák többes példányai. Nem nagy bölcsesség sugárzott ki ezekből a vezérelvekből s megvalósításuk csupán számszerűleg gyarapította volna az egyetemi könyvtár amúgy sem sokoldalú könyvállományát. Szerencsére ez nem történt meg, mert a tanügyi bizottság 1784. március 27-én kelt állásfoglalásából (*Votum*) megtudjuk, hogy a felosztatott jezsuita rendházak könyvállományának bekebelezése egyelőre még az elvégzendő feladatok közt foglalt helyet. (Kancelláriai levéltár 1784. évi 4398.) A tanügyi bizottság idézett állásfoglalása az egyetemi ügyek felülvizsgálatával megbízott királyi biztos összes javaslataira kiterjeszkedett, melyek közül több az egyetemi könyvtárra vonatkozott. Többek között azt javasolta a királyi biztos, hogy az egyetemi könyvtár fejlesztése érdekében meg kellene vásárolni TRNKA és PLENCK egyetemi tanárok könyvtárait, valamint az egyetemi karok által beszerzésre ajánlott könyveket is. A tanügyi bizottság pártolólág terjesztette fel a királyi biztos javaslatait, II. József császár azonban mereven elzárkózott mindennemű könyvbeszerzés engedélyezésétől (ab emptione librorum abstinendum) mindaddig, míg az elrendelt könyvtári munkálat (systema bibliothecarum) el nem készült és jóváhagyást nem nyert. A császári elhatározásból értesülünk róla először, hogy folyamatban volt egy munkálat, mely a könyvtárügy rendezését

volt hivatva szolgálni. Nem ismerjük e munkálat elrendelésének indító okait, valószínűnek látszik azonban, hogy a felosztatot jezsuita rendházak felhasználásra váró könyvanyaga követelte annak megindítását. Akármilyen volt azonban a munkálat elrendelésének az indító oka, az kétségtelennek látszik, hogy a könyvtárpolitika gondolata bontakozik ki belőle, amely a könyvanyag kiválasztása terén rendet akart teremteni. Az ismertetett császári elhatározás szerint ugyanis a munkálatnak az volt a rendeltetése, hogy az egyetemi és líceumi könyvtárak a könyvbeszerzés terén alkalmazkodjanak a kidolgozandó vezérelvekhez (in cuius consequentiam tam bibliotheca universitatis Pestiensis, quam reliquorum lyceorum regulanda). Eddig a közkönyvtárak is úgy intézték könyvbeszerzéseiket, amint az a mindenkori könyvtárosnak tetszett; innen kezdve vezérelvek szolgáltak a könyvbeszerzés alapjául, amelyekhez a könyvtáros köteles volt alkalmazkodni. Ez a változás korszakalkotónak tekintendő és éppen ezért különös figyelmet érdemel.

1785. április hó 5-én kelt az első rendelet, mely az egyetemi és líceumi könyvtárak könyvbeszerzéseinél szem előtt tartandó vezérelveket szabályozta. (Kancelláriai levéltár 1785. évi 3778.) A rendelet teljesen hű mása annak a körrendeletnek, melyet előzetesen az osztrák kancellária bocsátott ki s ugyanaz küldött át 1785. március 24-én a magyar kancelláriának. Eszerint az egyetemi és líceumi könyvtárak hivatása csupán az lehet, hogy a szaktanárok rendelkezésére bocsássák a tantárgyaikat illető legfontosabb könyveket, tehát a könyvbeszerzést teljesen e cél szolgálatába kell állítani. A nevezett könyveket pedig három csoportba lehet sorozni: az első csoportba tartoznak a kizárólag anyaggyűjteményt tartalmazó munkák, a második csoportba az anyagot rendszerbe foglaló kézikönyvek, a harmadik csoportba pedig a részletkérdéseket illető tanulmányok. Az első csoportba sorozott munkák tisztán nyersanyagot tartalmaznak, a harmadik csoportba sorozottak pedig részletkérdésekkel foglalkoznak, egyikük sem tekintendő a tanítás szempontjából nélkülözhetetlennek, mert itt az a cél, hogy a tudományszak egész anyaga különböző fokon teljes egészében előadassék. A tanítás szempontjából csupán a második csoportba tartozó munkák a nélkülözhetetlenek, melyek remekműveknek tekinthetők, ha az anyagot teljesen kimerítik, szél-tiben használatosak és hivatkozás tör-

ténik rájuk. Az ilyen munkák a tanár számára valósággal nélkülözhetetlenek s ezért részletes lajstrom készült róluk. A lajstrom tudományszakok szerinti beosztásánál az ismeretek fejlődését és a tudományszakok közötti rokonságot tartották szem előtt, mint-hogy azonban annak célja kizárólag a második csoportba tartozó könyvek felsorolása volt, más szakbeosztás is szabadon alkalmazható lett volna s ennek következtében a szakbeosztás külön indokolásától el kellett tekinteni. A nyelvtanítást illetően figyelmen kívül maradtak az élő idegen nyelvek, a hittudományokat illetően pedig az ágazatos hittan, az erkölcsstan és a szentatyák munkái. Ez pedig azért történt, mert csupán a tanításnál használt nyelvekre kellett figyelemmel lenni, a jezsuita könyvgyűjteményekből keletkezett egyetemi és líceumi könyvtárak pedig bőségesen el vannak látva a figyelmen kívül hagyott hittudományi könyvekkel.

Az előadottak szerint összeállított könyvlajstromot a magyar kancellária azon utasítással küldötte meg a helytartótanácsnak, hogy nézesse azt át az illetékes könyvtárossal és a szaktanárokkal, a könyvtáros jelölje meg a lapszámon a könyvtár állományából hiányzó könyveken kívül a meglévő többes példányokat és az eltérő kiadásokat, a szaktanárok pedig állítsák össze a lajstromba még felveendő munkákat, s az ilymódon kiegészített könyvlajstromot négy héten belül mutassák be a kancelláriának. Hangsúlyozza végül a rendelet, hogy ámbár elsősorban a tanítási szempontból nélkülözhetetlen, tehát a második csoportba tartozó könyvekre kell figyelemmel lenni, azért a másik két csoport könyvanyagát sem szabad teljesen mellőzni. Különösen pedig a részletkérdések megvitatását tartalmazó munkákra kell figyelemmel lenni, mert a tudományok fejlődése ezen keresztül történik. Csupán utolsó sorban jöhetnek számba az első csoportba tartozó gyűjteményes munkák, amelyekből úgyszólván elég sokat lehet találni a jezsuita könyvgyűjteményekben. Végső céljának a rendelet szerint mindenesetre azt kell tekinteni, hogy az egyetemi és líceumi könyvtárak mindhárom csoport könyvanyagával teljesen fel legyenek szerelve, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a rendelet elsősorban a könyvbeszerzés egymásutánjára kívánt szabályozó befolyást gyakorolni.

A helytartótanács 1785. április 24-én úgy a rendeletet, mint a hozzá csatolt könyvlajstromot is megküldte az egyetemi tanács-

nak, amely PRAY GYÖRGY könyvtárosa bízta a szükséges munkálatok elvégzését. PRAY az összehasonlítást az egyetemi könyvtár katalógusával rövid időn belül elvégezte és a szaktanárok is idejére elkészültek a szükségesnek látszó kiegészítések megjelölésével, mert az egyetemi tanács már 1785. május 3-án jelenthette a helytartótanácsnak a kijelölt feladatok megoldását. E jelentéssel kapcsolatosan arra is felhívta a helytartótanács figyelmét, hogy PRAY GYÖRGY tulajdonában sok olyan könyv van, melyet a könyvlajstrom a beszerzendők közé sorolt s az egyetemi könyvtár állományából hiányzik. Arra célzott ebben az egyetemi tanács, hogy PRAY GYÖRGY 1784. március 24-én azon feltétel alatt nyerte vissza egyetemi könyvtárosi állását (LISCHERONG: *Pray élete* 75. s k. ll.), hogy könyveit és kézíratait évjáradék vagy méltányos ár ellenében átengedi az egyetemi könyvtárnak. (Kancelláriai levéltár 1786. évi 8699.) PRAY ehhez hozzá is járult, a megállapodás jóváhagyása azonban mindezideig késett, az egyetemi tanács tehát felhasználta az alkalmat a döntés megsürgetésére. Célta azonban most sem ért el, mert az uralkodó 1785. június hó 27-én úgy határozott, hogy a megállapodás jóváhagyása csupán az egyetemi könyvtár újjárendezése után következhetik be. (*Die systematische Einrichtung der Universitäts-Bibliothek vor sich gehend wird.*)

A rendelethez csatolt könyvlajstrom egész tekintélyes füzet volt (Kancelláriai levéltár 1785. évi 6936) s a következő címszók alá sorozta az ajánlott könyveket: Von Sprachen überhaupt, ihrem Ursprunge u. s. w. Allgemeine Grammatik. Deutsche Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Griechische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Lateinische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher. Griechen: Dichter, Redner, Grammatiker und Rhetoren, Philosophen, Mathematiker, Geographen, Mythologen, Geschichtsschreiber, Aerzte. Römer: Dichter, Redner, Grammatiker und Rhetoren, Philosophen, Mathematiker, Geographen, Oekonomen, Mythologen, Geschichtsschreiber, Aerzte. Mythologie, Griechische und Römische Alterthümer. Archaeologie der Litteratur und Kunst. Inschriften, Münzen. Chronologie, Alte Geographie, Alte Geschichte. Mittlere und neuere Geographie, Reisebeschreibungen. Diplomantik, Heraldik, Genealogie. Mittlere und neuere Geschichte. Geschichte der Gelehrten. Naturgeschichte, Geschichte der Erde, Mathematische und Phy-

sikalische Erdbeschreibung, Mineralogie und Metallurgie. Chymie und Pharmacie, Botanik. Materia Medica, Zoologie, Veterinärkunde, Oekonomie und Technologie. Mathematik, Arithmetik, Algebra und Geometrie, Mechanik, Hydrostatik, Hydraulik und Hydrotechnik, Optik, Katoptik, Dioptrik, Astronomie, Civil-, Kriegs und Schiffbaukunst. Naturlehre, Arzneigelahrheit, Anatomie, Chirurgie, Hebammenkunst, Physiologie, Diätetik, Pathologie, Therapie, Medicina forensis. Psychologie und Logik, Metaphysik und natürliche Theologie, Aesthetik, Praktische Philosophie und philosophische Sittenlehre. Naturrecht, Allgem. Staatsrecht, Allgem. und europäisches Völkerrecht, Staatskunde, Rechtsgelehrsamkeit, Bürgerliches Recht, Peinliches Recht, Feudalrecht, Deutsches Staatsrecht. Von der Offenbarung und Christlichen Religion, Altes Testament, Hebraische Sprache, Sprachlehre und Wörterbücher, Geographie und Alterthümer, Geschichte, Neues Testament, Ausgaben des alten und neuen Testaments, Schriffterklärung, Kirchengeschichte, Kirchenväter, Kirchliche Alterthümer, Pápste, Kirchenversammlung, Religionspartheyen und Reformation. E terjedelmes könyvlajstromban alig néhány magyar eredetű könyvet találunk, nevezetesen PRAY GYÖRGY annáleseit, továbbá WINDISCH magyar történelmét és BETHLEN FARKAS erdélyi történelmét, egyébként csupa idegen eredetű könyv van benne.

A könyvek kiválasztására szolgáló vezérelvek kijelölése és a mintakönyvlajstrom kiegészítése után a gyakorlati eljárást is szabályozta a kancellária s az erre vonatkozó 1786. május 17-én kelt rendelet a helytartótanácsi levéltárban található meg. (Dep. politico-litter. 1786. évi fons 8., pos. 7.) E rendelet szerint a könyvbeszerzés intézése a könyvtáros feladata, aki azt a helytartótanács ellenőrzése mellett gyakorolja. A könyvbeszerzés pedig úgy irányítandó, hogy a rendelkezésre álló eszközök felhasználása útján a könyvtár mindenekelőtt azon munkákkal szereltessék fel, melyek a mintakönyvlajstromban és annak függelékében vannak felsorolva. E célra elsősorban a már feloszlalt, vagy a jövőben feloszlátandó kolostorok könyvei használандók fel, amelyek a könyvtár tulajdonába mennek át, másodszorban pedig a könyvtár rendelkezésére álló pénzalap szolgál e célra. A feloszlalt kolostorok könyvei két szempontból használhatók fel, nevezetesen a felhasználható darabok kiválasztá-

sára szolgálhatnak, a feleslegesek pedig értékesíthetők s a befolyó pénzből használható darabokat lehet vásárolni. A kolostori könyvgyűjteményekből pedig nemcsak a mintakönyvlajstromban foglalt darabokat kell kiválasztani, mert ez a mintakönyvlajstrom csupán kezdetül, illetőleg alapul tekintendő egy sokkal szélesebb körű rendszer számára s semmiképen sem célozza a felhasználandó könyvanyag korlátozását. A könyvek kiválasztásának tehát sokkal szabadabb módon és magasabb szempontok szerint kell történnie, amely szempontok alkalmazása a könyvtáros belátásától és tudásától függ. A megszüntetett kolostorok könyvanyagából tehát mindazt fel lehet használni, ami az egyes tudományszakok számára közvetve vagy közvetlenül értékkel bír, ami hasznos ismeretek terjesztésére alkalmas, vagy az emberi gondolkodás díszére szolgál. Ide sorozandók mindazon munkák, melyek nem állanak ugyan közvetlen kapcsolatban a tanítás anyagával, rokon ismereteket tartalmaznak azonban s ennek következtében arra hatással vannak. Továbbá mindazon munkák, melyek valamely tudományszak állapotát a fejlődés egyes fokain megvilágítani alkalmasak, a tudományt egy-egy lépéssel előbbre vitték s annak irodalomtörténetében számottevő szerepet töltenek be. Ide tartoznak végül azon kiváló emberek művei, kik a gondolkodás terén forradalmat teremtettek, vagy akiket minden nemzet remekírói közé sorol s akiknek műveltségét köszönheti, kik sajátos gondolkodásmódjukkal, előadásuk erejével, vagy felfogásuk különlegességével az igazsághoz vezető utat egyengették, vagy bármi más módon a tudományok történetében kimagasló helyet biztosítottak a maguk számára. A különböző kiadásokat illetően szabálynak tekintendő, hogy nem csupán a jobb, hanem a szebb kiadásokat is meg lehet tartani, mert az utóbbiak a szemek kímélésére szolgálnak s a tanulás fárasztó munkája közben üdítőleg hatnak.

Míg azonban egyrésztől minden hasznosítható munkát meg lehet tartani, addig másrésztől mindent ki kell selejtezni, ami nem állítható a kijelölt cél szolgálatába. A használhatóság alapelvein felépült könyvtár állományába nem sorozható be mindaz, ami valamely időpontban a sajtó alól kikerült, vagy ami kizárólag a tudományos kedvtelés terméke. Ennek következtében mindazon könyvek, melyek használhatósága mellett egyetlen józan érvet sem lehet felhozni, melyek a szerző életével együtt

nyomtalanul elenyésznek és nem emelkednek a középszerűség színvonala fölé, semmiesetre sem tarthatók meg. „A hasznavehetetlen imakönyvek és ájtatossági munkák, legendák és egyéb papi értelmetlenségek egész tömege felsőbb rendeletre minden további nélkül a papírmalomba küldendő.“ Az olyan könyvek, melyeknek semmi más értékük nincs, mint hogy egyes könyvedvelők érthetetlen módon ritkaságokat látnak bennük, a XV. századból származó régi kiadások és más hasonlók egyetemi és líceumi könyvtárak számára nagyon kétes értékűek. Ugyanezt lehet mondani az olyan könyvek gyűjteményéről is, melyek tartalmát nem keresik, s ezek közül csupán azok képezhetnek kivételt, melyek a honismeretre, a hazai irodalomra, régiségekre és történelemre vonatkoznak.

Az összes kettős példányok, vagy a kitűzött cél szolgálatába nem állítható darabok azon könyvek közé sorozandók, amelyek értékesítésre vannak szánva. Mindazon munkák azonban, melyek a mintakönyvlajstromban nélkülözhetetlenekként vannak feltüntetve, mindaddig nem tekinthetők többes példányoknak, következésképpen nem is értékesíthetők, amíg kétségtelenül megállapítást nem nyert, hogy az összes egyetemi és líceumi könyvtárakban megvannak. Az ilyen könyvekről külön lajstromot kell készíteni s a lajstromot fel kell terjeszteni a kancelláriához, hogy egyik könyvtár a másik segítségére szolgálhasson. A felesleges könyvek, melyekhez a könyvtár állományához tartozó s az előadottak alapján használhatatlanoknak és feleslegeseknek tekintendő darabok is számítandók, árverés útján értékesítendőek. Az árverés útján befolyó pénz kizárólag csupán olyan könyvek beszerzésére fordítandó, amelyek a mintakönyvlajstromban foglaltatnak. Ugyanezen célra használandók fel a könyvtár egyéb bevételi forrásai is azon költségek levonásával, melyek a könyvtár apróbb kiadásaira, a folytatásos munkák kiegészítésére, vagy az újabban megjelent remekművek beszerzésére szükségesek.

Mintthogy azonban sem az első, sem a második bevételi forrás nem látszik elegendőnek a könyvtár összes szükségleteinek egyszerre leendő kiegészítésére, a beszerzéseket illetően józan rendszert kell megállapítani, mely részben a szaktanárok kívánásaihoz, részben a könyvtár fogyatkozásaihoz, részben pedig a szaktudományok értékeléséhez igazodik, amely utóbbi szempont az egyes tudományszakoknak a közjóhoz való viszonyán épül fel.

Ez alapon a természet- és orvostudományokat illeti meg az első hely, ezek után következhetik az elméleti és a gyakorlati bölcsészet. A fennálló törvényekkel foglalkozó jogtudomány már kevesebb figyelmet igényel, s az utolsó helyre teendő a hittudomány. A középső helyet a római és görög irodalomnak kell fenntartani, amely számos tudományág számára nélkülözhetetlen, mindegyik számára hasznos, s ennek következtében nem ajánlható eléggé.

A rendelet utolsó intézkedése a beszerzett könyvek lajstromának évenkénti felterjesztését illeti, ami azt célozta, hogy az előírt szabályok megtartása ellenőrizhető legyen.

Má már alig állapítható meg, hogy sikerült-e az érdekelt könyvtárosokat az előírt szabályok megtartására szorítani; az azonban kétségtelen, hogy az ismertett rendeletek olyan könyvtárpolitikai célkitűzéseket tartalmaznak, melyek alkalmasak voltak a könyvtárak szellemi színvonalának és gyakorlati használhatóságának az emelésére. A rendelet egyetlen kifogásolható pontja a XV. századi nyomtatványok leértékelésére vonatkozik, ami túlzásnak látszik. Nem is maradt érvényben ez a pont, mert már 1788. november hó 13-án elrendelte a helytartótanács, hogy a XV. századi nyomtatványokat nem szabad kiselejtezni. (Dep. polit. litt. 1788. évi fons. 8., pos. 293.) Ez a rendelkezés mentette meg számunkra azt a nagyszámú ősnymtatványt, melyeket addig a kolostori könyvtárak őriztek és aztán az egyetemi könyvtár állományába jutottak.

Ezek voltak azok az intézkedések, melyekben a magyar könyvtárpolitika kezdeteit véltük felismerhetni. A rendeleteket elég részletesen ismertettük ahhoz, hogy világos képet lehessen alkotni tartalmukról. Minthogy azonban ezek a rendeletek könyvtártörténeti szempontból rendkívül érdekesek, szükségesnek látszott azok szövegét szószerint is közölni. Ugyanis ha egyszer magyar könyvtártörténeti okmánytár kiadására kerül majd a sor, ezek a rendeletek annak legértékesebb darabjai közé fognak tartozni.

I.

An die hungarische Statthalterey. Joseph etc. Wir haben gnädigst entschlossen, dass zur zweckmäßigen Einrichtung der Bibliotheken bei Universitäten und Lyceen unserer Erblände ein System festgesetzt werde, welches die Gattungen der nöthigen Bücher bestimmen und wornach sodann deren

Anschaffung zu geschehen hätte. Der Endzweck einer Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek ist eigentlich, dass die Lehrer da finden sollen, was sie jeder in seinem Fache nicht entbehren kann. Auf diesem Grund muss die Einrichtung beruhen. Die Hilfsmittel, welche eine Bibliothek überhaupt darbietet, lassen sich füglich unter dreyerlei Gattungen bringen: die erste bestehet aus Sammlungen, worin dasjenige, was zu einer Wissenschaft gehört, ganz oder zum Theil blos zusammengetragen ist; die zweite aus Werken, welche das ganze einer Wissenschaft systematisch darstellen; die dritte aus Bearbeitungen einzelner Gegenstände. Die erste liefert rohen Stoff, die letzte abge sonderte Theile, beide geben nicht, was der Lehrer, der hier bloss in Beziehung auf sein Lehramt zu betrachten ist, am notwendigsten brauchet, weil für ihn das erste Bedürfniss nach dem zu ertheilenden Unterrichte abzumessen ist, dieser aber über jede Wissenschaft obgleich nur elementarisch doch in Zusammenhange vollständig sein muss. Dazu dienen nun die Werke der zweiten Gattung, welche wenn sie die im ganzen behandelte Wissenschaft erschöpfen, wenn sie allgemein geschätzt, allgemein benutzt und angeführt werden, klassische Werke heissen. Diese sind für den Lehrer unentbehrlich und solche enthält in jedem Fache das hier beigefügte Verzeichniss. Die Ordnung, welche dabei gefolget wird, hat die Entwicklung menschlicher Fähigkeiten und die natürliche Verwandtschaft der Kenntnisse unter sich an Hand gegeben. Da es hier aber nur um die Gattung der Bücher zu thun war, so hätte ohne Nachtheil auch jede andere Ordnung können gewählt werden, und es wäre also überflüssig die Gründe, worauf die gegenwärtige gebaut ist, auseinander zu setzen. Die Ursache aber, warum bei dem Sprachstudium die fremden lebenden Sprachen und bei der Theologie einige Gegenstände als Dogmatik, Moral und die Werke der heiligen Väter usw. sind übergangen worden, bestehet darin, weil nämlich in Ansehung der Sprachen nur die bei öffentlichem Unterricht gangbare in Betrachtung kommen konnten, und in Ansehung der Theologie in den Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken, welche meistens aus Jesuiten und Kloster-Sammlungen entstanden sind, es sicher an einen mehr als hinlänglichen Vorrat über angeführte Gegenstände nicht, wohl aber über solche gewiss manglet, welche nach der jetzt bestehenden besseren Anleitung einen Theil des theologischen Studiums ausmachen.

Dieses Verzeichniss werdet Ihr nun dem betreffenden Bibliothekarius und den Lehrern mit dem Auftrag mittheilen, dass jener überall an dem Rand den Mangel des Buches von den vorrätigen, die Anzahl der Exemplarien, und weil durchaus die besten und vollständigsten Ausgaben angemerket sind, die von diesen verschiedene Ausgaben anzeigt, die Lehrer aber, jeder in seinem Fache, den nach dem oben bestimmten Gesichtspunkte sich etwa noch zeigenden Mangel ergänzen, mithin was dem Verzeichnisse noch beizufügen sein dürfte, kürzlich angeben sollen, welche Ausserungen dann Ihr usw. alsogleich und zwar binnen vier Wochen a die recepti hieher befördern werdet.

Für den Bibliothekarius sowohl als besonders für die Lehrer, welche das Verzeichniss beurtheilen sollen, ist noch zu erinnern, dass es bloss auf das unentbehrliche und dieses nur in unmittelbarer Beziehung auf das Lehramt

beschränkt sei, und dass obgleich nach der angenommenen Abtheilung der Bücher in drei Gattungen die zweite für eine Universitäts- oder Lyceum-Bibliothek am ersten nöthig ist, doch für die anderen zwei zu seiner Zeit auch und selbst für die dritte ebenso, wie für die zweite, wenn diese einmal vollständig ist, wird gesorget werden, weil Bearbeitungen einzelner Gegenstände zum Fortgang der Wissenschaften und mithin der Lehre sehr vieles beitragen, auch überhaupt die neuesten Entdeckungen auf solche Art bekannt werden, und in dieser Rücksicht einige daher gehörige Werke schon jetzt in das Verzeichniss als unentbehrlich für manche Fächer aufgenommen sind; auf die Werke der ersten Gattung aber, auf Sammlungen nämlich, welche als Quellen und zum Nachsuchen dienen, am letzten und nur bei guter Gelegenheit auch deswegen zu denken sei, weil ohne Zweifel viele davon aus Jesuiten- und Kloster-Bibliotheken bereits vorhanden sind, oder sich bei letzteren noch finden werden, und dass mithin die Absicht dahin gehe nach und nach eine jede Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek in allen dreyen Gattungen so vollständig zu machen, als es ihre Bestimmung erfordern mag. Wien, den 5-ten April 1785.

II.

Der königl. hung. Statthalterey. Der Haupttheil des Systems, welches über die Einrichtung der Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken festgesetzt worden ist, soll nun in volle Ausübung gebracht, folglich sollen jene Bücher zum öffentlichen Gebrauche eingeschaffet werden, die in dem hier wieder beigefügten und mit Zusätzen begleiteten Verzeichnisse enthalten und bestimmt sind den dringendsten Bedürfnissen der Lehrer in jedem Fache vorzukommen und sie über eigentlichen literarischen Mangel hinauszusetzen. Da nun dieses Geschäft in den Wirkungskreis des Bibliothekars fällt und er das unmittelbare und vorzügliche Werkzeug ist, womit unter der Aufsicht und Unterstützung der Landesstelle das Ziel erreicht werden kann, so ist eine bestimmte Vorschrift nöthig, wornach er zu Werke gehen soll und dazu wird hier folgende Anleitung gegeben:

Der Endzweck ist, dass die öffentliche Bibliothek vor allem mit jenen Büchern, die in dem beiliegenden Verzeichnisse und denen Zusätzen aufgezeichnet sind, nach und nach, wie es die Mittel zulassen, versehen werde. Die Mittel dieses leisten zu können sind 1° die Bücher-Sammlungen der aufgehobenen oder noch aufzuhebenden Klöster, die als ein Eigenthum der Bibliothek anzusehen sind, 2° der bestehende angewiesene Fond der Bibliothek. Die Bücher-Sammlungen der aufgehobenen Klöster haben hier einen doppelten Nutzen, erstens dienen sie zur Auswahl brauchbarer Artikel, zweitens kann der Überrest verkauft und das erhaltene Geld zur Anschaffung nützlicher Artikeln verwandt werden. Wenn nun die Frage von dem ist, was aus worrätigen Bücher-Sammlungen gewählt werden könne und müsse, so ist zu bemerken, dass hier das für jetzt vorgeschriebene Verzeichniss nicht der einzige Massstab sei, weil es nur der Anfang und die Grundlage eines weit ausgebreiteteren Systems ist und keine Einschränkung in dem nützlichen zum

Ziele hat; die Auswahl muss daher in einem freieren Gesichtskreise und nach einer höheren Regel geschehen, deren Anwendung den Einsichten und Kenntnissen des Bibliothekars überlassen wird. Diese höhere Regel ist alles das aus den vorrätigen Klosterbücher-Sammlungen auszuheben, was in irgend einem Lehrfache mittelbar oder unmittelbar brauchbar ist, oder werden kann, und noch nicht vorhanden ist, was zu irgendeiner nützlichen Kenntniss beiträgt oder sonst dem menschlichen Verstande zur Ehre gereicht. Dazu müssen alle diejenigen guten Schriften gerechnet werden, die ob sie gleich nicht unmittelbare Lehrgegenstände betreffen, doch mit diesen verwandte Kenntnisse abhandeln und durch Verbindung darauf einfließen; Schriften die was immer für eine Wissenschaft von ihrem ersten Keime an bis zu ihrer feinsten letzten Ausbildung in irgend einem Punkte beleuchtet, oder sie um einen Schritt weitergerückt und in ihrer speziellen Literaturgeschichte ihr Blatt gefüllet haben. Eben dahin gehören die Werke derjenigen berühmten Männer aller Zeitalter, die zu ihren Zeiten Revolutionen des Denkens stifteten oder die jede Nation zu ihren Klassikern rechnet und welchen sie einen Theil ihrer Bildung dankt, die durch den eigenen Gang ihrer Ideen, durch die Stärke ihres Vortrags oder auch durch die Sondernlichkeit ihrer Meinungen den Weg zur Wahrheit bahnten, oder sonst auf irgend eine Weise in den Annalen der Wissenschaften einen ausgezeichneten Platz verdienten.

Was die Verschiedenheit der Auflagen betrifft, so können nicht nur bessere, sondern auch schönere gewählt werden, weil dadurch die Augen geschonet und in dem mühsamen Geschäft des Studierens Aufmunterung und Vergnügen verschafft wird.

Allein so sehr von einer Seite alles nützliche aufgenommen werden kann, eben so sehr soll von der anderen Seite alles das entfernt werden, was diesem Endzwecke nicht zusagt. In eine Bibliothek, die ihren ganzen Werth auf Brauchbarkeit und Anwendung gründet, kann nicht alles hineingestellt werden, was immer zu irgendeiner Zeit gedruckt worden, oder was bloß Phantasie und gelehrten Luxus zur Schau trägt: jedes Buch daher, für welche kein vernünftiger Grund der Brauchbarkeit spricht, Werke die mit dem Leben der Verfasser dahinsanken und nie über die Mittelmässigkeit gereicht haben, sind durchaus nicht aufzunehmen. Der ganze Wust unbrauchbarer Gebet- und Andachtsbücher, Legenden und übrigen theologischen Ungereimtheiten ist auf allerhöchsten Befehl ohne weiteres in die Stampfe zu geben. Bücher, die kein anderes Verdienst haben, als dass sie von gewissen Bibliographen auf eine unbestimmte Weise als Seltenheiten ausgegeben werden, alte Ausgaben aus dem fünfzehnten Jahrhunderte und was dergleichen ist, sind für eine Universitäts- oder Lyceums-Bibliothek von einem sehr zweifelhaften Werthe. Ebenso verhält es sich mit allen bibliographischen Collectionen oder umständlicheren Sammlungen über Gegenstände, die da nicht gesucht werden, von welchen allenfalls nur das auszunehmen wäre, was die nähere Kenntniss, die Litteratur, Alterthümer, Geschichte etc. des Landes betrifft.

Alles, was nun entweder Duplikate macht oder zur Absicht nicht taugt, gehört zu dem Überreste, der zum Veräussern zu bestimmt ist. Nur können jene Werke, die in dem vorgeschriebenen Verzeichnisse als unentbehrlich vor-

gezeichnet sind, solange als Duplikate nicht angesehen und zum Veräussern angesetzt werden, bis es nicht gewiss ist, dass alle Universitäts- und Lyceen-Bibliotheken damit versehen sind. Solche Artikel, wenn sich deren finden, müssen aufgezeichnet und das Verzeichniss eingeschicket werden, wo dann auf diese Weise eine Bibliothek der anderen zur Hilfe kommen wird. Die Veräusserung des Überrestes, wozu auch das gerechnet werden kann, was nach dem angegebenen Gesichtspunkte in der Bibliothek selbst als unnütz oder überflüssig steht, muss alsdann sogleich licitando geschehen. Der ganze Betrag dessen, was auf irgendeine Weise aus diesem Überreste gelöset wird, muss blos auf die Anschaffung jener Bücher gewendet werden, die in dem Verzeichnisse vorgeschrieben sind. Dazu muss auch der grösste Theil der jährlichen Verlagsgelder der Bibliothek dienen, davon nur jenes abgerechnet werden kann, was etwa für kleinere Bibliotheksauslagen, zur Anschaffung nöthiger Continuationen oder sonst eines klassischen in der Zwischenzeit herausgekommenen Buches erforderlich sein dürfte. Da aber weder eines noch das andere hinreichen dürfte um allen Bedürfnissen zu gleicher Zeit genüge zu leisten, so wird eine gewisse Ordnung in Besorgung der Fächer vonnöthen sein, diese Ordnung wird theils durch die Bedürfnisse der Lehrer, theils durch den Abgang in der Bibliothek, theils durch den besonderen Werth der Studien selbst bestimmt, insoweit sie mehr oder weniger auf das unmittelbare Wohl des Staats abzielen. Unter dieser Rücksicht verdient die Physik mit ihren Theilen, die Naturgeschichte mit ihren Aesten und die Arzneykunde mit ihren Vorbereitungskenntnissen und Nebenabtheilungen das vorzüglichste Augenmerk. Diesen folgen die übrigen Fächer der theoretischen und praktischen Philosophie. Die Rechtsgelehrsamkeit, die sich mit positiven Gesetzen beschäftigt, wird minder dringend sein, und der eigentlichen Theologie kann nur die letzte Sorgfalt zukommen. In der Mitte von allen diesen steht die römische und griechische Litteratur, die vielen Fächern unentbehrlich, allen nützlich ist, und nicht genug empfohlen werden kann.

Übrigens damit von dem Fortgange des ganzen Geschäftes geurtheilet werden könne, muss jährlich das Verzeichniss der für die Bibliothek angeschafften Bücher eingeschicket werden.

GÁRDONYI ALBERT.

A DOKUMENTÁCIÓ ÉS A KÖNYVTÁRAK.*

Dokumentációról szóló bibliografiákban, idevonatkozó kongresszusi iratokban s értekezésekben gyakran találkozunk azzal a címmel, amelyet jelen előadásom címéül választottam: *a dokumentáció és a könyvtárak*. Talán nem csalódom, ha úgy vélem, hogy e két szónak kölcsönös vonatkozásba hozása sokak előtt bizonyos lappangó ellentét vagy idegenszerűség érzetét kelti fel, melynek van is valamelyes alapja, mert az ú. n. dokumentációs törekvések könyvtárosi körök bizonyos területén ezidőszerint nem nagy népszerűségnek örvendenek.

Ennek az idegenkedésnek véleményünk szerint két főoka van, amelyeknek egyike az, hogy a „dokumentáció” szó, mint idevonatkozó terminus technikus, könnyen zavartkeltő s ennélfogva nem a legszerencsésebben választott kifejezés annak a tevékenységnek megjelölésére, amiféle értelmet ennek az ú. n. dokumentalisták tulajdonítanak. *Dokumentum* szó hallatára inkább okmányokra, okiratokra gondolunk s így a dokumentáció kifejezés is okmányokkai bizonyítás lehetőségét juttatja inkább eszünkbe, holott a kifejezés a dokumentalisták előtt sokkal tágabb, mondhatni egyetemes értelmű. Mert *dokumentum* az ő szemükben az ismeretnek minden forrása lehet, akárminő materiális formában található is fel, amely valamilyen vizsgálódás, tanulmányozás vagy bizonyítás céljára csak alkalmassá válhat. Dokumentáción értjük tehát mindazt a tevékenységet, ami bárminemű ismeretanyagnak, vagy bármely adatforrás céljára alkalmas tárgynak keletkezésére, felkutatására, gyűjtésére, osztályozására és használatára vonatkozhatik, mely lehet kézirat, könyv, cikk vagy egyéb nyomtatvány, grafikai vagy képi ábrázolás, múzeális tárgy, plasztikai vagy gépmódel, fénykép, film, lemez stb. Más-

* Felolvastatott a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének második kongresszusán, 1939. június 9-én.

szóval: a dokumentáció jelenti az emberi tevékenység bármely területén található materiális jellegű dokumentumok felkutatását, gyűjtését, osztályozását és közreadását.

De amint az első pillanatban is nyilvánvaló, ennek az ú. n. dokumentális anyagnak túlnyomó többsége mégis inkább grafikai jellegű tárgy, vagyis kézirat, könyv, folyóiratcikk s egyéb nyomtatvány, mely tehát könyvtárak tulajdonképeni anyagát alkotja s melynek rendszeres gyűjtése, osztályozása és közreadása javarészt tehát szintén a könyvtárak tevékenysége körébe tartozik. Minden könyvtáros kérdezheti, hogy hát tulajdonképen milyen címen igyekeznek a dokumentalisták benyomulni a könyvtárak leglegálisabb területeire s milyen joron követelik maguknak azt a munkát, más címen, amely munkát minden könyvtáros hivatásszerűen is végez? Másrészt pedig, ha a dokumentációs anyag túlnyomó része könyv, kézirat, nyomtatvány, amelyet gyűjteni, katalogizálni s amelyről referálni kell, akkor akarva, nem akarva minden könyvtáros egyben dokumentációt is végez s minden könyvtár bizonyos mérvben dokumentációs központ is s ennél fogva minden könyvtáros többé-kevésbé dokumentalistának is tekinthető.

A továbbiak folyamán azonban kiviláglik, hogy ez nem egészen így van, mert maguk a dokumentalisták is mintegy megkülönböztetve, mondhatni szembehelyezve a dolgokat, azt állítják, hogy valamint egy dokumentációs központ nem szükségképpen könyvtár, minden könyvtár sem tekinthető dokumentációs központnak. Innét származik tehát a könyvtárosok bizonyos ellenérzése, amelyet a dokumentációs törekvésekkel szemben való idegenkedés második forrásának neveztek meg, amely szerint könyvtárosi körökben általában véve úgy érzik, mintha a dokumentáció merőben ellenlábasa, vagy éppen illetéktelen versenye volna a könyvtárak bibliográfiai munkálatainak, majdnem a tisztességtelen verseny határait érintve. Hogy ez az ellenszenv részben kétkedő, részben pedig lekicsinylő formában mily élesen nyilvánulhat meg, erre vonatkozóan alkalmmal volt a közelmúlt időben tartott különböző külföldi kongresszusok ideje alatt személyesen is meggyőződni. De idézhetnék KARL DIESCH königsbergi könyvtárigazgatónak a könyvtárosok egyesületének 1937. május havában Kölnben tartott összejövetelén elhangzott előadásából is, aki a dokumentációt, mint a könyvtárosi fogalom-

zavar egyik forrását nevezte s a dokumentációs törekvéseket mint feneketlen s felesleges, brüsszeli vállalkozást bélyegezte meg. Ugyanezen az ülésen dr. LEYH, a német könyvtáros egyesület akkori elnöke, beszédében a párizsi dokumentációs vilá kongresszus előkészületeiről szólva így fejezte ki magát: „Az a propaganda — és organizációs kór, mely ma az egész világon dühöng, úgy látszik, a könyvtárakat sem hagyja érintetlenül.“ „Ma már vannak könyvtárosok is, akik világ bibliográfiáról álmodoznak, akik szemüket állandóan ily messze-távoli dolgokra írányítják s emellett a napi követelmények felett elnéznek s elfelejtik, hogy a könyvtárak súlypontja nem organizatorikus közös feladatokon, hanem elsősorban is helyi jellegű hatékonyságán kell, hogy legyen. A szellemi munkának felfokozott technikája szakirodalmi tájékoztató központok segítségével a tudományt is mintegy fokozott sebességű járásra akarja készíteni, ám azt nem látják, hogy a gépiességet utánzó *tempó*-val minden szellemi munka értéke veszendőbe mehet.“ „Dokumentáció és a szellemi munka között éles választóvonalat kell húzni, egyáltalában a szellem tudományokban dokumentációnak nincsen semmi keresnivalója.“

Nézzünk körül bárhol a világon s látjuk, hogy az emberi munkálkodás bármely területén a munka ritmusának mindenféle megnyilvánult felfokozódása, megélnkülése, gyorsulása kényszerűleg maga után vonja a mélyreható keresés, kutatás, a szak tájékozódás minden lehetőségének mintegy kieroszakolását. Ez alól a kényszer alól a haladó tudományok egyetlen ága sem mentesítheti már magát. A tudományok munkájának mai megélnkült üteme tehát kényszerűleg maga után vonja egyrészt a munka széttagolódását, másrészt pedig a mindinkább kiszélesedő kutatási területek jobb kihasználását, de ez viszont, amint mi, könyvtárosok legjobban tudjuk, a munkatermelvény, vagyis szakirodalmi termelés olymértvű hatalmas felduzzadását eredményezte, amelynek az eddigi módszerekkel való uralása, szokványos bibliográfikus feldolgozása bizony máris a lehetetlenséggel egyenlő értelmű feladattá vált.

De amiként látjuk azt, hogy az emberi tevékenység minden területén, a termelés minden ágában a javak csereanyagának állandó növekedése a közvetítésnek és a szétosztásnak új és új problémáit veti fel, ugyanúgy a szellemi termékek közvetítése tekintetében is, az eddigi módszerek, mely szerint a keresés, ku-

tatás főképp a könyvtárakbani könyvek és folyóiratcikkek helybeni felkeresésére és olvasására volt alapítva, nem minden esetben nyujtanak már kielégülést s ezért úgy, mint máshol, pl. a kereskedelmi életben is a *termelő* (szerző) és a *fogyasztó* (olvasó) közé kellett iktatni bizonyos *közvetítő szervezeteket*, több-kevesebb elágazással. Ugyanígy igyekszik a dokumentáció is a „közvetítő kereskedelem“ példájára célszerű együttműködés és kiegészítő részletmunka segítségével hajlékony és élénk összekötő kapcsolatok hálózatának megteremtésére az író és az irodalmat használó szakközönség között.

MARCEL GODET, a berni nemzeti könyvtár igazgatója, legutóbbi egyik igen értékes cikkében¹ a dokumentáció, könyvtárak és bibliográfia jellegét s ezek egymásközi viszonyát vázolván igen érdekesen és tanulságosan állapítja meg közöttük a kölcsönös összefüggéseket. Ez a dokumentációs mozgalom — amint ő kifejti — megindítóinak szelleme szerint abból a szükségérzetből keletkezett, hogy a bibliográfia és dokumentáció tájékoztató, útbaigazító eszközei és módszerei nemzetközileg koordinálhatók legyenek, másrészt azonban jórészt a könyvtárlátogatók egy-némely kategóriájának abból az elégedetlenségéből is származott, hogy ugyanis az inkább historico-philologiai jellegű közkönyvtárakban az érdekeltek nemigen találtak olyan időszerű dokumentációs anyagot, technikai és gyakorlati felvilágosításokat, mint amilyenekre szükségük volt.

Kétségtelen, hogy ez vádként hangzik a könyvtárak munkája, illetve szolgáltatásaival szemben, de kétségtelen az is, hogy ideális szempontból véve az olvasó jogosan megkívánhatja, hogy a könyvtárak neki ne csupán könyv- és folyóiratcímekekkel szolgáljanak, hanem, hogy minden kertelés nélkül elébetárják az illető szakkérdés lehető teljes irodalmát, de nem csupán pusztán könyvcímeket, hanem az idevonatkozó folyóiratcikkek egész repertóriumát, és pedig rövid tartalmi kivonatokkal, rövid, néhánysoros analitikus kiértékelésekkel, sőt esetleg fényképek, grafikonok, rajzok, statisztikák, lapkivágatok stb. gondos melléklésével. Hát ez képtelenség! — feleli reá minden könyvtáros

¹ M. GODET: *Documentation, Bibliothèques et Bibliographie*. Essai de définition de leurs caractères et de leurs rapports. I. I. Communications. Vol. V. 1938. Fasc. 1.

s nekünk is azt kell felelnünk rá, hogy valóban képtelenség milliós, vagy akár csak többszázzezernyi állományú nagykönyvtárakat egyszerre az elé a feladat elé állítani, hogy egész birtokállományukat s benne foglalva ezernyi folyóírat-sorozataikat is kicédulázzák s azokat megfelelően kiértékelve Öfelsége, az olvasó rendelkezésére bocsássák. De bármilyen képtelenségnek is látszik, kivált a nagy könyvtárakat ilyen feladatok elvégzésére készíteni, ez a szükségérzet mégis fennáll, parancsoló, legitim. Ez a szükség keltette életre immár 40 év előtt a dokumentációs mozgalmat, amelynek élén az előbb Bruxellesben 1905-ben alakult Institut International de Bibliographie, későbbi nevén Institut International de Documentation, jelenleg pedig mint világszövetség: Fédération Internationale de Documentation működik.

Már most nézzük meg egy kissé, hogy tulajdonképpen mi különbözteti meg a dokumentációs helyeket a könyvtáraktól, amelyek — mint említettük — *nem* szükségképpen, de könyvtárak is lehetnek? Mindenekelőtt a munka módszere. A dokumentációs központ is összegyűjti, regisztrálja és osztályozza, kartotékolja, vagy dossziékba helyezi az őt érdeklő bibliográfiai és egyéb dokumentációs anyagot, de ezenfelül — s itt van a hangsúly — még rövid tartalmi kivonatok alakjában *analizálja*, ki is értékeli azokat. Láthatjuk tehát, hogy ez lényegesen több a könyvtárak bibliográfiai és reference szolgálatánál.

M. GODET fentebb említett kiváló cikkében a dokumentáció *három* lényeges jellegzetességét sorolja fel. Mindenekelőtt a dokumentáció munkájának minéműségéből folyik a *specializálódás felé való törekvés*. A dokumentációs mozgalom első, ú. n. romantikus korszakában, a század elején, lelkes előharcosai (OTLET és LAFONTAINE) eleinte úgy képzelték, hogy lehetséges lesz egyetemes bibliográfiai és dokumentáris világcentrumot valahol, amint ők gondolták, Bruxellesben felállítani. Csakhamar kitűnt azonban ennek utópisztikus volta. Azóta inkább célszerű decentralizációs és kooperációs törekvések léptek előtérbe, amelyeknek megszervezése éppen ennek a hágai nemzetközi dokumentációs szövetségnek a feladata. A specializálódás mellett a dokumentáció második megkülönböztető jellege az aktualitás előtérbe helyezése. A dokumentációs munka legfőbb célja ugyanis az, hogy az érdekeltekkel a tudomány és a technikai haladás *legfrissebb eredményeit* közölje, ez pedig a dokumentációs anyagnak gyors

feldolgozását, a fejlődéssel lépést tartását követeli meg. Végül pedig azzal, hogy céljai érdekében minden eszközt felhasznál és munkálkodását inkább hasznossági szempontok irányítják, ezért a dokumentációt egy harmadik különleges, *gyakorlatias vonás* is jellemzi.

A dokumentáció e három jellegzetes vonását tekintetbe véve GODET érdekesen határolja körül egyrészt a könyvtár és a dokumentáció, másrészt ez utóbbi és a bibliográfia területét is. Szerinte valamely könyvtár dokumentációt folytat s ennél fogva bizonyos mérvben dokumentációs központnak is tekinthető: 1. ha az illető könyvtár egy *bizonyos speciális területen* újabb megjelenésű könyv- és periodikus jellegű anyagát kurrens módon rendszeresen feldolgozza, és pedig oly módon, hogy az az érdekeltek számára könnyen és gyorsan hozzáférhető. Ilyen értelemben pl. a párizsi Bibliothèque Nationale, amidőn úgynevezett információs bibliográfiai kartotékját a legújabb eredményekkel, könyvekkel stb. kiegészíti, e részben szintén dokumentációs központul szolgál. 2. Amidőn valamely könyvtár bizonyos szakkérdésekről külön dossziékat állít fel, amelyekben pl. közgazdasági vagy nemzetpolitikai vonatkozású, mindenféle időszerű vonatkozású apró dolgokat is, mint pl. lapkivágatokat tárol. 3. Amidőn egy könyvtár rendes bibliográfiai szolgálatán felül *egyes szakcsoportokat kiválasztva* annak egész irodalmát egyetemesen gyűjti, feldolgozza s azt akár díjmentesen, akár előfizetés formájában az érdekeltek rendelkezésére bocsátja. Így a berlin-charlottenburgi Technische Hochschulbibliothek általánosan gyűjti, kiértékeli, kartotékolja és cédulákon előfizetés útján közrebocsátja az elektrotechnika, a forrasztótechnika és a szerszámgépek részére hozzáférhető *egész világirodalmát*. Ugyanilyen értelemben, sokkal átfogóbban, ha nem annyira általánosan dolgozik a londoni Science Library is. Végül 4-szer dokumentációs központnak tekinthető bizonyos mérvben minden olyan könyvtár, amely saját leltári és bibliográfiai anyagán kívül központilag más könyvtárak anyagáról is képes célszerű felvilágosításokat adni, központi katalógusok vagy kartotékok formájában.

A bibliográfia és a dokumentáció viszonyának közelebbi vizsgálatára most nem terjeszkedhetünk ki s bár nem olyan egyszerű itt az elhatárolás, mégis kétségtelen, hogy nagyjában itt is az elválasztó vonalakat a dokumentáció előbb felsorolt *három*

jellemző vonása jelöli meg. Ha a dokumentációt általános vonatkozásai szerint értelmezzük, akkor kétségtelen, hogy a bibliográfia csupán egy része a dokumentációnak. Lehetnek ellenesei s van is számos ellensége a dokumentációnak, de hovatovább kétségtelenné válik az, hogy a dokumentáció nem csupán a gyakorlati élet, az alkalmazott tudományok, a közgazdaság, a technika s a nagy adminisztrációk terén nyer mind szélesebbkörű alkalmazást, hanem meggyőződés, hogy mint exakt munkamódszert a többi tudományágak emberei sem fogják sokáig nélkülözhetni, vagy éppen lenézhetni.

Legyen szabad rövidre szabott előadásom kiegészítéseül a gyakorlatból, és pedig személyes tapasztalatok árán vett néhány példa segítségével vázolni azt a nagyarányú és értékes munkát, amelyet a dokumentáció ma már világszerte felmutat. Már az 1937. évben, a párizsi dokumentációs világtalálkozóval kapcsolatban alkalmam volt úgy ott, mint Németországban is egy-némely ilyen dokumentációs anyaggal rendelkező könyvtárt tüzetesen megismerlni. A párizsi, valamint egyes németországi nagykönyvtárakat most nem érintve, csupán három igen érdekes dokumentációs helyről emlékszem még meg röviden. Az egyik a düsseldorfi Verein deutscher Eisenhüttenleute könyvtárának folyóiratosztálya, ahol 1922 óta kicédulázzák és kiértékelik a szakmájukba vágó folyóiratokat s ezenkívül dokumentális célokra újságkivágatokat és ipari katalógusokat, fényképeket és gyárfelállítási tervrajzokat gyűjtve kartotékolnak. A másik érdekes dokumentációs hely a párizsi kereskedelmi kamara könyvtára, ahol mintegy 2000 folyóiratot céduláznak ki s minden egyes közgazdasági szakkérdés cédulaanyagát országok szerinti s ezen belül kronológikus sorrendben kartotékolják. Ezenkívül egy ú. n. „cahier parlementaire“ keretében dossier rendszerben gyűjtik a Journal Officiel et Travaux Parlementaires összes közgazdasági vonatkozású lapkivágatait, törvények, rendeletek, újságcikkek, kézirat-levelek s bármi az illető kérdésre vonatkozó dokumentális anyagnak hozzámellékelésével. Hasonló ehhez a párizsi Institut de Recherches Economiques dokumentációs központja is, amely nemzetközi értelemben gyűjti és kartotékolja a nemzetgazdasági és közgazdasági vonatkozású kérdések anyagát.

Mult év július hónapjában, amidőn is szerencsém volt egyesületünket a nemzetközi könyvtárosszövetség Bruxellesben tar-

tott ülésén képviselni, tanulmányutamon különösen kedvező alkalmam nyílt Németországban kilenc különböző dokumentációs helyet, illetve könyvtárat tanulmányozni. Ezek közül az alábbiakat legalább névszerint megemlítem: a berlini Technische Hochschul-Bibliothek, melynek kiválóan értékes munkájáról már említést tettem. Mintegy 1700 szakfolyóirat anyagából cédulázások és értékelik itt ki az említett három szakkérdés egész világirodalmát. Ez a hatalmas cédulaanyag folyamatos előfizetés útján immár a Technológiai Könyvtár birtokában van. Csupán röviden említem még meg a Verein deutscher Ingenieure berlini könyvtárának Literarische Auskunftstelle-jét, ahol korszerű kartotékanyagán felül az egyes szakkérdésekről szerkesztett kiválóan értékes és a fejlődéssel lépést tartó bibliográfiák egész tömege áll rendelkezésre. Ezenkívül V. D. I. Literatur-Kartei címen szétvágható s kiértékelt cédulaíveken folyamatosan kinyomatják a német mérnökegyet kiadóhivatala folyóiratanyagának aktuális részét is. Ezt a Literatur-Kartei cédulaanyagot is visszamenőleg a Technológiai Könyvtár részére már beszereztük.

Mellőzve most más könyvtári s egyéb kisebbjelentőségű, mindazonáltal tanulságos látogatásokat, engedjék meg, hogy három kiválóan érdekes, bár inkább ipari vonatkozású dokumentációs helyről egészen rövid említést tegyek. A dokumentáció problémáival huzamosabb idő óta foglalkozván, érthető kíváncsiság vonzott, hogy tanulmányutamon olyan helyeket is felkeressek, ahol az exakt dokumentáció valójában egyben a napi élet fontos kérdése s a cél elérése érdekében nem kímélik sem a költséget, sem a fáradságot, ahol tehát azt tartják, hogy a jó dokumentáció minden pénzt megér. Ezek a német ipari nagyvállalatok. Három ilyen nagy vállalat Literatur-Abteilung-ját volt alkalmam tüzetesen megismerlni. Németország egyik leghatalmasabb ipari csoportvállalata, az I. G. Farbenindustrie A.-G., melynek központja Frankfurt a/Main mellett Höchstben van, ebben a tekintetben talán a legtökéletesebb. Valóban nagyarányú az a munka, ami ott folyik. Literarische Abteilungjában 28 tisztviselő, közte hét Wissenschaftler (Akademiker) cédulázza, folyamatosan kivonatolja s kiértékeli nem csupán a kémiai tudományos és technológiai szakirodalom s az idevonatkozó szabadalmi irodalom úgyszólván egész világtermését, hanem ezen határterületen túlmenőleg mindazokat a szomszédos területeket is átkutat-

ják, amelyek e hatalmas vegyipari vállalat különböző üzemeit, laboratóriumait csak érdekelhetik, fősúlyt fektetvén arra, hogy a különböző laboratóriumok, tudományos kísérleti telepek s az üzemek is a lehető leggyorsabban szerezzenek tudomást mindenről, ami őket mint újdonság vagy aktualitás érdekelheti. Ez a szolgálat gyors, mondhatni tökéletes.

Hasonló arányban, ha nem is ilyen nagy szervezettséggel dolgozik az AEG, az Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft berlini központjának szakirodalmi osztálya is, melynek exakt munkamódszerét, valamint szolgáltatásainak sokoldalúságát szintén alkalmam volt megfigyelni.

Végül a berlini Deutsche Chemische Gesellschaft amerikai arányú dokumentációs központját kell még felemlítenem, ahol a nagyértékű s hatalmas arányú vegyészeti folyóiratot, a *Chemisches Zentralblatt*ot szerkesztik. 12 szakirodalmi vegyészdoktor 450 szakelőadóval és 18 technikai segéderővel figyel, cédlulázza és értékeli mintegy 300 szakfolyóirat cikkáradatát s ezenkívül az összes államok idevonatkozó szabadalomirodalmát is. Kartotékanyagát e központ évenként mintegy 18.000 cédlulával növeli.

Ezekután rátérünk az International Federation for Documentation 1938. év szeptember havában megtartott XIV. évi nemzetközi konferenciájának rövid ismertetésére, amely Oxfordban folyt le s amelyen egyesületünket képviseltem. A konferencia tárgysorozata, amelyre a nemzetközi tudományos világ részéről s a könyvtárak nagytekintélyű helyeiről is több mint 100 előadást jelentettek be, rendkívül értékes és tanulságos volt. Ezek közül bennünket leginkább azok érdekelnek, amelyek a könyvtárak és a dokumentációs központok együttműködésének mikéntjét tárgyalták. E konferencián jutott ugyanis először világos kifejezésre az, hogy a könyvtárak milyen nagy mértékben rá vannak utalva bizonyos szorosabb összműködésre s ezenkívül a maguk részéről is bizonyos dokumentációs előkészítő munka vállalására.

Ha a dokumentációt mint kifejezést definiálni akarnánk, akkor azt mondhatnánk, hogy a dokumentáció kimondott célja: az ismeretközlés technikájának mintegy *racionalizálása*, vagyis végeredményképen minden irányú tapasztalati tudás forrásainak felkutatása, osztályozása és közreadása. Kétségtelen, hogy ilyen irányú folyamatos munka csak nemzetközi úton oldható meg.

Tagadhatatlan, hogy ebben az irányban az úttörő nagy munkát ez a dokumentációs világszövetség végzi, amely céljaul tűzte ki, hogy különösen az alkalmazott tudományok területén, mind az egyes országokon belül, mind nemzetközi viszonylatban is a könyvtárak és egyéb dokumentációs gyűjtőhelyek körében célszerű és állandó jellegű együttműködést teremtsen meg. A dokumentációs törekvéseknek ez a hálózata az egyes országokon belül s nemzetközi viszonylatban is, ha még nem is egészen kész szövetség, de éppen ezek az évenként megismétlődő nemzetközi konferenciák tanúsítják a legélénkebben azt, hogy ez az együttműködés máris eleven valóság, hatékony és eredményes.

A konferencia ideje alatt alkalmam volt egynéhány érdekes nagykönyvtárt is meglátogatnom. Így Oxfordban a híres Bodleian Libraryt, amely tudvalevőleg a világ egyik legrégebb s ősnymtatványok és orientáliák tekintetében a legértékesebb könyvtára, jelenleg több mint 2 millió kötettel, továbbá a hozzátartozó Radcliffe Science Libraryt és még két College-könyvtárat. Londoni tartózkodásom ideje alatt a British Museum könyvtárán kívül részletesen tanulmányoztam a National Central Libraryt is. Ez a könyvtár mint központi bibliográfiai intézmény az angliai vidéki és London-környéki könyvtárközi kölcsönzést bonyolítja le s központilag kartotékolja a fentemlített könyvtáraknak egész tudományos anyagát. Ezenkívül bibliográfiai tekintetben nemzetközi információs szolgálatot is lát el. Legérdekesebb volt számomra a londoni Science Library adminisztrációjának és kb. 2½ milliós kartotéktárának tanulmányozása. Ez a több mint 300.000 kötetes könyvtár tudvalevőleg a világ legnagyobb természettudományi és technikai vonatkozású szakkönyvtára. Ehhez hasonló, ha arányaiban vele nem is vetekedhetik a hágai Szabadalmi Hivatal Szakkönyvtára, amelyet szintén alkalmam volt tanulmányozni. Ez utóbbi két intézmény újabb idő óta a közgazdasági élet és az ipar számára, nemzetközi viszonylatban is szakirodalmi tájékoztató központ gyanánt szolgál, amelynek előnyeit Technológiai Könyvtárunk is folyamatosan igénybe veszi.

KÁPLÁNY GÉZA.

KÖNYOMATOSOK A KÖNYVTÁRBAN*.

Könyomatoson — közhasználatú szóval: hírlaptudósító újságon — litográfiai vagy síknyomtató eljárással többszörösített olyan időszaki jellegű sajtóterméket értünk, melynek feladata, hogy tartalmát — mely rendszerint hírekből áll — a különböző időszaki vagy nemidőszaki, a közönség körében terjesztésre szánt sajtótermékekben való felhasználás céljából, ezekkel közvetlenül közölje. A könyomatos tehát a nyilvánosság kizárásával jelenik meg, munkáját a köz számára „láthatatlanul“ folytatja s így a sajtó céljait voltaképen belülről szolgálja. Akadhat művelt ember, de még könyvtáros is, aki nem ismeri vagy éppenséggel még sosem látta.

Milyen a könyomatos? Lap, melynek tartalmát többnyire változó mennyiségű híryanag teszi, természetesen már alaki kereteinek viszonylagos lazaságával is elüt a többitől. A napilap előre meghatározott terjedelmével szemben a könyomatos terjedelme mondhatni napról-napra változik. Ez a vonás könyomatosainknál általános, majdhogynem szabálynak tekinthető.

De ugyanígy függvényei a lap tartalmának egyéb alaki sajátosságai is. A könyomatos nem íveken jelenik meg, mint a könyv, a legtöbb folyóirat és napilap, hanem ennek egyes darabokra vágott töredékein, túlnyomóan negyedréte alakú egyes lapokon. A szöveget ezeknek csak egyik oldalára többszörösítik. Az egyes lapok formátuma meglehetősen változatos; itt éppúgy előfordul, mint a többi laptípusnál, hogy a formátum egy könyomatos életén belől is megváltozik, esetleg több ízben is.

A könyomatosokat tartalmi tekintetben nagy általánosságban két csoportra oszthatjuk. Olyanokra, amelyeknek tartalma

* Tanulmányomhoz hasznos tanácsokat kaptam PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök úrtól, a Műegyetem Mech. Technológiai Intézete nyomdájának vezetőjétől. Segítségét ezúton is köszönöm.

a napilapokban való halaszthatatlan publikálásra, és olyanokra, amelyeké a különféle időszaki vagy nemidőszaki sajtótermékekbe való halasztható átvételre készül. Az első típusba éppen legnagyobb könyvnyomatosaink tartoznak; de a könyvnyomatosok többsége tulajdonképpen mind a két természetű anyagot közli. Vannak könyvnyomatosok, amelyek megnyugtató módon egyik csoportba sem állíthatók (pl. VARGHA LÁSZLÓ „Sirius Időjós“-a). A legfontosabb tartalma politikai könyvnyomatosainknak van. Ezek naponta jelennek meg. A megjelenés időközét tekintve, természetesen más típusokkal is találkozunk — ezek többnyire már nem politikai lapok, bár ilyen is akad köztük, — olyanokkal, amelyek másod- vagy harmadnaponként, hetente, kéthetenként, havonta, negyedévenként, esetleg meghatározott számban, de bizonytalan időközökben jelennek meg. Sok könyvnyomatos megjelenésének időközét az a körülmény határozza meg, hogy van-e híryanaga, illetőleg hogy ez mennyi. A legnagyobb időegység, a keret, mint többi lapjainknál, természetesen itt is az évfolyam. Az ezen belül, meghatározott időközökben megjelenő egységek a könyvnyomatos számai, de sok könyvnyomatosunk e számokat is további egységekre: kiadásokra tagolja. Mindezen egységeknél: évfolyamnak, számnak és kiadásnak (közlésnek) rendszeren sorrendi számozása van. Van könyvnyomatos, mely a lapjait, oldalait is számozza. Ebben a tekintetben kétféle típusal találkozunk: olyannal, amelyik az egy számon belül s olyannal, amely az évfolyamon belül megjelent lapjainak ad számozást. Az egy évfolyamon belül felhalmozódott egyes lapok száma a könyvnyomatos térfogatát magasan a többi lap típusoké fölé emeli; van rá eset, hogy ezek száma az ezret is meghaladja, de általában ritkán marad alatta a kétszáznak.

A könyvnyomatos címe általában eltér a többi lap típusától. Rendszeren rövid, nem ritkán rövidített s így a rövidítést a címlírásban feloldjuk; ha a rövidítés a közhasználatban elterjedt, ez alá is teszünk utalót. Világnézeti irányt, programot kevés könyvnyomatos cím hirdeti, nem úgy, mint például napilapjaink. A könyvnyomatos lapnak van felelős szerkesztője, kiadója. Ezeket, valamint a megjelenés helyét és időközét rendszeren feltüntetik. Igen sok könyvnyomatos feltüntetési szerkesztőségének, illetőleg kiadóhivatalának közelebbi címét és telefonszámát, esetleg a lap előfizetési árát is.

Legtöbb könyvmatosunk lapkeretének (főként a lapcímrésznek, kopfnak) mind külső képe, mind előállításának módja elüt a sokszorosított szövegrészétől. Ritka az a könyvmatos, mely a címét a szövegrészben használt betűtípusban és azzal azonos eljárással tünteti fel (pl. egyszerűen a szöveg fölé gépeli). Van lap, mely a lapcím rész előállítására a gumibélyegzőt használja, de lapjaink túlnyomó többségének lapkerete tipografikus úton készül.

Hány könyvmatosunk van? A néhány év előtt WÜNSCHER FRIGYES szerkesztésében megjelent „Csonkamagyarország Sajtója“ című évkönyvek évről-évre átlagban egy tucatot mutattak ki. Körülbelül ugyanennyi szerepelt az azóta magánvállalkozásban megjelent sajtóévkönyveink nyilvántartásában is. A külföldön is szép számmal akad magyar könyvmatos.

A könyvmatosok könyvtári kezelése általában kényesebb feladat, mint a többi laptípusoké. Ennek oka kettős, alaki és tartalmi rendkívüliségük következménye.

Alaki szempontból tekintve, mindenekelőtt raktározásuk módja az, amely néha gondot okoz. Ha a könyvmatos formátumát időközben változtatja — ez is megesik annyiszor, mint a többi laptípusoknál —, ez még tetézi a nehézségeket. A könyvmatos belső kereteinek gyakori egyenetlensége is megnehezíti a könyvtáros dolgát, mert a nyilvántartásra, raktározásra és használatra egyaránt kihathat. Ma is szokásban van például, hogy a kisebb maradék híranyag nem a bevezetett nagyságú papírlapra kerül, hanem egy attól eltérő (többnyire kisebb) méretűre; a multban pedig igen sok könyvmatosunk megtette, hogyha rendes, bevezetett formátumú papirosán már kifogyott a férőhelyből és viszont közlésre már csak kevés híre maradt, ezt a maradékot például cégjelzéses levelezőlapra sokszorosítva csatolta a laphoz. Az ilyen anyagot a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában kénytelenek vagyunk mappákban őrizni. Használatbaadásánál a felügyeletnek közkönyvtárainkban kettőzött figyelmet kell tanúsítania.

Egyéb sajátos nehézségek végső fokon a könyvmatos lap jellegének következményei. A legtöbb „kézirati“ jellegű („kéziratként“, „kéziratnak tekintendő“), „házi sokszorosításból“ vagy sokszorosítóirodából kerül a könyvtárhoz. A modern sokszoro-

sítóberendezésnek a könyvtár szempontjából a régivel szemben megvan az a hátránya, hogy könnyen változtat helyet, ami a köz-könyvtár szakadminisztrációjában lassúbbodást vagy fennakadást válthat ki. Az előállítón a kívánt dolgokat (anyag, kimutatás, reklamált anyag) nehezebb behajtani. Ez azonban csak az egyik ok. Döntőbb jelentőségű egy szellemi szempont, az t. i., hogy a könyvnyomtatás többi laptípusokhoz viszonyítva a legnagyobb sietéssel készül. Ennek kell tulajdonítani, hogy az egybegyűjtés és a feldolgozás közül éppen a könyvnyomtatás esetében mutatkozik a legtöbb könyvtári nehézség.

Miben állanak e nehézségek? A szélsőséget e tekintetben annak a könyvnyomtatásnak az esete mutatja, mely egy-egy számának címét — nyilvánvaló hanyag tévedésből! — időnként önkényesen megváltoztatta. Az ilyen eset azonban valóban ritkaság, a hibák és hiányok zöme a „megindulás adatai“ (alcím, szerkesztő, kiadó, megjelenési hely, formátum, nyomda, megjelenés időköze) és a számozás köré csoportosul. Egyik könyvnyomtatásunk alcíme: „Naponta többször megjelenő hírlaptudósító újság“: ennek feldolgozása során lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy nem minden nap jelenik meg és viszont több esetben naponta csak egyszer. A szerkesztő és (vagy) kiadó neve időnként lemarad némelyik lapról, de sokszor látjuk azt is, hogy az előállító nincsen megnevezve. Hozzá kell tennünk, hogy ez olykor a hanyag nyomtatás miatt van így. A számozásban sok hiba fordul elő. A szám sokszor hiányzik, sokszor helytelen. Évfolyamszámozása nem minden lapnak van, de néha az egymásután következő számok (kiadások, közlések) sorrendi számozását is mellőzik. Tévedések a számozásban mindennapos esetek. E tekintetben kiemelésre méltó a többi laptípusnál is előforduló, de a könyvnyomtatásnál legtöbbször fellépő „visszatartott számsor“ esete; az az eset, amidőn a lap számozását egyhelyütt nyilvánvalóan elvették s ezt a hibát később, de még természetesen ugyanazon évfolyamon belül, egy látszólagos szándékos hiba ejtésével újból „korrigálják“. Eredmény: az évfolyamban tényleg annyi szám jelent meg, amennyit a számozás végösszege jelez! Miután a könyvnyomtatásnak is akad melléklete, ezekre is ki kell terjesztenünk figyelmünket. Számozásukkal és megindulásuk adataival itt is meggyűlik néha a bajunk. Csak a mellékletnél lehetséges, de előforduló eset, hogy

a melléklet lapszámozása a főlapéhoz igazodó, jóllehet azzal a valóságban nem jelent meg egyenlő terjedelemben.

Van-e lehetőség mind e nehézségek leküzdésére? Annyi bizonyos, hogy a könyvtár ezekkel általában csak korlátozott mértékben bír, — érintkezésbe léphet a lappal, utalókat készíthet s a számozatlan vagy tévesen számozott lapokat darabszám szerint tarthatja nyilván. Mindez azonban alapjában véve nem elégséges. Szükséges, hogy e nehézségekről maguk a lapok is tudomást vegyenek, hogy ezeket aztán szerkesztés és könyvtár közösen hidalja át. Feltétlenül eredménnyel kecsegtet bizonyos preventív intézkedések bevezetése. Ilyen lenne például, ha azon könyvmatóságaink, melyeknek lapkerete amúgy is tipográfiai eljárással készül, bevezetnék, hogy a lap természetére, szerkesztésére és kiadására vonatkozó adatokat, tehát az esetleges alcímet, a szerkesztőt, kiadót, előállítót, megjelenési helyét, valamint a lap évfolyamát feltétlenül a lapfejen tüntessék fel, a számozás még betöltendő helyét pedig ugyanitt szintén jeleznék valami módon (esetleg egy sz-betűvel). Elkerülhetők lennének azok az esetek, amelyek abból adódnak, hogy a lapnak ezeket az adatokat esetről-esetre sokszorosítással kell feltüntetnie: az adatok hiánya, tévedése, elmosódása.

Annyi bizonyos, hogy a szempontoknak ilyen összegegyeztetésén csak nyerne a könyvtár; de nyerne a lap is, mely ily módon sok felesleges munkától kímélné meg magát. A könyvtáros annál nagyobb örömmel üdvözlölné e téren minden előnyösebb változást, mert a könyvmatóság ügykezelése minden más laptípusénál nagyobb sietséget kíván. A könyvmatóság ugyanis viszonylag rendkívül kevés példányszámban jelenik meg és számai rendszeresen is semmisülnek, mielőtt pótlólag a könyvtárba juthatnának. Abban tehát alig reménykedhetünk, hogy a hiányzó számok az előirt beszolgáltatási terminus után is megkerülnek valamely, a beszolgáltatásra nem illetékes helyről. Azzal viszont természetesen tisztában vagyunk, hogy a könyvmatóság lehetőség szerinti hiánytalan egybegyűjtéséhez és kifogástalan feldolgozásához közkönyvtárainkban — így elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeumban, a nemzeti szellem termékeinek legfőbb gyűjtőhelyén — nemzeti érdek fűződik.

Könyomatos újság mintegy száz esztendeje van Magyarországon. Szellemi őse voltaképen a KOSSUTH-szerkesztette *Országgyűlési Tudósítások* (majd, amidőn ez megszűnt: *Törvényhatósági Tudósítások*), amelyek tulajdonképen a nagyközönség körében való terjesztésre szánt kézírásos könyomatos lapok voltak. Az első könyomatos *laptudósító* az országgyűlési gyorsiroda által kiadott és 1869-ben indult *Országgyűlési Tudósító*. 1869-ben indult az *Országgyűlési Értesítő* is, amelyet az *Ungarische Post*, a *Magyar Távirati Iroda*, a *Budapesti Tudósító* és a *Budapester Correspondenz* című könyomatos laptudósítók követték.

Ezek természetesen már a könyomatos előállítására szolgáló ú. n. autográfiai eljárással készültek, melynek abban az időben különben már szép multja volt Magyarországon. A könyomásnak ezen ágazata egykorú magával a találmánnyal és hozzáunk, magyarokhoz, is mihamar — még 1799-ben, első műhelyünk megalapításával — átkerült. Ekkor még javarészt csak blankettákat állítottak elő segítségével. Tudunk arról, hogy a század közepén egyre-másra létesültek nálunk az ilyen autográfiasra használt műhelyek a fővárosban csakúgy, mint vidéken; sajnos azonban, sajtóterméket aránytalanul kevesebbet őrzünk ebből az időből, mint amennyit valószínűleg előállíthattak, aminek azonban jórészt az az oka, hogy a termékek többségét akcicens nyomtatványok tették. Gyűjteményeinkbe, mint elsőik, főként a 70—80-as évekből kerültek nyomtatványok, oly időből tehát, amidőn a könyomatos már több szerv, testület és párt munkáját is támogatta. Közülük nem egy ma is él (Bud. Tud., MTI). A századforduló idejére igen nagyra nőtt a könyomatosaink száma. Közigazgatási, egyházi, bírói, rendőri és közgyűjteményi híreinknek ekkor már egyaránt megvolt a maguk könyomatososa, de ugyanígy a pártoknak, sőt a számottevőbb frakcióknak is. A síknyomásban lassan nagy változás ment végbe, a könyomatos lekerült a litográfiai köről és szerepét újabb és régibb sokszorosítóeljárások tömkelege vette át: hektográf, fönixlapok, multigráf, opalográf, kilográf, kromográf és még néhány. A kő helyére a könyvnyomdai hengeranyaghoz hasonló massa került, a kézírás helyére pedig az egyre általánosabb írógép. Az új eljárások térhódítása — különösen a háború után — a lapok tömegét vonzotta magához, ennek taglalása azonban már kívül esne feladatunk körén. Fontos ellenben, hogy könyomatosaink szinte

kivétel nélkül az új eljárásokkal készülnek, ami azonban természetesen nem zárja ki annak elvi lehetőségét, hogy litografikus úton is előállíthatók legyenek.¹

*

Nálunk a könymatost régebben nem tekintették újságnak s talán ezzel magyarázható, hogy régebbi hírlapirodalmunkban nem is igen játszik számottevő szerepet. Az egyébiránt oly kiváló művek, mint a SZALÁDY,² FERENCZY³ és KERESZTY⁴ munkái, meg sem emlékeznek róla.

A népszerű irodalom mellett, különösen a háború után, már a tudományos búvárkodás is felkarolta a könymatosok dolgát.⁵ Ennek alapján s a kellő történeti távlatból ma már egyre tisztábban látjuk, hogy a könymatos a hírlapi sajtót rendeltetésének — JAKAB ELEK klasszikus meghatározása⁶ szerint: a nemzeti

¹ A könymatással: az eljárással és a történetével foglalkozó szakmunka, szép számmal akad Magyarországon. A legfontosabb magyarokat és külföldieket mintaszerű összeállításban egyesíti a Műegyetem Mechanikai Technológiai Intézetének Könyvtára. Az itt őrzött sokszorosító ipari szakkönyvek jegyzékét PÁVÓ ELEMÉR okl. gépészmérnök, az Intézet nyomdájának vezetője tette közzé (A Mech. Technológiai Intézet Könyvtárának Sokszorosító Ipari Szakkönyvjegyzéke. Budapest, 1935.), amelyre ezúton is nyomatékosan felhívjuk az érdeklődők figyelmét. PÁVÓ bibliográfiája a cím által megadott keretben vagy félezer különféle szakkönyvet sorol fel, melyeknek mindegyikéhez tartalmi ismertetést is fűz. Különösen ez teszi bibliográfiáját rendkívül becsessé és vonzóvá. A sokszorosítóipar, a három nyomtatási alapeljárás, a sokszorosító eszközök és eljárások (fényképezés!), anyagismeretek, papírosfeldolgozó ipar, helyesírás, nyelvismeretek, üzemtan s a vonatkozó jogi ismeretek irodalma egyként helyet kapott e rendkívül becses munkában, melyben sajtótörténeti és -tudományi szempontból is nagyjelentőségű anyag fekszik felhasználatlanul.

² SZALÁDY ANTAL: A magyar hírlapirodalom statisztikája 1780—1880. Budapest, 1884.

³ FERENCZY JÓZSEF: A magyar hírlapirod. története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887.

⁴ KERESZTY ISTVÁN: Hírlapok és folyóiratok 1867-ig. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke V. Budapest, 1916.

⁵ Újabb szakirodalmunkból SIKLÓSSY LÁSZLÓnak Az országgyűlési beszéd útja (Budapest, 1939) című könyve értékes adalékokat közöl a hírlap-tudósító magyarországi történetéhez.

⁶ Az erdélyi hírlapirodalom története. Akad. Értekezések, X. köt., IX. sz., Budapest, 1882. 86. l.

irodalom s különösen a történetírás szolgálatának, a műveltség általánosításának és alkotmányok kül- és beltámadások elleni megvédésének — betöltéséhez milyen mértékben segítette hozzá. A híryanak a napisajtóban tapasztalható fokozódó térfoglalásával is egyre növekszik a könyvatos jelentősége. Nem kétséges, hogy a magyar sajtónak még ezután megírandó első fejlődéstörténetében⁷ szerep jut majd a könyvatosnak is.

SUPKA ERVIN.

⁷ Ilyen munka megírásának szükségességére MÁTÉ KÁROLY mutatott rá hézagpótló munkálatában: Sajtó és tudomány. Minerva-Könyvtár, XXIV. Budapest, 1929.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Kutatások a „Bujdosó magyarok füstölgő csepüje...” szerzője után. Kolozsvártt 1676-ban jelent meg egy 12.-rébten 141 lapra terjedő könyv, melynek hosszú címét körülbelül ekképen lehetne a legcélszerűbben rövidegre fogva adni: „...*Bujdosó magyarok füstölgő csepüje, azaz, melyben az ...bús lélek ... az Isten háza mennyei tüzével megillettetik.*” Ezt SZABÓ KÁROLY a Régi Magyar Könyvtár I. kötetében 1196. szám alatt írta le s minthogy a mű szerzője, ki „az Úrért szenvedőknek egyik társa” volt, csak kezdőbetűkkel jelezte nevét és állását (Sz. M. N. B. L. T.), SZABÓ a megfejtését is adja ezeknek a betűknek, mégpedig emígy: SZÁNTAI MIHÁLY *nagybányai lelki tanító.*

Ennek a megfejtésnek a helyessége alól végérvényesen kirántja az alapot az, hogy jóllehet Nagybányáról tényleg elkergette a protestánsok ellen támadó hatalom a református lelkészeket, de közülök egyiknek sem SZÁNTAI MIHÁLY volt a neve, hanem igenis, az elsőpapnak NÁNÁSI LOVÁSZ ISTVÁN, a másodiknak pedig HORTI ISTVÁN. És még hozzá 1676-ra az előbbi már vissza is tért Nagybányára, az utóbbi pedig részint azért nem foglalta el ott ismét a hivatalát, mert a szepesi kamara csupán egy lelkész tartására adott engedélyt a nagybányaiaknak,¹ részint, mert az odavaló második papságnál jobb hivatalra, a fogarasi papságra tett szert. Így tehát az úgy képzelt SZÁNTAI MIHÁLY is csak esetleg lett volna kénytelen még mindig bujdosni 1676-ban és számkivetettnek ekkor már nehezen tüntethette volna fel magát joggal. De — mint mondtam — máskülönben sem mondhatta volna magát nagybányai lelkésznek, minthogy egyfelől másokat üldöztek el ebből az állásból, másfelől meg évtizedekkel azelőtt működött ott egy ilyen nevű. És ez a SZÁNTAI MOLNÁR MIHÁLY, aki valósággal lelkészkedett valaha Nagybányán, még 1646-ban meghalt mint tiszántúli püspök és szatmári pap.

Volt ugyan SZÁNTAI MIHÁLY nevű református pap ebben a későbbi időszakban is, alighanem párjával. Mert az tökéletesen bizonyos, hogy az ezzel a névvel egybekötött adatok nem ugyanazon egy személyre vonatkoznak mind. Mindjárt az kétségtelennek vehető ugyanis, hogy az a SZÁNTAI MIHÁLY, aki 1649. január 25-én a felsőbb tanulók közé

¹ THURZÓ FERENC: A nagybányai ev. ref. főiskola (!) története. 1905. 6. l.

iratkozott be Debrecenben,² nem azonos azzal, aki ugyanazon évi július 28-tól kollégiumi senior volt Sárospatakon.³ Úgyszintén az is bizonyos, hogy a groningeni egyetemre 1652. május 29-én beiratkozott SZÁNTAI H. MIHÁLY⁴ és az 1654. november 1-én beiratkozott SZÁNTAI M. MIHÁLY,⁵ továbbá az oderafrankfurti egyetemre 1651 tavaszán,⁶ a franekerire 1653. február végén beiratkozott SZÁNTAI HEBRANT vagy HEBRANC MIHÁLY⁷ és az utóbbira 1654. október 24-én beiratkozott SZÁNTAI MIHÁLY⁸ semmiesetre sem mind egy személy, hanem legalább is és valószínűleg kettő. Viszont az, hogy az 1654 előtt Kassán iskolaigazgatói tisztet viselt SZÁNTAI MIHÁLY,⁹ az 1655 vége felé hejcei papságban,¹⁰ 1661-ig tállyai másodpapságban, ettől fogva erdőbényei lelkészségben,¹¹ 1662-ben monoki lelkészségben,¹² 1670-ben ez évben kezdett¹³ s halálával még ez évben be is végzett¹⁴ debreceni lelkészségben működő SZÁNTAI MIHÁLY mind ugyanegy személy és az előbb említettek valamelyikével azonos volt-e: jelenleg még nem állapítható meg

² Iskolatörténeti Adattár II. k. 119. l.

³ KONCZ JÓZSEF: A marosvásárhelyi ev. ref. kollégium története. 1896. 175. l.

⁴ MIKLÓS ÖDÖN: A groningeni egyetemen tanult magyarok névsora. 1917. 5. l.

⁵ U. o. 5. l. — Valószínűleg MOLNÁRT jelent az M. betű s ebben az esetben körülbelül a püspöknek volt a fia. Ez 1652-ben köztanító volt Sárospatakon.

⁶ Protestáns Szemle 1889. 188. l.

⁷ Történelmi Tár 1886. 792. l.

⁸ U. o. 1886. 793. l.

⁹ U. o. 1899. 172. l.

¹⁰ RMK III. k. 1964. sz. a. leírt könyv ajánlása szerint.

¹¹ TARCALI PÁL zempléni esperes egykorú följegyzése szerint. Az ő nálam másolatban meglevő följegyzéseiből az is kitűnik, hogy Erdőbényén ettől fogva még 1667-ben, a följegyzések záró évében sem volt lelkészváltás, s ebben az esetben tényleg két SZÁNTAI MIHÁLYnak kellett lennie ekkor is. De elvégre TARCALINál sincs kizárva valami feledékenységből eredő mulasztás.

¹² Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár 1929. 130. l.

¹³ ZOLTAI LAJOS: Debrecen a török uralom végén. 1905. 101. l.

¹⁴ ZOLTAI LAJOS magánértesítése szerint. — SZENTPÉTERI ISTVÁN SZENCZI A. PÁL felett tartott gyászbeszédében 1691-ben, tehát huszonegy évvel később Mátyás keresztnévvel említi a Debrecenben működött papi emberek közül pár évtized óta ott elhaltak felsorolása közben. Debrecen város egykorú jegyzőkönyvi bejegyzései azonban Mihálynak mondják. Mihálynak írja DEBRECENI EMBER PÁL is. A Szentpéteri tévedése onnan eredhetett, hogy az ott kevés idei lelkészkedés után elhaltak felcserélte a keresztnévét a később hosszasan ott tartózkodóival.

hitelesen és végérvényesen. Ha egy személyt illetnek ezek az összes utóbbi adatok, akkor erre önként érthetően már csak azért sem alkalmazhatók a szóban forgó könyv szerzőjét jelző kezdőbetűk, mert már jóideje sírjában nyugodott annak megjelenésekor. Am ha kettő között oszlanak meg történetesen, abban az esetben csakugyan korántsem lehetetlen, hogy a netalán életben levő szintén osztozott sok más lelkész-társa szomorú sorsában. De akkor meg nem igen megfelelők a könyvön feltüntetett többi kezdőbetűk, ha csak nem valami eddig ismeretlen lelkészkedési helyét jelentik ennek az irodalmi téren egyébként teljességgel nem forgolódo egyénnek.

Ilyen módon megfelelhetne e kezdőbetűknek az a SZÁNTAI MÁTYÁS¹⁵ is, aki 1651 márciusáig seniori, azután 1652-ig praeceptorai tiszteletet töltött be Sárospatakon, 1653-ban Groningenben, 1654-ben Franekerben, 1655-ben Utrechtben iratkozott be az egyetemre, 1667 vége felé Gyöngyösön lelkészkedett,¹⁶ állítólag még 1658-tól, majd pedig másodlelkész lévén 1670 elejétől Sárospatakon, a Báthory Zsófiától szenvedett üldözések elől 1671 őszén egészen Erdélyig kellett menekülnie,¹⁷ hol 1675. jan. 9-én Apafi fejedelem a bujdosó lelkészek egyrésztének elhelyezéséről intézkedvén, őt maga vette pártfogása alá.¹⁸ Debrecenben talált menedéket s innen 1678. március 11-én újból Gyöngyösre került,¹⁹ ahol mintegy 1680-ig vitte hivatalát. Ha igazán tartózkodott Erdélyben, az ő szerző volta ellen nem is szól semmi egyéb, tisztán az, hogy egyáltalában nem munkálkodott irodalmilag. Pedig nem lehetett egészen képtelen az effélére sem, hiszen — ha ugyan ő volt az, aki 1687-ben Szikszón, azután meg Selyeben folytatott lelkészi működést²⁰ — a nagytekintélyű borsodgömörkishonti egyházmegyében állítólag (és el is hihetőleg) esperesi tiszteletet viselt utóbb.²¹

¹⁵ Ilyen nevű papja volt 1646-ig Tiszaderzsnek, ettől fogva 1666-ig Tiszaabádnak is, aki állítólag 102 éves korában halt meg valamikor.

¹⁶ RMK III. k. 2447. számú könyv leírása szerint MIHÁLY lett volna a keresztnéve, de ez hibás, amennyiben az illető értekezés ajánlása MÁTYÁSNAK mondja a valóságban.

¹⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1847. 592. l. (HEGEDŰS LÁSZLÓ közleménye.)

¹⁸ SZIMONIDESZ LAJOS szíves közvetítésével a HEVENESSY-kéziratokból vett adat.

¹⁹ KLIMKÓ PÁL: A gyöngyösi ev. ref. ... egyház történetének vázrajza (1891.) szerint.

²⁰ RÉVÉSZ Figyelmezője 1870. 443. l.

²¹ U. o. — Ez egyházmegye espereseinek névsorában nem fordul elő sem DEBRECENI EMBER PÁLnál, sem az egyházmegye monographusánál, ROMÁN ERNŐnél, holott semmi sem szól az ellen, hogy tényleg viselte ezt a tiszteletet, mivel az egykorúlag espereskedőkről szóló adatok között egészen jól elfér ez is.

Ebből a szempontból inkább számba jöhetne Sz. M. gyanánt SZALÓCZI MIHÁLY sajozsentpéteri pap és nemkülönben borsodgömörkishonti esperes, aki 1660-ban egy hasonlóan magyar nyelvű könyvvel szerepelt az irodalomban. Igen ám, de ő meg még az 1674. év tavasza táján meghalt és így már nem adhatott ki könyvet 1676-ban, de különben sem ment át semmi súlyosabb üldözésen.²²

Szó eshetnék még arról, hogy hátha SZATHMÁRNÉMETHI MIHÁLY a szerző, ki 1676-ban a könyvnek éppen a kiadási helyén, Kolozsvárrt volt pap és aki annak idején ugyancsak bújdosni kényszerült, a könyv címlapján jelzett kezdőbetűknek pedig a három elseje egy kicsi cserével a teljes nevének megfelelő. Csakhogy az ezek után következő B. betű semmiképen nem megfelelő sem Göncnek, ahol előbb hivataloskodott, sem Kolozsvárnak. Azonkívül ő két ízben is alkalmat vett magának arra, hogy felsorolja a munkáit, már pedig ez egyik kimutatásban sem fordul elő.

Mindezek következtében, elsősorban a SZÁNTAI MIHÁLYRA vonatkozólag mutatkozó bizonytalanság és a Nagybányát illető nemleges bizonyosság tekintetbevételével nekem az a sejtelmem támadt, hogy az említett könyv szerzője senki más, mint az a SZŐLŐSI, illetőleg hosszabb nevén NAGYSZŐLŐSI („Nagy Szőlősi“) Mihály, akinek egyébként is ismeretes két munkája. Egyiket surányi (Bereg vármegye) lelkész korában írta, másikat meg mint szintén „a szentek mostani szenvedésének egyik társa“, vagyis ekléziájából elüldöztetése után, bújdosása idején. Mindkettőnek jó hosszú címe van; amazéből ez a lényeges rész: „...*Hitnek paizsa, avagy... igaz ügyért kikelő bajnok Dávidka...*“ (Kassa, 1668.);²³ az utóbbinak meg talán ez volna lexikális rövidség-gel leghelyesebben a címe: „...*Lobogó szövétének vagy a lelkipásztor-ságnak tiszta tüköre...*“ (Kolozsvár, 1676.)²⁴ Ennek ajánlólevelét még 1675 végén Drassóban (Alsófehér vármegye) keltezte, ahol mint a nagytekintélyű KERESZTESI SÁMUEL buzgó református földesúr falujában,²⁵ abban az időben anyaegyház volt s így ő lelkész lehetett ott.

Igaz ugyan, hogy ezeken a könyveken teljesen ki van írva a neve, mégpedig egyenesen olyan alakban, hogy „NAGY SZŐLŐSI“, míg a szó-

²² Sárospataki Füzetek 1863. 258. l. — ROMÁN ERNŐ: Az alsóborsodi s az ősrégi borsodgömörkishonti egyházmegye története 1926. 55. l. szerint 1669-ben Szögligeten lelkészkedett, de ez nem ő, hanem az a másik SZALÓCZI MIHÁLY volt, aki későbbben zubogyi pap korában gályarabságot szenvedett s 1676-ban onnan volt visszatérőben.

²³ RMK I. k. 1068. sz. — SZINNYEI két helyen is (IX. 790. és XIII. 1305.) katolikus papnak mondja tévesen.

²⁴ RMK I. k. 1193. sz.

²⁵ U. o. III. k. 4153. sz. könyv ajánlása szerint.

ban forgón a NAGYnak hiányzik a megfelelő kezdőbetűvel való jelzése, mert hiszen az Sz. és M. után következő N. aligha tekinthető ilyenül, sokkal inkább tartozván annak a B-vel kezdődő helynek a nevéhez, amelyben L(elki) T(anító)ságot viselt vagy elűzetése előtt, vagy bújdósásának éppen ebben a szakában, tehát valószínű drassói lelkészkedését követőleg. Ámbár másrészt valami nyomdai tévedés sem tartható végképen kizártnak. Tökéletesen SZŐLŐSIRE vall azonban a könyvcímeknek mind a három könyvön egyöntetű, azonos és pedig sajtósági módszerrel való megszerkesztése, éppen úgy a teljes név nélkül közrebocsátotton, mint a nevével megjelent kettőn. Ugyanazon jellegűek a bőbeszédű, fejtegetésszerű részletezések mindegyiknek a címében, ami egyébiránt általában véve sem volt ritkaság abban az időben, de az egy kézből való származásra főként az a közös tulajdonságuk mutat, hogy a vagylagos címeknek az akkori szokáshoz képest rendszeres használata mellett a címek legvégére egy-egy bibliai idézet van illesztve, mégpedig mindig az, amelyből véve vannak az illető könyv címének lényeges szavai. Ez a máshol szerfelett ritkán, valóban csak elvétve, itt ellenben az összes műveken egyformán észlelhető különlegesség nem igen eshetett meg csupa véletlenségből.

Fontos bizonyosság az is, hogy az ismeretlen szerzőjű mű címéül szolgáló és addig valamennyi bibliafordításunkban másképen szövegezett „*Füstölő csepű...*“ kifejezés²⁶ a SZŐLŐSI „*Lobogó szövetnek*“ című könyvének az előszavában hasonlóan szerepel ezzel az alkalmazással: „*mint egy csepűcske füstölők*“ (A 4. l.) És az is nyom valamit a latban, hogy mind a két könyv címlapján szerepel a „*megromlott szív*“ kifejezés, az meg éppen, hogy UBRISI PÁLNAK, egy tiszánineni vármegyékben elterjedt és közelebről Bereg vármegyében is otthonos nemes család tagjának a költségén nyomtatott ki a keresett szerzőjű könyv.

Azt, hogy a kolozsvári nyomda SZŐLŐSINEK 1676-ban rendelkezésre állott és vele összekötésben is volt, bizonyítja az ott ugyanakkor egész nevével közrebocsátott könyve. Hogy aztán a működési helyére mutató N. B. betűk a beregvármegyei Nagybereget vagy Nagy-bégányt, avagy a háromszéki Nagybacont vagy Nagyborosnyót, esetleg Nagybunt vagy más ilyent, amazok egyikét vagy másikat, mint azt az egyházat, amelyikből elűzetett, emez utóbbiak valamelyikét pedig, mint amelyben Drassóról odamelve lelkészkedett, jelentik-e: arról ezidőszerint nincs módunkban meggyőződést szerezni.

ZOVÁNYI JENŐ.

²⁶ Mely azonban előfordul MELIUS-nak a kolosséi levélhez írt magyar-rázataiban.

Melanchthon kéziratosa verse az Országos Széchényi-Könyvtárban. A XVI. század humanistái körében igen népszerű volt PAUL EBER Wittenbergben kiadott *Calendarium Historicum*-a. Minden megvolt ebben, amit ennek az időnek humanistái egy kalendáriumban kerestek. A kötet évről-évre váltakozó latin és görög költeményekkel kezdődik. Ezek természetesen elsősorban a szerkesztő

Ipse Deus metas annorum
 condidit arte,
 Quas oculis simul ac
 mente notare iubet.
 Ut vox e celo quae prima
 sit edita cœtet,
 Et quando ignatus
 prodijt ipse Deus
 Illa dies & quando iustet
 quot Lotta triumphos
 omnibus ostendet
 maxime christe
 nios.
 Philippus Melanctho

PAUL EBER csodálatos bölcsességét és tudományát éneklük meg. Ezután külön értekezésnek is beillő oldalas bevezetés következik, melyben a kor tudományos színvonalához képest kitűnő csillagászati és kronológiai tájékoztatást kapunk. A voltaképeni kalendáriumi részben pedig minden egyes napról megtudjuk, hogy milyen hónap melyik napja volt ez római, attikai, makedón, zsidó és óegyiptomi időszámítás szerint. Azt is megtudjuk a kalendáriumból, hogy minden egyes napon milyen világtörténelmi esemény évfordulója van. Ezzel kapcsolatban gyakran a latin és görög auctorokból vett bőséges idézeteket is közöl. Érdekes,

hogy az említésre érdemesnek tartott évfordulók csaknem kizárólag ókori, vagy a XV. század eleje óta eltelt százötven évben történt eseményekkel kapcsolatosak. A középkort, mellyel szemben a XVI. század humanistái talán még a XIX. század materialistáinál is elfogultabbak voltak, jóformán megjegyzésre sem méltatja.

Az Országos Széchényi Könyvtár Chrlg. 933a jelzet alatt több évfolyamot őriz ebből a Calendariumból. Különös értéke van azonban az 1550. évi kiadásnak, melynek előzéklapján MELANCHTON sajátkezü latin költeményére bukkantam. Az aláírással is ellátott kézirat hitelességéhez semmi kétség nem fér. A betűk jellege ugyanis teljesen megegyezik MELANCHTON egyéb kézírásaival. Ez természetesen legkönynyebben a névalírással összehasonlítása alapján állapítható meg.

E kézirat versnek azonban nemcsak mint MELANCHTON-kéziratnak van jelentősége. Maga a költemény sem volt eddig ismeretes, csupán első distichonját használta fel egy másik költeményében a szerző.*

CSÁSZÁR ZOLTÁN.

A kolozsvári „főasszonyságok“ könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. Az *Erdélyi Híradó* 1839. december 26-án (52. sz.), a *Nemzeti Ujság* 1840. január 8-án (3. sz.) és még sok egykorú sajtótermék részletes kivonatban közölte a kolozsvári „főasszonyságok olvasótársaságának“ alapszabályát, hogy minél szélesebb körű nyilvánosság vehessen arról tudomást. — Az egykorú sajtó minden hazai kultúrmozdulást örömmel üdvözölt, a „főasszonyságok“ olvasótársaságát pedig azért is érdemesnek tartotta hosszabb cikkben kiemelni, mert kölcsönkönyvtáruk a speciális női lélek és érdeklődés kielégítését tűzte ki feladatául: „Az olvasótársaság célja, a honin kívül minden műveltebb nyelveken írt, 's tagjai ízlése szerint választandó, olly könyveket gyűjteni, mellyek által tagjainak hasznos 's gyönyörködtető időtöltést szerezzen, 's az asszonyi nem számára kívántató jobb könyvek ismeretét terjessze.“

A társaság választmánya minden arra érdemes tag előtt megnyitotta könyvtára kapuit; ilyennek nyilvánította azután mindazokat a nőolvasókat, akik évenként 10 pengő tagdíjat fizettek a közpénztárba, amelyért egyenlő jogokat élveztek. A tagdíj befizetésének megszüntetése automatikusan maga után vonta a tagság felmondását. Az ünnepeket kivéve, naponként 3—5 óráig bonyolították le a köl-

* Hasonmásban közöljük e MELANCHTON (MELANTHON) aláírású kézirat verset, hogy azok, akik MELANCHTON kézírását és verseit ismerik, ellenőrizhessék, vajjon valóban az ő kézírása-e, tőle származik-e a vers és ismeretlen-e az?

A SZERK.

csönzést helybe és vidékre is. Helybe egy, vidékre három munkát adtak kölcsön. A kölcsönzés maximális határideje szintén a távolsággal állott arányban: helyben egy, vidéken három hónap volt a lejárat határideje. A kölcsönvett könyveket szigorú ellenőrzés mellett bocsátották útjára, a kölcsönző másnak nem adhatta tovább. Még „desiderata-nyilván-tartásuk“ is volt: „Minden tag a' társaság céljára jónak vélt munkák meghozatalára ajánlást tehet a' nagy gyűléskor, sőt egy különösen cél-szerűnek ismert munkának megvételét meg is kívánhatja, csak hogy egy részvénydíj ára meg ne haladjon, mert azon esetben, megvétessék-e vagy se? szavazás útján döntenek el.“ Az állomány gyarapodását adományszerzők elfogadása is lehetővé tette. A „nők könyvtárának“ működését a társaság választmánya által kijelölt pénztáros és könyvtáros biztosította, a könyvek az utóbbinál voltak letétben elhelyezve elég szép számmal. „Ezen intézetnek — írják az említett sajtóorgánumok — jelenleg 60 egy néhány tagjai vannak, kiknek száma naponként gyarapodik, 's már csak eddig szerzett könyveinek száma köteteket számítva felülhaladja jóval a' 700-at.“

A „főasszonyások“ könyvtárának sorsát nem kísértük nyomon; egyébként ők már annak életében gondoskodtak jövőjéről: „Ha az idő folytával valamely körülmény, vagy a' tagok többsége szavazata következtében, ezen társaság megszűnne fennállani, a' társaság addig szerzett minden könyve 's egyéb vagyona, ha addig Nemzeti könyvtár létesült, annak tulajdonává válnak; ha pedig még akkor létesülve nem leszen, szavazatok többsége által meghatározandólag, akkor Kolozsvártott fennálló 's egyik vallásbeli felekezettel is kapcsolatban nem levő nemzeti közintézetnek fog adatni.“

Befejezésül meg kell még jegyeznünk, hogy a száz esztendővel ezelőtt magyar talajban fogamzott gondolat ma sem avult el; aktualitását bizonyítja a lipcsei Városi Könyvtár (Leipziger Stadtbibliothek) kebelében működő „Versuchsfrauenbibliothek“, mely kb. tíz esztendeje kísérletezik — nőolvasóközönsége igényeinek rendszeres elméleti és gyakorlati átvizsgálása mellett — olyan könyvállomány felállításával, mely a nő sajátos szellemi és lelki alkatának megfelelő és egyúttal műveltségi színvonalát is feltétlenül emeli. SZEMZŐ PIROSKA.

Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben.
A *Nemzeti Ujság* 1845. július 27-i számának utolsó oldalán szemünkbe ötlük a következő hirdetés:

„Eladó heverő könyvnyomói sajtók Pesten. Épen egy évvel ezelőtt, s a napokban is kénytelenek valánk folytonos s szakadatlan typographiai munkásság hiánya, és a kinyomatásra qualificált munkáknak nem léte miatt összesen 5 azaz öt darab könyvnyomói préssein-

ket szétszedetni és — hogy hasznos mozgás nélkül, a drága házbérrel terhelt helyet, tespedve hiában ne foglalják el, — a raktárba, nyugalom helyükre letéttetni. Ezen örömtelen helyzetnél fogva, néhányat heverő sajtóink közül áruba bocsátunk s azokat királyi privilégiummal ellátott, vidéki könyvnyomtató collegáinknak — hihető, nekik nagyobb szükségük leszen rájuk (?) — jutányos áron ezennel ajánljuk. Pest, jul. 25. 1845. — Trattner és Károlyi, kir. priv. pesti könyvnyomtatók.“

Néhány nappal később, augusztus 3-án, e panaszos hangú hirtetést ugyancsak a *Nemzeti Ujság* háromhasábos vezető cikkben veszi éles bírálat alá, *Néhány szó a budapesti sajtók ügyében* címmel. A meg nem nevezett szerző szerint munkahiányról a budapesti nyomdákban nem lehet szó; ha fölösleges sajtók akadnak, ennek éppen az az oka, hogy a nagy munkában egyik vagy másik sajtó „hamar megromlik; s az illy megromlottakat aztán eladni, kimustrálni, az okos gazdálkodás hozza magával“. A cikkíró tovább megy s így leplezi le a TRATTNER—KÁROLYI-nyomdát: „Országvilág tudja, hogy a hirdetőik nyomdájába mintegy két év, vagy több idő előtt két angol gyorsajtó hozatott. Minthogy pedig két illy gyorsajtó maga pótolja tíz ócska s eladandó sajtó munkáját, már ebből is világos, milly szűk körbe szorul ezen szándéklott könyvnyomtatói demonstratio!“

Ezzel a szóval, hogy „*demonstratio*“, irgalmatlanul felfedi a *Nemzeti Ujság* cikkírója¹ a mestersége iránt kiábrándultságot hirdető nyomda igazi szándékát: ilyen furfanggal akarja megvédeni jövedelmező privilégiumát s elrettenteni az új versenytársakat. Hogy ilyenek folyvást jelentkeztek s próbálkoztak, mutatja FIRTINGER KÁROLY forrásmunkájának egy helye,² ahol SZILÁDY KÁROLY kecskeméti nyomdász esetét beszéli el; SZILÁDYT 1843-ban SCHEDIUS LAJOS, FÁY ANDRÁS s más kiváló írók és tudósok, majd 1844-ben maga a Magyar Tudós Társaság ajánlotta a kormánynak, mikor nyomdáját Pestre akarta áthelyezni. Az ajánlásokból kiviláglik, mennyire sürgető szükségét érezték szellemi életünk vezetői, hogy a nyomdák fokozott erővel szolgálják a megnövekedett irodalmi termelést. „Pest városa 65 év óta folyvást három, Buda két nyomtató műhelyre van szorulva. E szám elégséges volt az irodalom olly szakában, mellyben egy-egy könyv megjelenése irodalmi ünnep volt, s a két városban egy újság jelent meg“, de változtak az idők s így most már az Akadémia „oda nyilatkozik, hogy a budapesti sajtók megszorodása nemcsak hasznos a literatura

¹ Megjegyzendő, hogy a *Nemzeti Ujság*ot is TRATTNER—KÁROLYINÁL nyomták.

² Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Budapest, 1900. 80—82 l.

fő tényezőire, az írókra és kiadókra, ... hanem egy naponként kíno-
san érzett, valóságos szükség”.

Akár van a *Nemzeti Ujság*beli hirdetés és SZILÁDY sikertelen kérelmezése között közvetlen összefüggés, akár nincs, a két eset külön-külön is érdekesen jellemzi az állandó feszültséget írók, tudósok, kiadók, szerkesztők és nyomdák viszonyában, azt a feszültséget, amely mindenkor számottevő tényező a könyvek létrejöttében.

A *Nemzeti Ujság* névtelen cikke még sok értékes adattal járul a negyvenes évek nyomdai s kiadói viszonyainak ismeretéhez. A folyóiratszerkesztő s a nyomda harcát a következő példával szemlélteti: „Egy helybeli folyóiratnak bizonyos számú példányait szinte helybeli nyomdatulajdonos ivenkint 24 pfrt-ért állítá ki, (értvén csupán a nyomtatási költséget) s ez több ideig tartott. Később figyelmeztetve lőn a kiadó ezen ár szerfeletti magasságára s utána járván a dolognak, s a nyomtatásnak más helyre viendését emlegetvén, már a nyereség elvesztését féltő nyomdatulajdonos 23, utóbb megint 20 pfrt-ért állítá ki ugyannyi, vagy tán több számot; még utóbb ezen összeg is szintolly könnyen szállott alá 17½ pfrt-ra, a milly könnyen fog még lejjebb szállíthatni további alkudozás esetében, vagy épen akkor, ha a jelenleg fővárosunkban — mint ismételve mondánk — munkákkal túlhalmozott nyomdák száma szaporulni fogna.“ „Említsünk mást is: egy 1½ ivből álló hirdetés 10.000 példánybani kinyomatásáért papir nélkül, bizonyos helybeli nyomdában százhusz pfrt. követeltetett; ezt a nyomtatni szándékozó sokalta s a nyomtatványt a mecharistákhoz Bécsbe küldé, hol az egész dolog 74 pfrt-ért, tehát majdnem félannyiért s pedig sokkal csinosabban, mint Pesten várni lehetett, igen rövid idő alatt megkészítetett.“ A névtelen szerző így végzi cikkét: „Ha már most e példákat meggondoljuk; meggondoljuk továbbá, hogy a bécsi szigorubb censura alá nem minden szerzőnek van kedve munkáját szállítani s így nyomtatni helyben kénytelen; ha meggondoljuk azonfelül, hogy ilyesmit folyóirataink még ha kedvük lenne is rá, nem tehetnek; — kérünk már most minden elfogulatlant, nem elérkezett-e ... az idő, hogy sajtók dolgában állásunkon könnyítettessék, miután, ha még sokáig így maradunk, bizonyosan minden nyomdatulajdonos csupa angol gyorssajtókról lesz kénytelen gondoskodni, melly esetben nem őt, hanem száz kiszolgált ócska sajtó lesz eladandó Budapesten.“

TRATTNER—KÁROLYIÉK kísérletének különben a *Budapesti Hirdető* 1845. augusztus 10-i száma ugyancsak hirdetés formájában adta meg a kegyelemdőfést. Ebben egy állítólagos vidéki könyvnyomdász keres eladó sajtót, de kiköti, hogy nem valami „kimustrált hadilovat“ kíván, hanem „még egészen használható, Hagár-féle vas-sajtónak“ kell a keresett tárgynak lennie, vagy olyannak, amely „akár Dingler,

akár Helbig és Müller gyárukban készült legyen“. „Stanhope, főleg Orlitsch készítményü nem fogadtatik el.“

A kiváltságos öt pesti és budai nyomda mégis megtartotta egyeduralmát, újak letelepedését megghiúsította; még HECKENASTnak is meggyült a baja velük, mikor LANDERERrel szövetkezve, nyomdához jutott.³ Így maradt ez 1848-ig, a sajtószabadság évéig.

DEZSÉNYI BÉLA.

A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye. A külföldi államok között történő könyv-csereviszony létrehozásának gondolata éppen 104 évvel ezelőtt merült fel Franciaországban a nagyobb európai könyvtárakban levő duplum könyvpéldányok kicserélésével kapcsolatban. Ennek az eszmének a felvetése úgy történt, hogy VATTÉMARE SÁNDOR drámai színművész — amint azt a francia Felsőház 1836. március 29-i naplójában (*Archives Parlementaires* 101.) ismertetett folyamodványában olvashatjuk — hivatkozással arra, hogy a müncheni könyvtárban 200.000 a jénaiban 12.000, a szentpéterváriban 54.000, a bécsiben pedig 300.000 duplum mű van, azt javasolta, hogy törvény útján szabályozzák azoknak, a francia könyvtárakban meglevő duplumoknak a kicserélését, amelyek a külföldi könyvtárakban nincsenek meg. E célból egy szaklapnak az alapítását is ajánlotta, amelyben minden francia és külföldi könyvtár leközzölné fölös példányainak a jegyzékét azok árának feltüntetésével együtt. Végül kérte, hogy Franciaország Európa összes államaival kössön szerződést ezeknek a cseréknek a szabályozására.

VATTÉMARE folyamodványával a francia Felsőház 1836. március 29-i ülésében foglalkozott FEZENSAC herceg előadásában. FEZENSAC, teljes nevén: MONTESQUIOU-FEZENSAC RAJMOND herceg (1784—1867) tábornok — aki később Franciaország követe volt Madridban és aki naplót hagyott hátra NAPOLEONnak 1812. évi orosz hadjáratáról — rámutatva a javaslat fontosságára, azt ajánlotta, hogy a Ház pártolólaga adja ki a kérvényt a közoktatásügyi miniszternek.

A következő felszólaló MONTALEMBERT KÁROLY FORBES DE TRYON gróf (1810—1870), a francia klasszikus szónoklás mestere, író és politikus volt, akivel ez alkalommal bővebben kell foglalkoznunk. MONTALEMBERT ugyanis — SZEMERE BERTALAN szerint — női ágon az ÁRPÁDOKTÓL származtatta magát s ezért a magyar nemzet iránt baráti érzésekkel viseltetett. A magyar szabadságharc leverése után a Párizsba menekült bujdosókat támogatta s báró EÖTVÖS JÓZSEFFEL, akivel baráti viszonyban volt, élete végéig levelezésben állott.

³ GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők. Budapest, 1930. 96. l.

Az ÁRPÁDOKkal való rokonsága és hitbuzgósága készítette arra, hogy megírja LAJOS thüringiai gróf feleségének, MAGYARORSZÁGI SZENT ERZSÉBETnek történetét. E célból bejárta mindazokat a helyeket, ahol ez az áldozatkészségéről és vallásosságáról közismert királyné leélt rövid életét, hogy annál hűbben megírhasssa élettörténetét. Ez a reánk nézve igen becses munkája 1836-ban jelent meg Párizsban s újból, némi címváltozattal, 1838-ban és 1841-ben. Ez a mű magyar fordításban 1863-ban látott napvilágot. Mint a katolicizmus egyik fő harcosának nevezetes munkája volt még többi között a *Szabad egyház, szabad államban* című. Kitűnő munkásságáért a francia Tudományos Akadémia 1852-ben és nem 1851-ben, mint a magyar lexikonok közlik, rendes, a magyar pedig 1858-ban kültagjává választotta.

MONTALEMBERT felszólalásában támogatta a könyvcserére vonatkozó javaslatot, mert úgy vélekedett, hogy a Felsőháznak, amely mindig figyelemmel volt irodalmi és tudományos hírnevére, az államok között létesítendő könyvcserét minden eszközzel elő kell mozdítania.

Hozzászolt még a javaslathoz LAPLACE KÁROLY márki (1789—1874) tábornok, a világhírű csillagász fia, aki MONTALEMBERT javaslatát támogatta és SACY ANTAL báró (1758—1838), a kiváló orientalista és a királyi könyvtár kéziratainak konzervátora, aki azon a véleményen volt, hogy a Ház térjen a kérvény felett napirendre.

E felszólalások után a Felsőház úgy határozott, hogy a kérvényt kiadja a külügyminiszternek és a közoktatásügyi miniszternek.

Hogy mi lett ennek a duplum könyvpéldányok kicserélésére vonatkozó VATTÉMARE-féle javaslatnak további sorsa, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy e javaslatnak megtétele után éppen ötven esztendőnek kellett elmulnia, hogy ha nem is a duplumok tekintetében, mint azt VATTÉMARE javasolta, hanem a hivatalos kiadványok kicserélése végett a csereviszony a külföldi államok között létrejőjön.

Akkor történt ugyanis, hogy „a hivatalos okmányok, valamint a tudományos és irodalmi kiadványok kicserélése végett“ Belgium, Brazília, Spanyolország, az Északamerikai Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Szerbia és Svájc Brüsszelben 1886. márc. 15-én egyezményt kötöttek. Ebben az egyezményben — amelyhez Argentína, Chile, Paraguay, Peru és Uruguay 1889-ben, Új Dél-Wales 1890-ben, Lengyelország és Csehszlovákia 1921-ben, Albánia, Lettország és San Domingo 1922-ben, Magyarország 1923. július 31-én (1924. évi 5650. M. E. sz. rendelet), azután Kína és Észtország 1926-ban s valószínűleg ugyanekkor Egyiptom is csatlakozott — megállapodtak a szerződő államok abban, hogy a kicserélés céljából minden szerződő állam hivatalt állít fel és az egyezmény kelte után a következő kiadványaikat cserélik ki:

„1. Oly hivatalos, parlamenti és közigazgatási okmányokat, amelyek keltezésük helyén nyilvánosságra kerültek.

2. Olyan műveket, amelyek a kormányok rendeletére és költségén készültek.“

Megállapodtak továbbá abban is, hogy a külföldre irányított könyvkiadások csomagolási és szállítási költségeit minden állam maga viseli.

Ugyanekkor kötöttek egyezményt az előbb említett államok a Hivatalos Lap, valamint a parlamenti évkönyvek és okmányok kicserélésének biztosítása végett.

Ebben az egyezményben a szerződő államok, amelyhez más állam bármikor csatlakozhatik — így Argentina, Chile, Paraguay, Peru és Uruguay 1889-ben, Új Dél-Wales 1890-ben, Lengyelország és Csehszlovákia 1921-ben, Albánia, San Domingo és Lettország 1922-ben, Magyarország 1923. július 31-én, Kína és Észtország pedig 1926-ban valószínűleg ugyanekkor Egyiptom is csatlakozott — kötelezték magukat arra, hogy a szerződést elfogadó államok törvényhozó testületei részére megjelenésük után folytatólagosan megküldik Hivatalos Lapjukat, valamint a nyilvánosságra hozott parlamenti évkönyvek és okmányok egy-egy példányát.

A brüsszeli egyezmény elfogadása alapján létesítette a magyar kormány az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot* (5651/1924. M. E. sz. r.), amelynek feladata a Hivatalos Lap, a parlamenti nyomtatványok, valamint a hivatalos tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi forgalma adminisztrációjának lebonyolítása és közgyűjteményeink könyv- és folyóiratanyagának központi nyilvántartása. Ehhez képest a Központ bonyolítja le a brüsszeli egyezményt aláíró, valamint a cserében hivatalosan résztvevő egyéb államok és Magyarország között a hivatalos kiadványok, a parlamenti nyomtatványok, a tudományos és irodalmi kiadványok nemzetközi cseréjét, eszközli a külföldi könyvek és folyóiratok beszerzését. Hatáskörébe tartozik a könyvforgalom kulturális ellenőrzése, a külföldről csereképpen érkező és az állami támogatással megjelenő magyar tudományos kiadványok szétosztása, nyilvántartja a csereanyag bibliográfiai címjegyzékét és végül véleményt mond és javaslatot tesz a rendeletben megállapított mindama kérdésekben, amelyekre a közoktatásügyi minisztérium, vagy más kormányzati ág véleményt kér.

Ugyancsak ez a rendelet szabályozza a tudományos kiadványok állami támogatásának kérdését is.

Újabban, úgylátszik, Japán is keresi a kapcsolatot a hivatalos kiadványok cseréje céljából hazánkkal, bár a brüsszeli egyezményhez még eddig nem csatlakozott. A közelmúltban ugyanis már három ízben

küldött az országgyűlési könyvtár útján különböző tudományos intézményünknek tudományos műveket, amelyeket a könyvtár az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központhoz juttatott kézbesítés végett. Egyben pedig közölte a japán nemzetközi külügyi szolgálattal, hogy jövőben tudományos kiadványait szétosztás végett a brüsszeli egyezmény szerint az arra hivatott szervhez, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központoz küldje. PANKA KÁROLY.

Vita egy selyemtenyésztési könyv szerzőségéről. A magyar gazdaságtörténetnek egyik legértékesebb forrása az a kis munka, ami *Schedium de praesenti statu fabricarum et manufacturarum in Hungaria atque modo promovendi rem sericeam* címmel névtelenül jelent meg Nagyváradon 1793-ban az EITZENBERGER-nyomda betűivel. Adatainak a gazdagsága, világos szempontjai és az egykorú gazdasági elméletekben való tájékozottsága egyaránt becsessé teszi. GRELLMANN göttingai egyetemi tanár már kevéssel a megjelenése után németre fordította és az osztrák monarchiáról szóló hatalmas iratgyűjteményében közrebocsátva a német közönség számára is használhatóvá tette.¹ Azóta a tudományos írók hosszú sora forgatta haszonnal lapjait.

A munka szerzőségére vonatkozólag határozatlanság uralkodik irodalmunkban. PETRIK könyvészete két szerzőnek a neve alatt is felvette és SZINNYEI követte őt ebben. PETRIK-nél ugyanis a SCHEDIUM címszó alatt MILLER JAKAB FERDINÁNDRA, a nemzeti múzeumi könyvtár első őrére, majd igazgatójára történik utalás,² akinek a művei között felsorolja ezt is. Az ő nyomán elindulva SZINNYEI is MILLER bibliográfiájához vette fel és annak munkái között a 18. szám alatt sorolja föl. Csakhogy BLASKOVITS JÓZSEF neve alatt PETRIK-nél és SZINNYEINél (utóbbinál 2. számú munka gyanánt) ugyancsak megtalálható a SCHEDIUM. Végül még egy harmadik szerző lehetősége is felmerült: a Révai Lexikon szerint (16. köt., 740. l.) SCHEDIUS írta volna. SCHEDIUS LAJOS, a pesti egyetem tanára, valóban foglalkozott a selyemtenyésztéssel, nemcsak a gyakorlatban, de írásaiban is;² s ez a körülmény hihetővé tenné, hogy a szorgalmas és sokoldalú SCHEDIUS tollából került ki ez a művecske is. Csakhogy nagyszámú írásaiban sehol sem tulajdonítja magának a szerzőséget s a kortársainál sem találunk ilyen utalást. Így tehát SCHEDIUS nevét nyugodtan elhagy-

¹ GRELLMANN H. M. G.: Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. 2. Band. Göttingen, 1797. S. 233—70.

² Így BLASKOVITS-nak két, a selyemtenyésztéssel foglalkozó művéről írt recenziót lapjában, a Zeitschrift von und für Ungern-ban. 1804. 5. Bd. S. 113—5.

hatjuk ezzel az irattal kapcsolatban, a Lexikonban megjelent cikk írója bizonyára a *Schedium* (számadás) szót nézte el s tartotta hibásan a szerző nevének.

MILLER és BLASKOVITS között kell tehát a szerzőség kérdését eldönteni. PETRIK és SZINNYEI egyformán a nemzeti múzeumi könyvtáranyag alapján dolgoztak, ahol a SCHEDIUM több példányban is megtalálható és BLASKOVITS, valamint MILLER neve alatt egyformán szerepel a katalógusban. Az egyik példány, amely a Hung. h. 3912 számot viseli, a Széchényi-könyvtárból való és MILLER munkája gyanánt véteztet föl a katalógusba. Ebben a szöveg között több kéziratos bejegyzés, toldás és helyesbítés található, majd pedig az utolsó lapon más kézírással a következő megjegyzés áll: „*Author huius Scedii est Jacob Ferd. de Miller in Cottu. Bihar. Tab. Jud. Assessor, Statist. P. P. O. et Libror. Revisor Reg.*“ Az írás hasonlít MILLERéhez, akinek számos kéziratát őrzi a Múzeum könyvtára, de azzal nem egyezik meg teljesen. Nem lehet megállapítani, kitől származik, de bizonyára ez volt az alapja annak a bibliográfiai adatnak, amely a *Schedium*ot MILLER művei közé sorolta.

A *Schedium*nak egy másik példánya, amelyik a Nemzeti Múzeum katalógusában már BLASKOVITS neve alatt szerepel, a Hung. h. 785 számot viseli és vele egybekötve található BLASKOVITS egy névvel megjelent másik munkája is.³ Ez utóbbi nem tünteti fel a nyomda nevét, de a betűtípus és a kiállítás hasonlósága azt mutatja, hogy szintén az EITZENBERGER-nyomda terméke, akár a *Schedium*. Két hasonló tárgyú munka, amely közel egymásután ugyanabból a nyomdából került ki, már önmagában is megengedi azt a következtetést, hogy a szerzőjük közös. Ezt a föltevést a *Schedium* szövege megerősíti. Így az 56. lapon fölemlíti és ajánlja „*A selyem tenyésztetésnek módjáról*“ szóló könyvet, anélkül, hogy a szerzőt megnevezné. Döntő bizonyosság azonban a munka utolsó fejezete szolgál (76—78. l.), amely BLASKOVITS életét és munkásságát mondja el és amelyet már az egykorú GRELLMANN is annyira személyes résznek tartott, hogy német fordításából elhagyott. Ez a részlet a következő mondattal fejeződik be: „*Nunc autem ex congenito sibi ardore, atque zelo, rem sericeam inter Hungaros faciendi communem, hoc arcanum sincere aperit, atque a cupiditate quaerendi lucri, et proprii commodi prorsus alienus, praehabito iam sufficiente in his regionibus serico, ad plures talismodi Fabricas provinciales erigendas Inclutis Statibus et Ordinibus Comitatum, cumprimis trans Tibiscum, operam suam ultro, ac sponte offert, veramque, quoad vixerit,*

³ A *selyem tenyésztetésnek módjáról* és hasznáról való beszélgetés. Nagyvárad, 1793.

fidem, devotionem et observantiam erga Patriam protestatur JOSEPHUS BLASKOVITS.“ (78. l.)

Így tehát a szerző neve nem a címlapon, hanem, mintegy aláírás gyanánt, a munka legvégén fordul elő. Mindezek alapján kétségtelen, hogy a kéziratos bejegyzéssel szemben ennek a nyomtatott szövegnek kell igazat adnunk: a *Schedium* szerzője BLASKOVITS JÓZSEF és az MILLER munkái között helyet nem foglalhat.

Végül érdemes néhány szót szólni a szerző, BLASKOVITS JÓZSEF életéről, aki nemcsak szorgalmas szakíró, de a magyar selyemtenyésztés egyik érdemes úttörője is volt. SZINNYEI egy gyászjelentés alapján, ami a Nemzeti Múzeum gyászjelentés-gyűjteményében található, EBECZKI BLASKOVICH JÓZSEFFEL (1772—1849) azonosította, ez azonban téves. — A KLOBUSICI BLASKOVITS-családból származott, születésének éve ismeretlen, de bátyja 1749-ben született.⁴ A család Pest megyében élt s József itt tanulta ki a selyemtenyésztés és feldolgozás mesterességét, talán MAZZUCATO ÁGOSTON óbudai műhelyében. 1786-ban előkelő közönség jelenlétében tett tanúbizonyságot az e mesterességben elért ügyességéről. Kevéssel utóbb a Bánságba, a magyarországi selyemtenyésztés központjába költözött s előbb Arad és Békés megyéknek lett selyemtenyésztési felügyelője, majd az egész Bánság selyemtenyésztési igazgatója. Ebben a hivatalában hasznos munkát végzett a selyemtenyésztés fellendítése érdekében. 1790 körül Békéscsabán maga is selyemgyárat alapított, ahol legombolyító-, fonó- és festőüzem működött s az Itáliából hívott mesteremberek segítségével hét szövőszéken dolgoztak. Üzeméről HORVÁTH MIHÁLY azt írja, hogy ott „igen sok szalag s más kelme is gyártatott, mik mind színökre, mind tartósságokra kiállották a külföldivel összehasonlítást; egyebek közt egy igen szép asztalterítőt készített e gyár az Arad megyei gyűlési terem számára“.⁵ Üzeme azonban már 1795 körül megszűnt s ekkor Nagyváradon a megyei nemesség támogatásával újabb selyemgyárat állított fel, de ez sem működhetett sokáig. BLASKOVITS utolsó irodalmi munkája 1872-ben jelent meg; halálának ideje ismeretlen.

SZINNYEI 14 önálló munkáját sorolja föl s bibliográfiáját a következő adatokkal pótolhatjuk: BLASKOVITSnak egy cikke megjelent a *Zeitschrift von und für Ungern*-ben (1802. 3. füzet). A *selyemtenyésztésnek módjáról* szóló munkájának, amint azt SZINNYEI is említi, egy második kiadása is megjelent Budán, 1796-ban. Csakhogy a második bővített kiadásnak a címe megváltozott: *Tanítás a selyemnek származásáról, s hasznairól*. Második s meg szaporított kiadás. 1795 esz-

⁴ KEMPELEN: Magyar nemesi családok. 2. köt. Bpest, 1911. 236. l.

⁵ Az ipar és kereskedelem története Magyarországon. Buda, 1840. 216. l.

tendőben. Budán nyomtattatott a Királyi Universitásnak betűivel. Ennek a munkának csupán egy csonka példánya található a Múzeum könyvtárában.

KÓSA JÁNOS.

Ernst Lajos gyűjteményének árverése. ERNST LAJOS ERNST MÓR dúsgazdag nagyvállalkozó fia volt. Érdeklődése már fiatal korában a művészetek és művészettörténelem felé fordul. Beutazta Európát és mindenhol a magyar művészet adatai után kutatott. Az idegen nemzetek művészeinek kutatása közben is a magyar vonatkozásokat kereste és amikor gyűjteményét kezdte összeszedni, az értéktárgyakat, műkincseket magyar vonatkozásuk szerint csoportosította. Ha Tintoretto-képet vásárolt, a festmény témája Szent István volt. Ha értékes könyvet keresett, Corvin-kódexet kutatott fel és az ősi magyar könyvnyomtatás legszebb példányaikat gyűjtötte egybe. Nagy szeretettel vásárolta a közép- és újkori okleveleket, a XVI. és XVII. századi magyar történeti vonatkozású kéziratokat, címeres nemesleveleket. Egy-egy árverésen mindenkit túllicitált, csak azért, hogy egy-egy műtárgy, kézirat vagy könyv birtokába kerüljön. Szenvedélyesen bújta a mult század magánkönyvtárait, régi szerkesztőségek kéziratgyűjteményét, hogy az irodalom és művészet vezéralakjainak kézíratait és első kiadású könyveit megszerezhesse. 1912-ben építette apja a Nagymező-utca 9. számú házat. Fia kívánságára az első emeleten múzeumhelyiségeket építettek, mely a klasszikus magyar festőművészek előkelő bemutatóhelye lett.

A gazdasági válság hullámai ERNST LAJOST is elértek. Barátai és a nagyközönség még nem igen sejtették, hogy anyagi gondokkal küzd. Pénzzavarba jutott és jelentős pénzkölcsönöket volt kénytelen felvenni. A kölcsönöket visszafizetni nem tudta és az egykor dúsgazdag ember vevőt keresett magángyűjteményére. ERNST LAJOS az államnak is vételre ajánlotta értéktárgyait. Történeti gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumba letétbe helyezte, ahol az 1933-ban kiállításra került. A kultuszminisztériummal a vételi tárgyalások megindultak, adás-vételi szerződés megkötésére azonban sor nem jutott, ERNST LAJOS a válságot nem élte túl, 1937. április havában meghalt. Párját ritkító gyűjteményének legnagyobb része a m. kir. Postatakarékpénztárban elzálogosítatott.

ERNST LAJOS gazdag magánmúzeumának kódex-, könyv- és kéziratgyűjteménye az Ernst-múzeumban 1939. február havában került a m. kir. Postatakarékpénztár Árverési Csarnokának rendezésében kalapács alá. Ilyen árverés, vagy csak ezt meg is közelítő kollekción alig került Magyarországon eladásra. Az árverés kilenc napig tartott. Az aukció katalógusában 2805 tétel szerepelt 278 oldalon, összesen

35.868 P kikiáltási áron. 1923 tétel kelt el 43.708 P-ért. 805 tétel eladatlan maradt.

Az eladásra került tárgykörök és azok nevezetesebb darabjai:

1. *Kódexek:*

Mantuanus Corvin-kódex (kikiáltási ára 8000) eladási ára 10.400 P;
Frontinus Strategematicon XV. sz. hártakódex (800) 900 P.

2. *Közép- és újkori oklevelek:*

A gyűjtemény a XIII. század közepétől a szabadságharc végéig sok kiváló és értékes darabot tartalmazott. Pl. IV. Bélától, Erzsébet királynétól (IV. László neje), Nagy Lajostól, Erzsébet királynétól (Károly Róbert király özvegye), Zsigmond királytól, I. Ulászlótól, Mátyás királytól, II. Ulászlótól, I. Ferdinándtól.

3. *Címeres nemeslevelek:*

Ezek száma megközelíti a százat. Oly mennyiség, aminő magángyűjteményben eddig nem igen volt. Miniaturfestményeik miatt műtörténeti szempontból is becsesek. Nevezetesebbek: I. Ferdinánd, II. Ferdinánd és III. Ferdinándtól, I. Lipóttól, Mária Teréziától, II. Józseftől. Legnagyobb rész magyar királyi és erdélyi fejedelmi festett címerképpel ellátott példányok voltak. Akadt köztük egykori érdekes hamisítvány is.

4. *Erdélyi vonatkozású iratok:*

Izabella királyné, János Zsigmond, Bethlen Gábertól kezdve az összes erdélyi fejedelmek, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc, Bercsényi Miklós, Ocskay László, Andrássy István, Károly Sándor stb. kuruc tábornokok, részben sajátkezű levelei, oklevelei, követjelentései és utasításai.

5. *Írók, tudósok, művészek kézíratai és levelei:*

Magyar írók, tudósok, művészek, muzsikuskok leveleiből ekkora és ilyen értékes sorozatokat csak országos gyűjteményeinkben lehet találni. Alig van nagyjaink között olyan, aki ne lenne képviselve. Egyik-másik a kézírások, levelek egész tömegével. Pl. Ady és Petőfi adalékok, Arany János és felesége, Bajza József, Balassa Bálint, Batsányi János, Bessenyey György, Bolyai Farkas, Csiky Gergely, Fáy András, Garai János, Gyulai Pál, Herczeg Ferenc, Horváth Mihály, Kazinczy Ferenc, Kiss József, Kisfaludy Károly, Kemény Zsigmond, Kölcsény Ferenc, Mikszáth Kálmán, Révay Miklós, Sárosy Gyula, Szigligeti, Tompa Mihály, Vajda János. A színészet képviselői közül: Buljovszky Lilla levelezése, levelek, iratok, nyomtatványok kb. 60 darab (Jászai Mari, Paulay Ede, Szentpétery, Tóth József, Fedáktól), Prielle Kornélia levelezése kb. 300 darab (Csillag Teréz, Jászai Mari, Jókainé, Pálmai Ilka, Szigeti József, Ujházi), Egressy Gábor iratai kb. 500 darab. A zene és festészet képviselői közül: Erkel, Lehár, Reményi és Volkman; Barabás, Benczur, Fadrusz, Feszty, Ferenczy, Izsó Miklós, László Fülöp, Kupeczky, Mányoky, Lotz, Munkácsy, Markó Károly, Zichy Mihály.

A nyomtatott könyvek csoportjában is nagy számmal találunk tipográfiai és irodalmi ritkaságokat.

6. *Ösnyomtatványok:*

Aquinoi Tamás Summa angelica Nürnberg, 1492. (60) 125 P; Bellovacensis Vincentius díszesen illuminálva, XVI. századi magyar jegyzetekkel. Velence, 1494. (120) 390 P; Cassianus Basel, 1485. (50) 70 P; Dante Alighieri Divina commedia Velence, 1499. (80) 145 P; Hugo cardinalis Tertia pars operis 1500 körül (20) 30 P; Niger Franciscus Modus Lipcse, 1497. (50) 70 P; Plinius Secundus Velence, 1499. (40) 60 P; Niger Franciscus Grammatica Basel, 1512. (250) P; Schedel-Hartmann nagy világkrónikája, Haller János példánya. Nürnberg, 1493. (200) 300 P; Versor Johannes Super donato. Heidelberg, 1489. (150) 270 P; Tibullus Catullus & Propertius cum commento Velence, 1493. (100) 130 P.

7. *Régi magyar könyvtár:*

Magyarországon nyomtatott magyar nyelvű művek: Bojthi Gáspár Exequiae Principales Az az . . . Gyulafehérvár, 1624. (15) 20 P; Káldi György Szent Biblia Bécs, 1626. (60) 80 P; Káldi György Az Vasárnapokra . . . Pozsony, 1631. (50) 70 P; Kopcsényi Márton A Boldog Szűz . . . Bécs, 1631. (12) 16 P; Prágai András Feiedelmeknek Serkentő . . . Bártfa 1628. (40) 50 P; Páriz Pápai Ferenc Dictionarium . . . Lőcse, 1708. (40) 76 P, Mikes Kelemen példánya volt; Tasi Gáspár Elméneknek . . . Bártfa, 1639. (24) 30 P; Tolnai F. István Igaz keresztyéni . . . Kolozsvár, 1679. (30) 40 P; Veresmarti Mihály Intő s tanító . . . Pozsony, 1639. (16) 20 P.

Magyarországon megjelent idegen művek: Felvinczi Alexander Cum bono . . . Debrecen, 1683. (8) 8 P; Geleji Katona Praeconium Evangelicum . . . Gyulafehérvár, 1638. (80) 100 P.

Magyar szerzőknek külföldön megjelent művei: Apáti Nicolaus Vita Triumph . . . Amsterdam, 1688. (12) 13 P; Czvittinger David Specimen . . . Frankfurt, 1711. (24) 32 P; Otrokocsi Foris Origines Hungaricae . . . Franeker (24) 30 P; Nadányi Johannes Florus Hungaricus . . . Amsterdam, 1663. (5) 5 P; Pázmány Péter Diatriba Theologica . . . Grác, 1605. (60) 88 P.

8. *Magyar szerzők sajátkezűleg dedikált és*

9. *Híres magyarok könyvtárából származó ex librises vagy sajátkezű névalátrással ellátott könyvek.*

Sok kultúremler sajnálja, hogy ERNST LAJOS gyűjteménye nem maradhatott együtt. Megnyugtató azonban az, hogy az árverés egész ideje alatt nemcsak a főváros, hanem a vidéknek legtöbb nyilvános gyűjteménye képviseltette magát és valamennyi arra törekedett, hogy saját gyűjteményének szervesen kiegészítő részét megszerezhesse. Ez legjobban a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának sikerült, amely erre a célra a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrtól a rendes javadalmon kívül 20.000 P-t kapott.

GÁSPÁR MARGIT.

A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén. A könyv optikus jeleket hordozó lapok összessége, melynek szoros tárgyi meghatározottsága és a tábla, fedél- vagy borítéklap által képviselt külső térbeli zártsága van. Éppen a lapoknak ez az egy tárggyá való összekötése az, ami a jellegzetes külső könyvszerűséget meghatározza és a zárt alkatú könyvet minden más nyomtatvány lazaságával és nyíltságával szemben élesen megkülönbözteti. A fedél valóban nemcsak átfogja, óvóan bezárja és összefogja a könyv lapjait, hanem azokkal együtt alkotja a könyv anyagi és tárgyi valóságát.

Kifelé és kifeléleg a könyvet mint tapasztalati tárgyat és sajátos kialakítottságú anyagi valóságot: a köntöse képviseli. A könyv külső, határoló felületén mindig bizonyos alaki és anyagi-minőségi meghatározottságok ömlenek el. Ez utóbbiak közül a legfontosabb szerep kétségkívül a színeket illeti meg.

A külső köntös színének kérdése alapján más természetű, mint a könyv belsejéé. Ez utóbbinál a jelentéstolmácsoló optikus jelek lehető legkönnyebb felfoghatóságáról van szó s színesztétikai mozzanatok csak igen szűk korlátok közt érvényesülhetnek. A könyv exteriőrén: védően határoló és azt kialakítottságában mintegy művészi valóságként is megjelenítő külső régiójában viszont csak alárendelt szerepe lehet a jelölésre legalkalmasabb fehér-fekete színek megvilágítási különbségének. Más oldalról azonban annál tágabb tere nyílik a színek tetszőleges alkalmazásának, még pedig mind a könyv tárgyi valóságát hangsúlyozottan kiemelő, mind szellemi jelentését a színek érzelmi veledőjével összekapcsoló — e tekintetben már művészi — színhasználat terén.

A könyv köntösének színe kétféle természetű: esetleges, vagy céltudatosan alkalmazott lehet. Az első nem más, mint az éppen alkalmazott külső határoló lap anyagának a színe. A másodiknál, vagyis a céltudatos színalkalmazás eseténél az anyag általában alárendeltebb szerepű: mint bizonyos színminőség jön számításba, kerül felhasználásra.

A könyv külsejének művészi kialakításával összefüggő, sokrétű és különböző természetű optikai kérdések között elsőrendű fontosság illeti meg a fedelet alkotó anyagok tapintási és színesztétikai, valamint látásérzeti kapcsolatát. Nyomatékosan kell hangsúlyoznunk, hogy a könyv köntösének a színe sohasem mint merő felületszín, hanem mindig mint valamely anyag színe vagy színezete jön tekintetbe s merő színként szemlélve is csak mint a könyvre érzékileg és érzelmileg is rámutató tényező nyilatkozik meg.

A színek alkalmazásában bizonyos célszerűségi és esztétikai korlátok érvényesülnek. Így elsősorban is a fedél természetes rendelteté-

sére: az enteriőrt befoglaló és védő mivoltára kell tekintettel lennünk. A célszerűségi szempont erős, tartós és tisztán maradó fedelek és borítékok alkalmazását teszi szükségessé. E célszerűségi kívánalomnak nyilván a fekete felé hajló semleges szürke színek, de még inkább a barna szín telített árnyalatai felelnek meg.

Tekintetbe kell vennünk az egyes anyagok tapintási, fényelnyelő, tükröző és fényszóró tulajdonságait is. Lényegesen eltérnek egymástól a csiszolt, fémes, üveges, bársonyos, bolyhos, selymes, vagy a likacsos, szálkás, rostos, recés és érdes felületek színeződései. Meghatározott kialakítottságú anyagi felületnek sajátos, minőségileg egyenértékű színek felelnek meg. Ilyen anyagok természetes színét nem tanácsos megváltoztatnunk; vagy ha már megváltoztattuk volna: úgy telítettségi fokozatokat eltolnunk. Éppen az anyag tapintási úton is ható felszíni alkata az, ami csak meghatározott irányú „színhangolódat” tesz lehetővé. A papír az az anyag, mely a színeket szinte kivétel nélkül természetes könnyedséggel hordozza.

A színeket a könyv külső köntösén részben öncélúlag, mint elemi esztétikai tényezőket, részben pedig mint tárgyi valóságuk iránti érdeklődés felkeltésének szenzációgerjesztő eszközét használjuk. E két szempont magasabb fokon összeolvad s mint bizonyos önálló rangú művészi valóság alakító tényezője nyilatkozik meg. A művészi megalkotottságú könyv külső tetszetőssége, választékossága, alakja és anyagi mivoltának összehangoltsága mély hangulati megfelelést tükröz az általa hordozott szellemi tartalommal. Kiemeljük, hogy a könyv művészi valóságának a szín még a legegyszerűbb esetben sem kizárólagos, csupán egyik esztétikai tényezője, mondhatnók felépítő és megjelenítő eleme. A továbbiakban ez elemi szerepében világítjuk meg.

Bármilyen színű lehet valamely könyv külső köntöse, hiszen a színadás egyéni választásunk önkényétől függ. Azonban mégsem közömbös, vajjon milyen színűvé alakítottuk ki a könyvet. Ugyanis a könyv külső, formai meghatározottsága (nagysága, alakja, testessége, egyszerűen plasztikus kialakítottsága) és anyaga, valamint szellemi természete többé-kevésbé — bár nem döntő módon — összefüggnek a szín minőségével. E vonatkozásban a színek sajátos kísérő hangulatát és érzelmeltő hatását kell mindenekelőtt figyelembe vennünk. Ezzel tulajdonképpen azt mutatjuk ki, milyen érzékmögötti hatás nyilvánul meg a színminőségek által.

A goethei színek pluszoldala (sárga, piros-sárga, sárgáspiros) elevenen és lendítően, minuszoldala (kék, piros-kék, kékespiros) sóvárgóan és lágyan hat. A sárga meleg, derűs, ösztönző és szétáradó; a kék viszont hideg, távoli, üres és szomorú szín. A piros magasfeszültségű és beteljesült. A kékespirosban és a piros-kékben mély, belső nyugtalan-

ság lüktet. A sárga és a kék vegyületén: a zöld színen béke és egyensúly ömlik el.

Azonban nemcsak az egyes alapszínek mutatnak bizonyos jellemző alapsajátosságokat: egy-egy szín árnyalatai és átmenetei is az érzéki és hangulati minőségek szinte kimeríthetetlen gazdagságát tükrözik. Így beszélhetünk finom, nemes, könnyed, lomha, alantas, súlyos és visszataszító színekről egy-egy alapszínen belül. A telítettségi fokozatoknak is nagy jelentőségük van. Ez értelemben az inkább fehérrel vegyített magas színek zártak, hűvösek és szétfolyóak. A feketétől átítatott mély színek viszont barátságosak, melegek és tömör csendűek.

Az sem közömbös, vajjon milyen idomú felületen ömlik el a szín. Körben a kék elmélyül, háromszögben a sárga sárgábban hat, párhuzamos oldalú négyszögben a piros feszültebben lobog. A színes vonalak fokozottan kifejezik a gömbölyűségben és hajlékonyságban rejlő meleget. Az egyenesek hidegséget, és a tört, szaggatott vonalak hevességet, indulatosságot tolmácsolnak.

A színek sajátos hangulatkisugárzó tulajdonságával függ össze, hogy mind szenzációkeltésre, mind jelképes, művészi érzelem kifejezésre alkalmasak a könyv külső köntösén alkalmazva. Természetesen tekintetbe kell vennünk az egyéni színfogékonyságot is. Másképpen reagál a színekre a vizuális típusú, a kezdetleges, a műveletlen, a magas műveltségű és kifinomult ízlésű ember.

Hogyan alkalmazzuk tehát a könyvművészetben a színeket? Elsősorban természetesen az anyag igényeit kell honorálnunk. Az anyag sohasem passzív s önkényesen, tetszőlegesen felhasználható valami, amiből azt csinálhatunk, amit csak akarunk. Az anyag követelményeihez alkalmazkodva mindig szerves műalkotás kerül ki a művész kezéből. Vannak komoly és ünnepélyes, kényes és előkelő, közömbösen semmitmondó, valamint könnyed és közvetlen tapintású és színű anyagok (bőr, selyem, vászon, papír stb.).

Igen fontos, hogy a színezet ne mondjon ellen a könyv külső és belső célszerűségének. Hiszen a könyv sohasem önmagában vett valóság: a használó, olvasó emberre utal, s akkor létezik igazán, ha a használó sajátos módon összefügg, egybekapcsolódik vele.

Végül a könyv lényegének: az általa hordozott nem érzéki tartalomnak, a szellemi jelentésnek is kisugározva hatnia kell a külsőre, annak szerkezeti és érzéki-tapasztalati valóságára. Az a követelmény, hogy művészi kialakítottságában: színében is valamiképpen a külső pszichogramma legyen a belsőnek.

Különösen az utóbbi követelmény kielégítésében áll szinte határtalan sok lehetőség a könyvművész rendelkezésére. Fontos, hogy amit

a könyv belsőleg kifejez, azzal a szín valamiképp lényeges: jelképi és hangulati összefüggésben álljon. Különösen költői műveknél lehet a külső érzéki és a belső, érzelmi színezet összefüggését megteremteni. Ámde nemcsak itt, hanem bármilyen más érzelmenélküli szellemi tartalmú műnél is ki lehet fejezni színekben a szellemi tartalom valamely minőségét: így pl. zártságát, megkülönböztettségét vagy könnyedségét.

A könyv köntösének színe jelentős szerepet játszik bizonyos számú könyvek rendezett egészében: a könyvtárban is. Mint ahogy nem közömbös, milyen nagyságú és vastagságú könyveket helyezünk el egymás mellett a polcsorokon: úgy tekintetbe kell vennünk bizonyos mértékig a színeket is. Az ellentétes színek és díszítések összehangolására törekedve, mind komoly és ünnepélyes, mind nyájas és vidám könyvtár-enteriőrök alakíthatók ki.

VARGA SÁNDOR FRIGYES.

A röpirat. SZILY KÁLMÁN „*A magyar nyelvújítás szótára*“ -ban (Bp. 1902) említi, hogy KUNOSS ENDRE 1835-ben kiadott *Gyalulat, vagyis megmagyarosított jegyzéke azon idegen szavaknak, melyek... a' magyar beszédben... használtatnak* című magyarító szótárában „a flugschiftra még nem ismert magyar szót, noha (Jelenkor, 1832 : 424) megvan már a röpkéirat“ HELMECZYTŐL. SZILY ugyanitt azt írja, hogy SÁNDOR ISTVÁN *Toldalék a Magyar-Deák Szókönyvhez* (1803) a broschurt „vakarékkönyv“-nek fordítja. A röpirat szót SZILY 1838-ban szótározza a *Magyar- és Német zsebszótár, közre bocsátá a Magyar Tudós Társaság*“ c. mű nyomán. (SZILY i. m. 279. l.) KUNOSS állítását már a Sándor István-féle adat is erősen kétségessé teszi, különösen, ha meggondoljuk, hogy a XVIII. század második felében milyen töméntelen sok röpiratot hoztak be egyrészt külföldről, másrészt, hogy nálunk is mennyire elterjedt „műfaj“ volt! Panaszkodik és botránkozik is ekként a kor lelkiismerete, ALEXOVITS VAZUL pálos atya — írván —: „Elborította, szerelmes atyámfia, Édes Hazánkat egy egész tengere a kereszténytelen *Brozsuráknak*“ (!) ... (*A könyvek' szabados olvasásáról*... Pest, 1792. 7—8. l.)

Így aztán nem is csoda, ha XVIII. századi nyelvünkben a pamfletnek több magyarításával találkozunk. Ilyen többek között a Batsányi-féle meghatározás: a „*serkentő levél*“. Az ú. n. kassai *Magyar Museumban* BESSENYEI propagatív munkáiról ír így: „Hasonló szándékkal és igyekezettel írta Bessenyei a' Magyar Nézőt, és a' Magyarság *serkentő Levelet* is; melly két kis darabjával mind szép elméjének, mind fő-képpen Magyar Nemzete' és Nyelve' hasznán fáradhatatlanul szorgalmatoskodó nemes szívének, minden igaz Hazafiak előtt örök betsületet szerzett“. (115. l.) — A röpirat ősei közül érde-

mes még idéznünk BENYÁK BERNÁTTÓL a „röplevéllké“-t. (V. ö. TAKÁTS SÁNDOR: *Egy elfeledett nyelvújító*. Nyr. 1901. 421. l.) TAKÁTS szerint „1774-től fogva megjelent műveiben“ él e szóval. — A XIX. század elején VERSEGHY FERENC az ő eredetiskedő nyelvérzéke szerint egyszer „repdeső könyv“-nek, máskor „röpülő írás“-nak nevezi a röpiratot. „Tele voltak a' repdeső könyvecskék ama valóban sükertelen rágalmozásokkal, hogy e' szerzetesek (t. i. a jezsuiták) nem egyebek, a' babonáknak, az előítéleteknek, a' tisztátalan Religiónak, a' henyé életnek, az erkölcstelenségnek fészkeinél“, holott folytatja „csak angyalok voltak még is azokhoz képest, akik ökök röpülő írásaikban legyalázták...“ stb. (V. ö. HORVÁTH KONSTANTIN: *Az „Egyházi Értekezések és Tudósítások“ története... Verseghy Ferenc és Horváth János levelezése 1819—1822*. Veszprém, 1937.* 318. l.)

CLAUSER MIHÁLY.

A sortöltő jel. XVIII. századbeli nyomtatványokban figyeltem meg, de — minthogy a betűkészletek, vagy matricák hosszú életűek voltak —, bizonyára megvolt a sortöltő jel XVII. századbeli magyar nyomtatványokban is. Olyankor alkalmazta a nyomdász, amikor a sor utolsó szava nem ért ki a sor széléig, az új szó első szótagja pedig már nem fért bele a sorba. A nyomdász ezzel a szedés tűkre szélének a hézagait akarta eltüntetni. Ilyen sortöltő jelet találunk a kassai nyomda következő nyomtatványában: *Nagy Emlékezetű PETRARCHA FERENCNEK A' jó, és gonosz Szerencsének Orvoslásáról írott két könyvecskéje*... Ny. Akadémiai Betűkkel, 1720., továbbá a következő nagyszombati nyomtatványokban: GÁNÓTZI-HORVÁTH: *Emberi okosság*, 1764, PÁZMÁNY: *Prédikációk* 1768.

A sortöltő jel egyenes vonal, amely a végén felkunkorodik és önmagára visszahajlik.

Szedés alkalmával gyakran megtörtént, hogy a sor végére kerülő szó csak egy betűvel volt több, vagy kevesebb, mint amennyi egy sorba belefért. Ha kevesebb volt, ezen könnyű volt segíteni a sor „átlövésével“, ritkításával. Ha több volt, némely nyomda a nazalizáció jelének a betű felett való alkalmazásával segített magán: *ně, semit, munkálód-nűk* (VITRINGA—M. V. B. F.: *Lelki élet* Frankfurt, 1712), — *Lisbonábā, javábā* (VETSEI: *M. Geogr.* Nagykároly, 1757), *mōdhattya, vagyō nē* (... PETRARCHA FERENCNEK... *könyvecskéje*, Kassa, 1720).

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Hogyan csaltak régen a könyvtárosok? GEORG PAUL HÖNN, D. F. S. G. Rath- und Amtmann in Coburg, a XVIII. században lexikont állított össze; ritka és a maga nemében kivételes tárgykorú

lexikont, nem érdektelenebb témákról, mint az emberi hitványságokról, visszaélésekről és csalásokról. Lexikonának címe: *Betrugs-Lexikon, worinnen die meisten Betrügereyen in allen Ständen nebst denen darwider guten Theils dienenden Mitteln, entdeckt von* GEORG PAUL HÖNN. — Csak a második kiadását ismerem, amely Coburgban jelent meg 1761-ben. Bennünket, könyvtárosokat főként ama fejezetei érdekelnék, melyekben könyvtáros őseink, továbbá a könyvkereskedők, könyvkiadók, valamint a nyomdászok csalafintságait leplezi le. Ez alkalommal a könyvtárosok régi bűneit idézzük vissza HÖNN lexikona alapján.

HÖNN szerint a XVIII. században *Bibliothecarii betrügen*: 1. Ha azoktól az utasoktól, akik a vezetésük alatt álló könyvtárat meg akarják tekinteni, több pénzt követelnek, mint amennyi méltányos; viszont ha az utasoknak az érdeklődése nem túlságos nagy, a felénél kevesebbet is szívesen elfogadnak. 2. Ha az idegenektől elfogadták a beléptidíjat és aztán mégsem mutatnak meg nekik mindent (mert az idő rövidege miatt lehetetlen és esetleg értelmetlen utasok nem is kívánják) és nem is mutatják meg hűen a legkiválóbb darabokat, a szekrényeket sem mind nyitják ki. 3. Ha azoknak, akik a könyvtárból könyvet kölcsönöztek ki, a könyv visszaadásakor a térítvényt nem adják vissza és egy bizonyos idő múlva a térítvény erejénél fogva még egyszer követelik a könyvet, maguk pedig elsikkasztják. 4. Ha azokban az órákban, amelyekben kötelesek a könyvtárban megjelenni, nem jelennek meg pontosan és vagy magánügyeik után járnak, vagy — amint az egyetemeken meg szokott történni — ezalatt az idő alatt a diákokkal lumpolnak és kifogásul mindenféle akadályoztatásokra hivatkoznak. 5. Ha a könyvek jó kiadásait (editiones) kicserélik, vagy a teljes és hibátlan példányokat csonka és hibás példányokkal helyettesítik. 6. Ha a könyvtárban található *Instrumenta mathematica*-t mindennapi szükségleteikre használják föl s amikor az elromlik, azt mondják, hogy már azelőtt is ilyen volt. 7. Ha jóbarátaiknak titokban és a szabályok ellenére könyveket lakásukra kikölcsönöznek és megengedik, hogy azok a könyveket a naponkénti forgatással elnyúzzák. 8. Ha abból a pénzből, amelyet új és a könyvtárban még meg nem lévő auctorok beszerzésére alapítványul kaptak, valamit elsikkasztanak, olyképen, hogy a könyveket olcsóbban vásárolják meg, mint elszámolják. 9. Ha azokat a könyveket, amelyek két vagy több példányban vannak meg a könyvtárban, elviszik és a maguk javára értékesítik. 10. Ha nem vezetnek rendes katalógust a könyvtárban található könyvekről, hogy aztán egyes könyveket annál könnyebben elsikkasztthassanak. 11. Ha azoknak, akiknek akarják, gyakori belépést engedélyeznek a könyvtárba, má-

soknak pedig, akikkel nincsenek jóviszonyban, költött ürügyek alatt egyáltalán nem engedik meg a belépést, vagy a kívánt könyvet nem adják a kezükbe. 12. Ha a könyvtárba csak olyan könyveket szereznek be, amelyek az ő hivatásuknak (szakjuknak) szolgálnak, tekintet nélkül arra, hogy közönségüknek szükséges-e az, vagy sem. 13. Ha azokkal a könyvkereskedőkkel és könyvkötőkkel, akikkel összeköttetésben állanak, titokban paktálnak, megegyeznek, hogy a tőlük vásárlandó könyveket nekik olcsóbban számítsák, emezek pedig olcsóbban kössék be, viszont ezek kárpótolják magukat azokon a könyveken, amelyeket a közkönyvtár számára adnak el és kötnek be.

Ez ellen a tizenhárom bűn ellen HÖNN azt javasolja, hogy a könyvtárnok számára különleges *Instructiot* kell adni, miként vezesse hivatalát és intézze ügyeit, miféle könyveket vásároljon a könyvtár számára és hivatalbalépésekor kötelezni kell arra, hogy a könyvtárat időnként vizsgálja felül, vajjon minden rendben megy-e benne és végül a könyvtárnoknak évenként el kell számolnia a bevételről és a kiadásról. E javaslatánál HÖNN hivatkozik a következő műre: SPATENS: *Teuttische Secretarial-Kunst*. P. IV. p.1982. TR. Z.

ISMERTETÉSEK.

Dr. Dragutin Kniewald: Misal čazmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačkog biskupa Šimuna Erdődy. A Jugoszláv Művészeti és Tudományos Akadémia kiadása. Zágráb, 1940. I + 45—84. l. 36 facsimile.

KNIEWALD ebben a művében azt a misekönyvet dolgozta fel, amely mind liturgikus, mind művészi szempontból csúcspontot jelent a horvátországi liturgia és festőművészet történetében.

A misekönyv jelzése a zágrábi székesegyház könyvtárában 354, nagysága 405/300 mm. Tartalmaz 296 fínom, fehér, síma pergamen fóliót. A liturgikus szöveg gót betűkkel van írva. A szöveget majdnem minden lapon díszes képek keretezik. A misekönyv külseje szintén nagyon díszes: ezüst díszítésű fekete bársonykötés. A fedőlapnak mind a két oldalát aranyozott ezüst medaillonok díszítik. Ezek közül minket magyarokat különösen megörvendeztet az első fedőlapon Szent István, Szent Imre, Szent László, a zágrábi püspökség alapítója, és Salamon király.

A misekönyv tartalma a következő: 2—7 fólió: kalendárium, 8. fól. — *Asperges* kottával, 8'19. fól. — *Glória*, 9. fól. — *Credo*, 10/11'. fól. — *praeparatio ad missam*, 12. fól. — *Ordo in diuiniis officiis celebrandis*, 15—30. fól. — *Ordo Missae* (37-től római számok vannak), I. fól. liturgikus órák *de tempore*, CLIII. *de Sanctis*, CCXXXVII-től votív misék. A misekönyv kimondottan Zágráb számára készült. A szerző ezt azzal bizonyítja, hogy kétszer előfordul a *zagradiensis* szó. Ennél nyomósabb érve az, hogy a misekönyv nem a szokásos római misszálék szerint, sem *secundum usum et ritum Hungariae* készült, hanem félreismerhetetlenül magán viseli a régebbi zágrábi szertartások és misekönyvek jegyeit. De mint a külsején, éppúgy belül is találunk magyar vonatkozásokat: a CXCVII. fólió Szent István király miséjét tartalmazza díszes iniciáléval.

Az értékes kódex készítettöiként három főpapot kell megemlíteni. GEORGIUS DE TOPUSKO 1476—91-ig zágrábi kanonok, majd haláláig, 1498-ig OSWALD püspök suffraganeusa és Topusko cisztercita apátság restaurálása miatt annak címzetes apátja. Nevezik még GEORGIUS DE

MILETHINCZnek is. Címere: hat sugarú fél csillag felett fél oroszlán, amit régebben KÁLMÁNCSEHI címerének tartottak. A misekönyvnek ő készítette el egész szövegét és díszítéséhez német festőket alkalmazott, akikről 16 művészi kép van a misekönyvben, mindegyik az ő címerével díszítve. Halála után (1498) a misekönyv díszítése szünetelt addig, amíg ERDŐDY SIMON nem került a zágrábi püspöki székhelyre. Hogy a bőkezű főpap ERDŐDY SIMON volt, azt a díszítéseken található címerből állapítja meg KNIEWALD. Hogy valóban SIMON püspök címerére, arra vonatkozólag megoszlanak a vélemények. Tudniillik a BAKÁCS (BAKÓCZ)-ERDŐDY-családból 1510—1543-ig hárman viselték a zágrábi püspök címét: TAMÁS, JÁNOS és SIMON. VARJÚ ELEMÉR és DR. HOFFMANN EDIT TAMÁSÉnak, DANKÓ JÓZSEF pedig JÁNOSÉnak tartja a címet és így a művészi munka folytatását is. KUKULJEVIĆ, J. K. TKALČIĆ és velük KNIEWALD azt állítják, hogy a misekönyvvel kapcsolatban szóba jöhető zágrábi püspök csak ERDŐDY SIMON lehet, aki 1518—1543-ig volt Zágráb püspöke. A címer: kék mezőben álló, összetört fél kerék, felette fél szarvas, az egész felett mitra. ERDŐDY SIMON olasz művészetet foglalkoztatott. Ettől az iskolától szintén 16 kép van a misekönyvben. Végül a kész művet művészi kötésbe MIKULIĆ zágrábi püspök (1688—1694) foglaltatta. Tehát a fekete-bársony kötésre alkalmazott aranyozott ezüstmedaillonok az ő ízlését és bőkezűségét dicsérik.

A kódexben található díszes képeket illetőleg KNIEWALD két iskolát különböztet meg: korábbi német és későbbi olasz iskolát. A német iskola még a gótika szférájában élt, de dolgoztak ISRAHEL VAN MECKENEM, akitől a többiek átveszik a keretek ornamentikáját, továbbá E. S., P. W. és I. A. mesterek. KNIEWALD megállapítja, hogy a német iskola képei rokonságot mutatnak GEORGIUS DE TOPUSKO MR 170 jelzetű misekönyvében található díszítményekkel. Dolgozott még JOHANNES-HANS PICTOR ALMANUS, akit KORVIN JÁNOS is foglalkoztatott. A német iskola alkotásaira jellemző a színek élénksége, gyümölcs-, virág- és állatmotívumok. Ez az iskola alkotta a kódex legremekebb képét Szent György lovagról, Georgius de Topusko védőszentjéről, a hollandiai I. A. mester művei alapján. A német iskola 1502 előtt szüntette be munkáját.

Az olasz iskola 1518 után folytatta a kódex díszítését a XVI. század kezdetének renaissance szellemében, de 1526-ban be is fejezte, mielőtt a misekönyv díszítésének végére ért volna. E befejezetlenségnek a szerző megállapítása szerint a legnagyobb valószínűség szerint a mohácsi csatavesztés az oka. Az olasz iskola munkájára jellemző, hogy a liturgikus szöveget körülvevő keret nagyon tarka; finoman kidolgozott miniatűrök díszítik. Az olasz festők egy séma szerint dolgoztak

és elmaradhatatlan náluk a BAKÁCS—ERDŐDY-címer. Feltűnő az olasz miniátor szeretete a természet iránt. Igen gyakran szerepel a földi eper virágjához hasonló öt szíromlevelű virág. A CXXXVII. fólión látható C. J. monogrammos címer elárulja az olasz művészt: JULIO CLOVIÓT. CLOVIO 1524—26-ig II. Lajos udvarában élt és a mohácsi vész után visszatért Itáliába, mert ERDŐDY SIMON nem tudta foglalkoztatni. KNIEWALD szerint ERDŐDY SIMON címerével díszített lapok 1524—26 között készültek Budán. Megállapítja a szerző, hogy CLOVIÓRA a korvinák közelében való tartózkodás jó hatással volt. Jónévű mester lett, akit kortársai a miniatúrfestészet Ráfaelének és „új és kis Michelangelo“-nak neveztek. De ma bűnéül róják fel, hogy nem tudott különbséget tenni festő és miniátor között. CLOVIÓRA a korvinákon kívül hatott CHRISTOPHOROS DE PREDIS, ANTONIO DA MONZA és Mátyás királynak ma Brüsszelben levő misszáléja ATTAVANTEÓL.

Tehát a 354 jelzetű zágrábi misekönyv miniatúrei kapcsolatban vannak a XV. századi magyarországi festőművészettel a német iskola révén, a XVI. századeleji olasz festészettel, a kötésen ismét a korvinák hatása verődik vissza. Mind a két iskola az Úr Jézus életének jeleneteit vette tárgyul. A képek nagy művészi értéket képviselnek.

IVAN BOJNICIĆ a 354 jelzetű misekönyvet kapcsolatba hozta a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában levő KÁLMÁNCSEHI-KÓDEXszel. KNIEWALD a két kódex miniatúreit összehasonlítva megállapítja, hogy a misekönyv miniatúrei sokkal művészebbek. A KÁLMÁNCSEHI-KÓDEX művészetében nem volt meg a természet iránti szeretet, továbbá e misekönyvben nincs olyan monogramm, amelyből ki lehetne olvasni a KÁLMÁNCSEHI-KÓDEX díszítőjének a nevét: FRANCISCUS DE CASTELLO ITHALICO DE MEDIOLANO.

DR. KNIEWALD professzor kiváló alkotást ismertet meg művében igazi hozzáértéssel és tárgyilagosan, miközben szellőzteti a magyar mult feltétlen középeurópai hegemoniáját, amely e misekönyvben a magyar szentek tiszteletében és a magyarországi művészet ihlető erejében jelentkezik.

DANCI VILLEBALD.

Klempa Károly: *A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai.* Keszthely, 1939. 4-r. 31 + 1 sztl. l.

Az 1740-es években alapított és azóta szakszerűen fejlesztett keszthelyi Festetics-könyvtár ritka kéziratok, ősnymtatványok, régi magyar könyvek, hazai és külföldi irodalmi ritkaságok, metszetek, valamint a Georgikon gazdaságtudományi kutatásait szolgáló szakmunkák gazdag gyűjteménye. KLEMPA KÁROLY értékes tanulmányában a könyv-

tár GRÓF FESTETICS LÁSZLÓ (1785—1846) gyűjtötte ősnymotványait írja le, melyek sorában több említésreméltó, érdekes darabot találunk.

Elsőnek a velencei nyomdászat két kiváló mesterének, VENDELINUS DE SPIRÁNAK és ERHARD RATDOLTNAK nyomtatványait említjük meg. VENDELINUS DE SPIRÁNAK, a humanisztikus antiquabetűk úttörő mesterének munkásságát CICERO: *Orationes* (GW 6765) és PLUTARCHUS: *Apophtegmata* (H 13.140) 1471-ben megjelent kiadásai képviselik. ERHARD RATDOLTNAK, a fametszetes renaissance-könyv megteremtőjének művészetét JOANNES REGIOMONTANUS, MÁTYÁS király csillagászáának 1482. évi *Calendariuma* (H 13.777), az *Opus sphaericum* 1482-i (H 14.110), a magyar vonatkozású adatai miatt is érdekes *Fasciculus temporum* 1484-i (HC 6934), valamint THURÓCZI JÁNOS *krónikájának* RATDOLT augsburgi nyomdájában készült 2. kiadása (H 15.518) szemléltetik. Ugyancsak RATDOLT stílusa érvényesül az 1484-ben megjelent *Chiromantiában* (GW 6635), melyet „instrumentis magistri Erhardi Ratdolt“ MATTHAEUS CERDONIS páduai nyomdász nyomtatott.

JOHANN BÄMLER augsburgi nyomdász műhelyében készült „*Chronik von allen Kaisern und Königen*“ (H 9791. BMC II. 335.) ZSIGMOND magyar királyról és római császárról szóló fejezete és őt ábrázoló fametszete miatt értékes számunkra. A többszáz fametszettel díszített 1499. évi *Kölni Krónika* (GW 6688) viszont a könyvnyomtatás feltalálását beszéli el (312. l.) és ezzel kapcsolatban JOHANN GUDENBURCH (Gutenberg) nevét is említi.

A francia nyomdászatot JEAN DU PRÉ lyoni nyomdász 1495. évi *Justinianus codexe* (GW 7747), valamint ANTOINE VÉRARD kiadásában 1504-ben megjelent „*Le cuer de philosophie*“ képviseli. Bár az ősnymotványok kora az 1500. évvel zárul, ANTOINE VÉRARD e kiadványának tökéletes tyopografiája, jellegzetes fametszetedíszje még a XV. századi párisi nyomtatványok fínom művészetét tükrözi.

KLEMPA KÁROLY a keszthelyi könyvtár 48 ősnymotványának meghatározásával érdemes munkát végzett. Kár, hogy a *British Museum Catalogusának*, valamint a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*-nek leírását nem vette mindig figyelembe. Ezek alapján ugyanis megállapíthatta volna azt is, hogy a 8. sz. nyomtatvány szerzői JOAN. DE BREITENBACH és JOAN KYRSSMANN (GW 5093), hogy VINCENTIUS FERRER: *Opusculum de fine mundi* című munkája azonos Hain 7020. sz. I. részével, továbbá, hogy JUSTINIUS *Epithomáját* (H 9654. BMC V. 421.) JOANNES RUBEUS velencei, az *Epistolae magni Turcit* (H 10.496. BMC IV. 102.) STEPHANUS PLANCK római, DIODORUS SICULUS munkáját (H 6188. BMC VI. 799.) BALTHASAR AZOGUIDUS bolognai, a *Legenda sanctorum regni Hungariae* (H 9996. BMC I.

120.) h. é. n. kiadását pedig 1484—1487 között JOHANN PRÜSS strassburgi nyomdász nyomtatta. REUCHLIN: *De verbo mirifico* című munkája (HC 13.880. BMC III. 755.) viszont csak 1494. április 21. után hagyta el JOHANN AMERBACH baseli sajtóját. HUBAY ILONA.

Schulek Tibor: Bornemisza Péter. 1535—1584. Keresztyén Igazság kiadása. Budapest—Sopron—Győr, 1939. 8°. XII + 450 + [2] l.

SCHULEK TIBOR hatalmas Bornemisza-monográfiáját a különböző folyóiratok hasábjain már értékelték egyháztörténeti, irodalomtörténeti és egyéb szempontokból. Hiányzik még egy szempont érvényrejuttatása: a *könyvészeté*. Ezt kívánjuk most megtenni a *Magyar Könyvszemlében*.

A munka első főrésze BORNEMISZA életrajzát adja elő és a könyvészeti szempontból való vizsgálódás első eredménye ez: kár, hogy SCHULEK BORNEMISZA életrajza mellett egy külön szép fejezetben nem írta meg Bornemisza *könyveinek életrajzát*. Kár, mert nagyon szép és érdekes, néhol lélegzetviszafojtóan izgalmas fejezet lett volna. Ez azonban csak technikailag nincsen meg, részletekben, néhol egész fejezetrészek, néhol meg csak egy-egy adat formájában megvan a munka imént említett első főrészében, BORNEMISZA életrajzában. Ezekből a fejezetrészekből és adatokból össze lehet szedni körülbelül mindazt, amit BORNEMISZA írói és kibocsátói munkásságáról tudunk.

BORNEMISZA tulajdonképeni irodalmi munkásságának megkezdését az első postilla-kötet jelenti, amit az 1560-as évek végén kezdett készíteni. Ez előtt azonban bécsi tartózkodása idején jelenik meg az *Elektra* (*Tragoedia magyar nyelven*, RMK. I. 35.), egy másik nyomtatványon, egy 1562-re szóló *Kalendariumon* pedig mint fordító szerepel *Pesti Bornemisza Péter deáké*. Itthoni vándorlásai alatt több éneket ír, így 1553—56 között a *Cantio optimat* (*Siralmas énnéköm*), amelynek dallama hamarosan elterjedtté vált és SCHULEK szerint 1556 körül a *Szent János látásáról való éneket*, amely kétleveles önálló nyomtatvány formájában maradt meg (RMK. I. 325.); két későbbi éneke, az 1564-ben írt *Énekecske gyermekek regentésére* és az 1567-ben, Zólyomban készült *Isten városáról* szóló, belekerülnek 1582-ből való énekgyűjteményébe.

Postillái előtt való még az 1572-ben, Krakkóban megjelent *Beteg lelkeknek való füves kertecske*, melynél nyílt marad a kérdés, hogy BOCK *Wurzgärtleinjének* fordításában mennyi része van BALASSI BALINTnak és mennyi tanítójának, BORNEMISZA PÉTERnek. Az mindenestre tény, hogy 1577-ben maga is kiadja ezt a munkácskát, mint a *Négy könyvecske* utolsó darabját. SCHULEK nem említi meg azonban,

hogy BORNEMISZA bővítette a maga kiadását. A *Négy könyvecske* első három tagja egyébként egy rövidebb és egy bővebb katekizmus és egy szertartáskönyv. Közös címüket nem ismerjük, az irodalomtörténet adta a *Négy könyvecske* nevet. SZTRIPSZKY után jelzi SCHULEK, hogy a közös cím, egy XVII. századi könyvcím felsorolás után esetleg *Lelki tudományokkal teljes könyvecske* volt. Ide kapcsolódik az a ma címlap nélküli nyomtatvány is, amelyet MANTSKOVIT BÁLINT 1584-ben nyomott s amelyet SZABÓ KÁROLY SIBOLTI DEMETERnek tulajdonított (RMK. I. 208.). Erről a *Vigasztaló könyvecskééről* CZÓBEL ERNŐ állapította meg, hogy a *Füves kertecske* újrajomása; MANTSKOVIT ezt a BORNEMISZA toldása nélkül készítette, viszont új bővítéssel, HELTAI *Vigasztaló könyvecskéjéből*.

BORNEMISZA könyveinek sorozatos megjelenése 1573-ban kezdődik az első postilla-kötettel. Ez első után, amely meglehetősen nehezen készült el, hiszen már 1569-ben megvult belőle írva 300 árkus (egy a nagyszombati tanácshoz írott levél alapján adja elő ezt SCHULEK), többi könyvei szinte esztendőnként jelennek meg. Munkásságának gerincét a *postillák* adják. Öt kötet jön ki egymásután (1573, 74, 75, 78, 79—RMK. I. 95, 115, 119, 146, 153), s a sor befejezőjének BORNEMISZA egy rövidebb, egész esztendőre való prédikációkat egy kötetben magába foglaló munkát tervezett, amiből azonban az 1584-ben megjelent óriási terjedelmű és röviden *Fóliópostillának* nevezett mű került ki (RMK. I. 207.).

A negyedik és ötödik postilla-kötettel kapcsolatban SCHULEK javítja SZABÓ KÁROLYT. SZABÓ RMK. I. 149. alatt *Igen szép és szükséges prédikáció az Istennek irgalmasságáról* címmel írja le BORNEMISZA egy munkáját, amelyről nem ismeri fel, hogy az nem más, mint az ötödik postilla-kötet 243b—359. leveleiről készült *különlenyomat*. SCHULEK jelzi, hogy ezt már GULYÁS PÁL felismerte, majd előadja azt az érdekességet, hogy a különlenyomat előbb volt kész (és előbb adatott ki is), mint az egész kötet, vagyis a különlenyomatot beleillesztették az utóbb nyomott részek közé. Hogy ez így volt, arra egyszerű bizonyíték a negyedik kötetnek a 243b. előtti lapja, amelynek szedése össze van szorítva.

A negyedik postilla-kötet tartalmazza az *Ördögi kísértetek* cím alatt ismert nevezetes írást. SZABÓ ismeri ennek a postilla-kötetnek az *Ördögi kísértetek* nélküli változatát (RMK. I. 147.) és az *Ördögi kísérteteket* is külön kiadásban, külön latin és magyar előszóval (RMK. I. 148.), amelyet 1578-ra tesz. SCHULEK SZABÓT kronológiai szempontból javítja, úgy adva elő a dolgot, hogy a postilla-kötet pünkösdkor jelent meg; néhány hónap alatt lefordították egyes részeit *németre és latinra*; a fordítások elkerültek sokfelé, magához RUDOLFHOZ is. BORNEMISZA

maga mondja el, hogy ez a rész „kiterjedje egy néhány egyéb nyelveken is és eljuta nagy urak és császárok eleibenis“, meg azt, hogy „a kísértetekről való írásim miatt csaknem az egész Magyar és Német ország fő fő népei szájokat reám tátották“. SCHULEK úgy gondolja, s ez teljesen valószínű is, hogy BORNEMISZA ez írása által felidézett hangulat miatt szétválasztotta a negyedik postilla-kötetet, kivette a 647—929. leveleket és azok nélkül bocsátotta ki a negyedik postilla-kötet további darabjait. Az *Ördögi kísérteteket* csak jóval később adja ki újra, 1579-ben, mikor időben már mögötte van bécsi szökése, BÁNFFY LÁSZLÓNÁL *Beckó* várában való rejtőzése és ismét *Detrekőn* van.

Arról egyébként nem mond közelebbit SCHULEK, hogy milyen formában jutnak el a *Kísértetek* idegennyelvű fordításrészletei külföldre. Nyilván csak kéziratosan, nyomtatott részletekről SCHULEK nem tesz említést.

SCHULEK rámutat arra, hogy BORNEMISZA postilláinak tervezetében helyet kellett, hogy foglaljon egy nagyobb, az ördögről szóló szakasz, mert ezt *teológiai alapszemlélete feltétlenül szükségessé tette*.

A postillákon kívül egyéb munkák is kerülnek ki BORNEMISZA tolla alól, amint azt lelkipásztori, egyházszerzői vagy egyházvédői feladatai szükségessé tették. 1582-ben *Énekeskönyvet* bocsát ki (RMK. I. 195.), melyről azt tudjuk meg SCHULEKTŐL, hogy egykötetes postillái függelékeül szánta, de terjedelme mindkettőnek úgy megdagadt, hogy két külön kötet lett belőlük. Az énekeskönyv BORNEMISZA *saját énekeiből is tartalmaz négyet*.

A polémikus BORNEMISZA műve a *Fejtegetés*, amely 1577- vagy 1578-ban készült (mindenesetre az 1578-i országgyűlés előtt, mert ott BORNEMISZA osztogatta ezt a művét az uraknak és nemeseknek) és amely egyetlen példányban sem maradt ránk. SZABÓ TELEGDI MIKLÓS alapján veszi fel (RMK. I. 139.). SCHULEK is előadja, hogy a *Fejtegetés* tartalmából csak BORNEMISZA ellenfelének, TELEGDINEK *Feleletéből* tudunk meg egyet s mást, ahol TELEGDI hosszú szakaszokat idéz BORNEMISZA szövegéből.

Felsorolja SCHULEK BORNEMISZA terveit is, amelyeket utolsó postilla-kötetében vázol fel: *kis postilla, bibliafordítás, Carion Világkerónikája és apokalypsis-kommentár* szerepelnek itt. Ebből az első, ha nem mint „kis“ munka is, de mint a hatalmas *Fóliópostilla* meg is jelent, a *világkerónikáról* nem tudunk, a *Jelenések magyarázatából* csak két énekre (*Cantio* és *Isten városa*) utalhatunk, a *bibliafordítás* pedig már nem a fáradhatatlan BORNEMISZA munkájának gyümölcseként jelent meg. De hogy milyen érdekesen kapcsolódnak írók, könyvek és tervek, mutatja éppen a teljes magyar bibliafordítás, amelynek munkáját KÁROLYI GÁSPÁR végezte el, s amelyet néhány évvel BORNEMISZA halála

után BORNEMISZA nyomtatója, MANTSKOVIT BÁLINT BORNEMISZA nyomdafelszerelésével kezdett szedni Vizsolyon.

SCHULEK említi még, hogy MOSÓCZY ZAKARIÁS hagyatéki könyvjegyzékében több BORNEMISZA-mű is szerepel, melyek közül kettővel nem tud mit kezdeni. Egyik a *Resolutiones Petri Bornemisza*, mely talán az *Ördögi kísértetekkel* járó zaklatásokkal lehet kapcsolatban, másik a *Petri Bornemisza de re militari*, melyben SCHULEK nem valami katonai szakmunkát, hanem inkább a katonákhoz intézett prédikációt sejt, esetleg éppen az ötödik postilla-kötetben szereplő ilyentárgyú exhortáció *különlenyomatát*.

Állást foglal még SCHULEK a *Balassi Menyhárt árultatása* szerzőségét illetően is és azt FARKAS GYULÁVAL ellentétben *nem* tartja BORNEMISZA művének.

SCHULEK BORNEMISZA-életrajzában megtaláljuk természetesen a BORNEMISZA nyomdájára vonatkozó adatokat is. BORNEMISZA könyvei ugyanis, mint ismeretes, saját nyomdájában készültek. És itt nagyon érdekes, hogy egyik nyomda hogy származik szinte a másikkól. HUSZÁR GÁL 1558-ban szerezte be nyomtató-szerszámaint Bécsben HOFFHALTER-től, felszerelésében a kezdők és díszek azonban még SYLVESTER nyomdájából valók voltak. BORNEMISZA viszont a nyomdához való értést és az első felszerelést, mint SCHULEK előadja, HUSZÁR GÁLTól vette. A postillák első kötetét még BORNEMISZA galgóci szolgálata idején kezdte nyomtatni *Komjátiban*. Itt készült a kötet fele. Az átjárás azonban nehéz lévén Galgócra (1572 után Semptéről) Komjátiba, azután esetleg HUSZÁR és BORNEMISZA pártfogóinak hatalmi szempontjai is közrejátszván, BORNEMISZA megalapítja saját nyomdáját *Semptén*. Egyes szerszámokat HUSZÁRTól vett át, a betűk azonban újak; talán attól a krakkói WIERZBIETHTől valók, aki a *Füves kertecskét* nyomta, de esetleg Bécsből származtak.

Ez a felszerelés azonban a hatalmas igénybevétel miatt annyira megrongálódik, hogy mikor az ötödik postilla-kötet kerül a sor, hosszú részek olvashatatlanok már — ami miatt BORNEMISZA maga is mentegetőzik. A kötet utolsó lapjai és az előszó azonban már ismét szépen olvashatók: BORNEMISZA új betűket szerzett be, alighanem Bécsből, tekintve, hogy 1579-ben ott járt.

BORNEMISZA halála után nyomdavezetője, MANTSKOVIT BÁLINT új megrendelők és patrónus után néz és nemsokára *Galgócra* költözik. Ide követi őt BORNEMISZA ÖZVEGYE is, aki úgy látszik maga szerette volna a nyomdát vezetni. A felszerelést az élelmes lengyel azonban magának szerzi meg. 1589 elején már saját nyomdáját állítja fel *Vizsolyon*, hogy megkezdje KÁROLYI bibliafordításának nyomását.

MANTSKOVIT BORNEMISZA nyomdájának művezetője volt. SCHULEK nem tudja, mikortól fogva, nem fogadja el azonban GULYÁS PÁLnak azt a megállapítását, hogy kezdettől. Az viszont SCHULEK szerint bizonyos, hogy már *Semptén ott volt*. 1581 táján ugyanis egy *perikopás-könyvecskét* nyom ki MANTSKOVIT *Detrekön (Epistolák és Evangéliumok*, SZABÓ nem tud róla), melynek ajánlásában erre vonatkozólag egyenes utalás olvasható.

MANTSKOVIT nyilván igen ügyes mester volt s segédei is azok lehettek, különben nem tudott volna ilyen hatalmas termelést nyújtani a *Semptén*, majd *Detrekön* működött nyomda. Errevonatkozólag elég annyi, hogy — mint GULYÁS PÁL is számítja — a harmadik postilla-kötetnél 107 levél szedése esik egy hónapra!

MANTSKOVIT 1580-ban és 1581-ben egy-egy *kalendáriumot* is nyom Detrekőben. (Előbbiről SCHULEK egy levél alapján értesít, utóbbi RMK. I. 196.) 1584-ben azután, mint munkája „zsengéjét” nyomja ki a *Vigasztaló könyvecskét* (RMK. I. 208.). Ez SCHULEK szerint nyilván önálló nyomdász-tevékenységének megindulását, s így BORNEMISZA halálát jelenti. (E tekintetben SCHULEK GULYÁS PÁLLal szemben DÉZSI álláspontját fogadja el.) Hamarosan új könyvet nyom MANTSKOVIT: SIBOLTI DEMETER *Lelki harcát* (RMK. I. 209.).

Ezekkel kapcsolatban SCHULEK ismét javítja SZABÓ KÁROLYT, mondván, hogy SZABÓ nem tud arról, hogy MANTSKOVIT könyvei BORNEMISZA műhelyében készültek, s azért keltezi az RMK. I. 196-ot, 208-at és 209-et *Galgó*ról, *ami helytelen*, hozzátéve még azt is, hogy a *Vigasztaló könyvecske* a *Wurzgärtlein* egy újabb kiadása és nem SIBOLTI DEMETER műve. MANTSKOVIT legközelebbi nyomtatványa, a *Confessio de vera Deitate Domini Jesu Christi* azután már valóban *Galgócon* készült 1585-ben.

SCHULEK részletesen szól még BORNEMISZA könyveinek anyagi vonatkozásairól, a pártfogókról, a kinyomatás költségeiről, a könyvek eladásáról, forgalmi értékükről, főleg azoknak a leveleknek alapján, melyek az ő kutatásai előtt még ismeretlenek voltak. Ezeket azonban SCHULEK már régebben ismertette a *Protestáns Szemlé*ben s a levelek könyvészeti adataira a *Magyar Könyvszemle* már akkor reflektált.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy SCHULEK monográfiájának első része tele van bibliográfiai vonatkozásokkal, amint az egy BORNEMISZA-életrajznál nem lehet is másként. S ha fenntartjuk is azt, amit fentebb mondtunk, hogy t. i. kár, hogy egy fejezet nem tartalmazza külön BORNEMISZA könyveinek életrajzát, azt is meg kell állapítanunk, hogy a könyvészeti vonatkozásoknak BORNEMISZA életrajzába való beleszövése nagymértékben tanúskodik amellet, hogy a *könyv és nyomda milyen szervesen hozzátartozott egy XVI. századi magyar*

reformátor életéhez. BORNEMISZA munkáinak áttekintő, összefoglaló felsorolása azonban hiányzik.

A szövegben előforduló kezdőknek és díszeknek, meg több címlapnak egészlapos faksimiléje igen szemléletesen teszik SCHULEK előadását és széppé könyvét.

BORNEMISZA írói tevékenységének gyümölcseit együttesen szemlélve és ehhez életrajzát olvasva, még egy nagy kérdés merül fel, amely szinte elvi kérdéssé szélesedik. Ha összeszámoljuk az öt postillakötet levélszámait és a jóval nagyobb formátumú foliópostilláét, s ehhez a számhoz hozzáadjuk a *Négy könyvecske* és az *Énekeskönyv* terjedelmét (ez összevéve jelenti BORNEMISZA fennmaradt könyveinek levélszámát), 5000-en felüli számot kapunk, ami 10.000-en felüli lapszámot tesz ki. Ezekon kívül vannak még az olyan munkák, mint a *Fejtegetés*, *Resolutio*, *De re militari*, *Cantio*, *Elektra*. Hozzászámítva a nem csekély levelezést s tekintetbe véve, hogy mindez a munkásság a legkorább 1566—67-től 1584-ig terjedő, tehát 17—18 esztendőnyi időbe szorítandó be, *olyan írói tevékenységgel állunk szemben, amely még technikailag is elképzelhetetlen — nem is számítva a szellemi teljesítményt.* Azután BORNEMISZA nemcsak író volt, hanem XVI. századi prédikátor is, akinek ezernyi más dolga is volt. A negyedik postillakötet egy helyén maga említi, hogy néha mennyi baja van egy nap: jobbagyai rohannak fel hozzá, nyomtatók és könyvkötők akadékoskodnak, kocsisa és szakácsa bosszantják, oskolamestere és udvarló deáki adnak neki dolgot, barátai jönnek panaszkodni hozzá, a gróf, a tisztartó ráüzennek — s azután ott van családja, felesége, gyermekei. Ezek az apró elfoglaltságok, amik mellett az ighirdetés (nem hetenkint egyszer, de naponként való!), a superintendensi teendők, a TELEGDIVEL való polémia és a főúri patrónusok lelkigondozása teszik a nagyokat. Még csak a nyomdával járó munkára, utazásaira, egyáltalában nem nyugodalmas, hanem nagyon is hányatott életsorsára kell gondolni, melyet csak súlyosbított a sok családi gyász, és valóban elképzelhetetlennek tűnik fel hatalmas irodalmi munkássága. SCHULEK is megjegyzi, hogy *miképpen győzhette ezt ilyen széles mederben erővel, idővel, az örök rejtély marad.*

A kérdésre való feleletkeresésben még az sem elég, ha másolókra meg korrektorokra gondolunk. *Egyenesen szükségesnek látszik az a feltevés, hogy BORNEMISZÁNAK más, alkotó-segítőtársai is voltak.* A *Négy könyvecske* összeállításánál, az *Énekeskönyv* szerkesztésénél ez egyáltalában nem elképzelhetetlen, s az sem, hogy a *postillák* egyes prédikációit nem ő maga, hanem segítők egyike-másika szerkesztette. BORNEMISZA maga szól oskolamesteréről és udvarló deákjairól. Az oskolamesterek között pedig olyan erő is volt, mint SIBOLTI DEMETER, aki a 70-es évek elején Semptén volt, mielőtt 1574-ben Jókára ment volna,

1579-ben pedig, Nagyszombatból elúztatván, ismét Semptén tartózkodott egy ideig.

Teljesen elképzelhető, hogy ilyenek vették le BORNEMISZA válláról a teher tekintélyes részét. Még így is emberfeletti munkát kellett végeznie, ha tekintetbe vesszük könyveinek ama részeit, amelyek csak az ő személyes írásai lehettek.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a segítőársak munkája *nem jelent BORNEMISZA részéről szerzőhamisítást, plágiumot.* Ezeket nyilván BORNEMISZA irányította, munkájukat átnézte, javította; ezek munkája is BORNEMISZA műhelyéből került ki. Nem szabad elfelejteni, hogy a szerzői etika a XVI. században nem jelenti ugyanazt, mint manapság. *Sem BORNEMISZA nem követett el helytelenséget, mikor segítőársai munkájára a maga nevét írta, sem azok nem érezhették ezt szerzői jogfosztásnak.* Gondoljunk csak arra, hogy például RUBENS egy sereg olyan képet szignált, amelyet tanítványai festettek, ő maga esetleg egy-két vonással javított csak rajtuk — *s szignumával éppen értékelte azokat, méltónak ítélve a képeket arra, hogy nevét viseljék.*

De nem kell ilyen messze mennünk. Itt van KÁROLYI bibliafordítása, melynél tudjuk, hogy KÁROLYINAK segítői voltak s nevét csak egynek, egy iskolamesternek ismerjük. Hasonló az eset HELTAI bibliafordításával is.

Szövegkritikai probléma BORNEMISZA könyveiben szétválasztani BORNEMISZA írásait segítőársaiétól. *A további BORNEMISZA-kutatás igen fáradságos, de élvezetes és szép feladatának látszik ez.*

HARSÁNYI ANDRÁS.

Horváth Endre : Magyar-görög bibliográfia. (Magyar-görög tanulmányok, szerkeszti MORAVCSIK GYULA. 12. sz.) Budapest, 1940. A kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet [kiadása]. 8°. 95 + 1 sztan l. [Címlapon párhuzamosan a cím új-görög szövege.]

HORVÁTH ENDRE újjörög értekezéseinek, tanulmányainak, cikkeinek hosszú sorával gazdagította már tudományos irodalmunkat. Munkásságát elismeréssel fogadta a magyar és a görög tudományos világ egyaránt. Most magyar-görög bibliográfiát állított össze, hogy teljes címbeli áttekintést adjon a magyar-görög szellemi kapcsolatok nyomtatott emlékeiről. Ez a bibliográfia csak az *újabb* görögséggel kapcsolatos nyomtatványokról nyújt tájékoztatást. Mellőzte az antik görögség szellemi termékeinek magyar kiadásait és az ezekre vonatkozó magyar munkákat, sőt az „újabb görögség“ köréből a bizánci kort is kizárta, mert ezekre vonatkozólag már vannak bibliográfiai összefoglalásaink MORAVEK ENDRE és MORAVCSIK GYULA tollából.

HORVÁTH ENDRE bibliográfiája bevezetésében utal a kereken négyszázéves török hódoltság alatt nyögő görögség külföldi diaszporáinak szellemi életére s történeti áttekintést ad azokról a bibliográfikus és biográfikus összeírásokról, amelyek a XVIII. századtól kezdődően készültek a görögség újkori irodalmáról, különös figyelemmel a magyarországi görögség szellemi életére.

Bibliográfiája két részből áll. Az első rész fejezetei: I. Görög szerzők Magyarországon megjelent művei. II. Magyarországon megjelent újjörögből fordított magyar-, román- és szerbnyelvű nyomtatványok. III. Magyarországi görög szerzők külföldön megjelent művei. A második rész magyar szerzők görög tárgyú műveit sorolja fel. Érdekes, hogy több magyar munka megjelent újjörög fordításban: RÁTZ SÁMUEL *Orvosi oktatás-a* (1787), MARÓTHI GYÖRGY latinnyelvű *Methodus astrognosiae*-ja, PÉTZELI JÓZSEF egyik tanulmánya a görög nyelvről stb.

Hazánkban 91 görögnyelvű nyomtatvány jelent meg, Brassóban, Budán, Győrben, Nagyszombatban, Nagyszebenben, Pesten, Pozsonyban, Sárospatakon és Újvidéken. A legnagyobb részük, 80 nyomtatvány, Budán és Pesten, ami azt mutatja, hogy a hazai görögség szellemi életének központja a fővárosban volt.

HORVÁTH ENDRE bibliográfiája a hazai idegen nyelvű és idegen betűkkel nyomtatott könyvek történetéhez is újabb, értékes, eddig nem ismert adatokat szolgáltat.

Mialatt Görögország török hódoltság alatt szenvedett, a görögnyelvű könyvek voltak a szétszórt görögség összekapcsolói s az általában jólétben élő „hontalan“ görögök nagy érdeklődést tanúsítottak a legkülönbélebb tárgyú, görögnyelvű könyvek iránt, amit a görög könyvekhez csatolt előfizetési névjegyzékekből is következtethetünk. Kitűnik e névsorokból, hogy a hazánkban élő görögök a könyvpártolást nemzeti ügynek tekintették és „százszámra vásárolták a legdrágább kiadványokat is“. A PATZKÓ FERENCZ *pesti* nyomdájában 1800-ban kiadott *Nagy Alfabetarium* függelékül nyomtatott katalógust tartalmaz, amely a görög PELENGÁSZ-testvérek pesti könyvkereskedésében árusított görög könyveket közli alfabetikus sorrendben. E könyvjegyzék alapján (mely igen ritka) HORVÁTH arra a következtetésre jut, hogy 1800 körül a magyar fővárosban voltak görög jellegű könyvkereskedések. Ez utóbbi megállapítását azonban — ismerve a hazai magyar könyvterjesztés 1800 körüli módját — nem fogadhatjuk el. A magyar könyveket akkoriban a néhány könyvkereskedő cégen kívül főként kompaktorok, tanárok, papok útján terjesztették, a könyv hirdetése alkalmával mindenkor közölve a könyvterjesztők névsorát, akiknek útján a könyvet meg lehetett rendelni. A görög könyvek ter-

jesztése is valahogy így történhetett. A görög könyvpártolásnak, könyvvásárlásnak tanubizonyságai azonban a hazai görög magánkönyvtárak: GAVRIIL KALONÁSZ, ZAVIRÁSZ és EFRÓNJUSZ POPOVICZS könyv- és kéziratgyűjteményei.

A hazai könyvtörténet szempontjából is rendkívül becses bibliográfia kitűnő bevezetésének végén a magyarországi görög egyházközségek könyvtárainak görög könyveire s általában a Magyarországon őrzött görög (újgörög) könyvekre találunk rövid utalást.

A hazai könyvtudomány örömmel könyveli el HORVÁTH ENDRE bevezető tanulmányának s bibliográfiájának szép eredményeit, amelyek a Magyarországon készült könyvek egy külön csoportjáról adnak tanulságos, hasznos összefoglaló áttekintést. A könyv PANAJÓTISZ PIPINELISZ görög követnek, a magyar-görög szellemi kapcsolatok lelkes barátjának és támogatójának van ajánlva.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

Raichle, Walter : Das ungarische Zeitungswesen. Seine Entwicklung und heutige Struktur. Berlin, 1939, Walter de Gruyter et Co. [4] 151 [1] l. (Ungarische Bibliothek für das ungarische Institut an der Universität Berlin. Herausgegeben von JULIUS VON FARKAS. Erste Reihe 22.)

RAICHLÉ munkája két részre osztható. Az első a magyar időszaki sajtó történetének rövid, de világosan rendszerező összefoglalása; a második részben a modern német sajtótudomány világitásában elemzi hazánk sajtóviszonyait az 1930-as években. Voltaképen ez a második rész is történetivé vált; a legutóbbi két év változásairól ugyanis a könyv — mely már 1937-ben befejezést nyert — nem vehetett tudomást. Számos közgazdasági, kiadástechnikai és sajtópolitikai vonatkozása miatt ez a rész mégis a szorosabban vett publicisztikai kutatást fogja gazdagítani; e helyen csak a magyar sajtó multjáról adott fejlődéstörténeti képet méltathatjuk.

FERENCZY JÓZSEF hírlapirodalomtörténete óta a magyar sajtó egész történetét átfogó mű nem jelent meg; FERENCZY munkája azonban ma is használható és kiindulópontja lehet, sőt kell is, hogy legyen a részletkérdések új feldolgozásának, amelyen majd a magyar sajtótörténet új és teljes szintézise felépülhet. FERENCZY irodalomtörténeti szempontból indul ki s a magyar sajtótörténeti részletmunkák is ezt az utat járják; már csak ez okból is számos új gondolatot ébreszt RAICHLÉ munkája, mely a sajtó specifikus szempontjait helyezi előtérbe. Méltó tehát a kiadványsorozathoz, amelyben megjelent: nem egyszerű vezérfonal akar lenni a külföldi kutató részére, hanem maga is új anyagot s új szempontokat szolgáltat a tudományos kutatásnak.

Sajtónk történetét RAICHLE hét korszakra osztja fel: 1. az időszaki sajtó kezdetei, 2. az első magyarnyelvű hírlapok, 3. a politikai újságírás kialakulása, 4. az abszolutizmus korának sajtója, 5. a kiegyezés publicisztikai előkészítése, 6. a kiegyezés kora, 7. háború és forradalom. Az eddig kevésbé feldolgozott legújabb korszaknak nagyobb teret és részletesebb előadást szentel. De vannak eredeti meglátásai sajtónk kezdeteit s kialakulását illetőleg is. Így mindjárt az első fejezet felosztása, amely a magyar sajtó kezdeti állapotát nyelvek szerint tárgyalja; szerinte a tulajdonképeni magyar sajtó kialakulását előbb a latin-, majd a németnyelvű újságok *korszaka* előzi meg. Az idegennyelvűséget tehát lényeges, sőt majdnem szükségszerű tulajdonságnak fogja fel. Ez a felosztás szinte önkénytelenül arra a kérdésre vezet, *miért* volt a magyar sajtó kezdetben idegennyelvű? Egyes városok, mint éppen Pest, Buda és Pozsony német lakosságának igénye egy-egyében nem kielégítő magyarázat. Hitünk szerint a kérdést érdemes volna részletesen megvizsgálni.

Talán a publicisztikai szempont túlsúlya okozza e történeti összefoglalás egyetlen lényeges hibáját, t. i. azt, hogy a folyóiratok kimaradtak belőle. A magyar sajtótörténetben pedig éppen a XIX. század elején ezek döntő jelentőségűek: az I. Ferenc korabeli rendőri- és cenzuraviszonyok — melyekről egyébként RAICHLE maga ad érdekes képet — a politikai újságírást teljesen megbénították. Helyettük a nemzeti szellem kifejezését s vezetését a folyóiratok vállalták. SZÉCHENYI KISFALUDY KÁROLYT nem azért szemelte ki az első politikai lap, a *Jelenkor*, szerkesztőjéül, mert a költőt tisztelte benne, hanem mert KISFALUDY már előbb, mint folyóiratszerkesztő, megmutatta képességeit.

SZÉCHENYI szerepének megítélése ellen is tehetnénk kifogást: szerző nem különíti el élesen SZÉCHENYIT a *Világ* konzervatívjaitól; a konzervatív újságírók közé sorolt SZÉCHENYI szerepe nem volna egészen érthető. Szerző nem ismerte VISZOTA GYULA munkáját SZÉCHENYI és KOSSUTH írói és hírlapi vitájáról, amely a negyvenes éveknek sajtótörténeti szempontból is alapvető feldolgozása.

Az élénk és pontos történeti összefoglalás nagy értéke azonban, hogy a sajtóval kapcsolatos gazdasági, közlekedési, hírszolgálati viszonyokra is kiterjed. Bár nagyrészt ismert adatokat használ fel, ezeknek ily irányú feldolgozása új a magyar sajtótörténetben.

DEZSÉNYI BÉLA.

Dr. Dóczy Jenő—Dr. Wellmann Imre—Dr. Bakács István : A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (1505—1805). Kiadta a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum Könyvtára. Összeállí-

tották: — — —. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. MDCCCCXXXIV. Nagy 8°. 354 l. — II. kötet (1806—1830). Összeállították: † Dr. Dóczy Jenő, Dr. Bakács István, Dr. Gerendás Ernő. MDCCCCXXXVIII. 371 + 1 sztl. l. — *Bibliographia Oeconomica Hungariae*. Tomus primus — Tomus secundus. Edidit Bibliotheca Musei Oeconomiae Ruralis Regni Hungariae etc.

E gondos kiállítású, hasznos könyvészeti összeállítás első kötetének előszava a magyar gazdasági bibliográfia szükségességét a legkiválóbb magyar tudományos tekintélyek (DOMANOVSKY SÁNDOR, HORVÁTH JÁNOS, SZEKFŰ GYULA) nyilatkozataira hivatkozva igyekszik igazolni, nyilván oly gyakorlati gazdasági szakemberek előtt, akik történelmi kutatásokkal nem foglalkozva, könyvcímek összeállításának hasznosságát nem érzik. Megmagyarázza azt is, hogy e bibliográfia nemcsak a történetkutatásnak akar szolgálatára lenni, de lehetővé akarja tenni egy rendszeres gazdasági irodalomtörténet megírását is. — Kutatók, könyvtárosok mindenképen örömmel fogadták e bibliográfiát, mert gazdaságtörténeti kutatásokban a nyomtatott forrásanyag időrendi és szerzők szerinti összeállítása a különböző bibliográfiákban, katalógusokban való keresgélést feleslegessé teszi s az érdeklődőt könnyen útbaigazítja.

Az első kötet az 1505—1805, a második az 1806—1830 között megjelent magyar és az idegen nyelvű magyar vonatkozású munkák foglalata. Kár, hogy kiindulásul ily késői dátumot, 1505-öt választották, amely semmiképen sem határvonal, és hogy lemondtak azoknak az 1505 előtti kéziratos és nyomtatott műveknek a megemlézéséről, amelyekben a magyarság első ötszáz évének gazdasági életéről találunk olykor kuriózum-értékű, sokszor forrás-értékű becses feljegyzéseket. Ilyenek pl. SZENT LIETBERT cambrai püspök (1054), OTTÓ freisingeni püspök (1147), ANSBERT osztrák pap (1189) magyarországi utazásának leírása (melyek a MICHAUD: *Histoire des croisades*-ban olvashatók), BERTRANDON DE LA BROCQUIÈRE (1433) utazása stb., — az 1505. előtti magyar és külföldi krónikák, amelyekben Magyarországról, gazdagságáról, gazdasági életéről gyakran esik szó.

A gazdaságtörténeti kutató nagy hasznát látta volna azon prédikációs gyűjtemények felemlítésének is, amelyek gazdák, cselédek számára tartott prédikációkat és írott könyörgéseket tartalmaznak. Ilyen pl. SZIKSZAI GYÖRGY: *Keresztyéni tanítások és imádságok* című műve, amely a XVIII. században több kiadást ért el, s amelyben vannak efféle prédikációk: „A' keresztyén Gazdának és Gazda-Asszonyának imádkozni kell.“ — „Keresztyén Gazda és Gazda-Asszony imádsága.“ — „A keresztyén szolgának és szolgálónak imádkozni kell...“ — „A' Föld-mivelő embernek imádkozni kell...“. Ezekben sok szó

esik a gazdasági munkáról. Ilyen TSÉRI VERESTÓI GYÖRGY: *Holtakkal való Barátság* című halotti prédikációs gyűjteménye (1783), melynek első prédikációja „Egy szolga szegődteséről“ szól. — Vagy a H. Gy. Ts. P.: *Természetnek és kegyelemnek iskolája* (Győr, 1775) című mű, amely a természet világát, az állat- és növényvilágot igyekszik megmagyarázni olvasóinak, kenetteljes, biblikus magyarázatok kíséretében.

Nem csökkenteni akarjuk e hiányok kiemelésével ennek az egyébként hasznos könyvészeti összeállításnak az értékét, inkább fel akarjuk hívni a gazdaságtörténészek figyelmét oly munkákra, amelyek címük után nem sejtetnek gazdaságtörténeti adatokat, — oly adatokra, amelyek „*sine lege vagantur*“ (v. ö. MKSzemle, 1938. 322 l.). TR. Z.

Dr. Kertész János: Ezer tanulmány az ezer tó országról.
Finn bibliográfia. Budapest, 1940. 16°. 66 l.

KERTÉSZ JÁNOS az aktualitások bibliográfusa. Célja a népszerű bibliográfia s célját úgy óhajtja elérni, hogy bibliográfiáit a művelt közönség, elsősorban a hírlapírók számára állítja össze, többnyire időszzerű kérdésekről és lehetőleg minél több kérdéstről. A több, mint harminc bibliográfia közül, melyet KERTÉSZ összeállított, csak tíz foglalkozik egyes városok és vármegyék irodalmával, a többi aktuális kérdésekkel. Így 1935-ben összeállította a rutén kérdés bibliográfiáját, 1936-ban a magyar revízió irodalmát, 1938-ban „Lengyelország a magyar sajtóban“ című munkát, 1939-ben a Szepesség bibliográfiáját stb. és 1940-ben egy finn bibliográfiát. KERTÉSZ JÁNOS törekvése a közönség számára hasznos lehet, hiszen a bibliográfia célja az érdeklődők útbaigazítása s mivel a laikus közönséget elsősorban az aktualitások érdeklik, szükséges, hogy a bibliográfia is alkalmazkodjék a közönség ízléséhez. Persze nagy hátrányuk az ilyen „időszzerű“ bibliográfiáknak az, hogy sietni kell az összeállításukkal, sebtiben összeszedni annyi címet, amennyit éppen lehet, hogy az aktualitások időközben el ne avuljanak. Ezért sokszor fontos és jelentékeny munkák maradnak ki belőlük. KERTÉSZ bibliográfiája előszavában maga is bevallja: „Ez az összeállítás tulajdonképpen csak bibliográfiai vázlat, még sok könyv és cikk hirdeti az ezer tavas ország kultúráját. De a rohanó ma világában... szükséges, hogy az aktualitások számára is legyenek forrásművek. Hiszen a ma élő ember, különösen az író, nem ér rá arra sem, hogy témájához szükséges anyag után kutasson, ha azonban rendelkezésére állanak bibliográfiai munkák, úgy gyorsabban tud eligazodni a könyvek millióinak tömegében...“ A sietséggel magyarázható például az, hogy SZINNYEI JÓZSEF „*Magyar nyelvhasznítás*“-a, mely a finn-ugor összehasonlító nyelvészet egyik alapköve, kimaradt a bibliográfiából.

A bibliográfia nyolc fejezetre oszlik. 1. Finnországot és a finn népet ismertető általános tanulmányok. 2. Magyar- finn kapcsolatok. 3. Mező- és erdőgazdálkodás, földkérdés, állattenyésztés. 4. Földrajz. 5. Statisztika. 6. Külpolitika. 7. Finn-orosz háború. 1939—1940. 8. Irodalom, művészet, zene, nyelvészet. Az egyes fejezeteken belül külön foglalja össze az önállóan megjelent munkákat szerzővel, majd anélkül s külön a folyóiratokban megjelent cikkeket. Az önálló munkáknál a megjelenési helyet, évet és lehetőleg a kiadót is feltünteti. Főleg a magyarnyelvű műveket sorolja fel, de sok idegennyelvűt is megemlít, az előszóban azonban panaszkodik, hogy külföldi folyóiratokhoz nem igen tudott hozzájutni, tehát ezek anyaga is kimaradt összeállításából. Valószínűleg a gyors munka következménye az is, hogy míg például SZINNYEI „*Finn-magyar szójegyzék*”-ét mind a finn-magyar kapcsolatokról, mind a nyelvészeti munkákról elnevezett fejezetben is megtalálhatjuk (ami tulajdonképpen jó, mert megkönnyíti a kutatók munkáját), addig ugyancsak SZINNYEI „*Finn-magyar szótár*”-át és „*Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*” című munkáját már csak a nyelvészeti részben említi meg. Ma legidősebb fejezete az 1939—40. finn-orosz háborúról szóló, mely legjobban megközelíti az aktuális bibliográfia fogalmát.

KERTÉSZ bibliográfiája alkalmi bibliográfia s így nem lehet célja sem a teljesség, sem a módszeresség, az ilyen bibliográfiák célja a gyorsaság és áttekinthetőség s ezt a célt KERTÉSZ bibliográfiája el is érte.

A *Könyv* a Szent Imre herceg kiadóvállalat kiadásában jelent meg, s az értékesítéséből származó teljes bevételt a finn Vörös kereszt számára ajánlotta fel a szerző.

MOKCSAY JULIA.

Dubovitz István : A magyar földrajzi irodalom 1937. Budapest, 1939, Magyar Földrajzi Társaság, VII + I + 37 + I l. 8°. (Klly. a Földrajzi Közlemények LXVII. [1939.] kötetéből.)

A szerző immár másodszor lép földrajzi bibliográfiájával a nyilvánosság elé, miután 1938-ban már összeállította az 1936. év földrajzi irodalmát. A jelen bibliográfia lényegében ugyanolyan elvek alapján készült, mint az előző, tehát szintén szakcsoportok szerint közli a címeket és névmutatóval ezúttal sincsen ellátva. A szerző alapos munkájáról fogalmat alkothatunk magunknak abból, hogy az önállóan megjelent műveken kívül még 784 kötet hazai és külföldi folyóiratot, értesítőt nézett át és összesen 868 címet közöl. A dolog természetéből folyik, hogy aránylag a legtöbb címet Európa és különösen Magyarország földrajzára vonatkozólag közli, minthogy idegen szerzők Magyarországra (és elcsatolt részeire) vonatkozó munkáit is felvette gyűjteményébe, továbbá, mert a hazai irodalom természetesen elsősor-

sorban is hazánkkal és legfeljebb Európával foglalkozik az esetek túlnyomó részében.

Az alapos és mindenre kiterjedő, pontos bibliográfiát, amelynek a könyvtáros, mint nem földrajzi szakember, igen nagy hasznát veheti referens-szolgálatának ellátása körül, dicséret illeti meg. GR.

Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái. Megindította: ID. SZINNYEI JÓZSEF. Új sorozat. I. kötet. AACHS—BÁLINT REZSŐ. Budapest, 1939. A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. XVI l. + 1248 hasáb. Nagy 8°.

Amikor e kötetet kezünkbe vesszük, talán legszembetűnőbb a benne tárgyalt írók feltűnő nagy száma. Mikor CZVITTINGER DÁVID 1711-ben kiadta az első magyarországi irodalmi életrajz-lexikont, 296 személyt mutat be, hogy a becsmélők előtt igazolhassa: a magyar szellemi életnek is vannak kiváló művelői. Egy fél századdal később, 1766-ban BOD PÉTER *Magyar Athénása* már 528 írónak életét és munkáit sorolja fel, hogy e dicső példák buzdítólag hassanak kortársaira. A tudós piarista HORÁNYI ELEK *Memoria Hungarorum* (1775—77.) és *Nova Memoria Hungarorum* (1792.) című munkáiban rendszeres kutatásainak eredményeképpen már 1200 magyar íróról számol be. A nagy lendülettel gyarapodó magyar irodalmi termelés újabb rendszerezői, FERENCZY JAKAB és DANIELIK JÓZSEF 1856. és 58-ban megjelent kétkötetes munkája már 1509 íróat sorol fel.

Ezek a munkák azonban minden érdemük mellett is még sok fogyatékoságot mutatnak és főképen nagyon hiányosak. 1890-ben indította meg az Akadémia ID. SZINNYEI JÓZSEF szerkesztésében a *Magyar írók élete és munkái* című hatalmas sorozatot, amely szakszerűség, megbízhatóság és teljesség szempontjából a maga korában tökéletesnek volt mondható. A 14 kötetes betűrendes bio-bibliográfia 1890 és 1914 között füzetenként jelent meg és összesen 29.553 magyar író életrajzát tartalmazza. SZINNYEI adatgyűjtése azonban már 1890 körül, mikor a kiadása megindult, végleg lezárult és ezen túl az egyes füzetek megjelenésénél csak a nyomtatásban megjelent bibliográfiák és biográfiák, továbbá a neki beküldött életrajzi adatok és az Országos Széchényi Könyvtár cédulacímjegyzéke alapján egészítette ki a meglévő anyagot. Már az utolsó kötet megjelenésekor is szükségesnek látszott egy hasonló sorozat megindítása, hogy az egyre növekedő irodalmi termelést állandóan nyilvántarthassa. A szerkesztésre GULYÁS PÁL kapott megbízást és az eddig megjelent részletek igazolják, hogy nála hivatottabb szakembert nem lehetett volna találni. Huszonöt év óta ennek a fáradságos munkának szenteli egész életét és kitartó mun-

kájával bámulatos eredményt ért el. A most megjelent első kötet 2939 íróról ad felvilágosítást és ezek közül csupán 480 szerepelt SZINNYEINél. 263 új író szerepel a XIX. századot megelőző korokból, a többi mind XIX—XX. századi, nagyrészt ma is élő író.

GULYÁS PÁL a kötet előszavában beszámol arról a sok váratlan nehézségről, amit a reábízott feladat sikeres megoldása jelentett. Aránylag kevés eredménnyel járt a több ízben is közzétett felhívás, hogy az írók közöljék a szerkesztővel életrajzi adataikat és műveik jegyzékét. Ezért túlnyomó részben magának kellett a megjelent munkákat és cikkeket felkutatnia és ezeknek alapján a szerzők életrajzi adatait kinyomoznia. Az Országos Széchényi Könyvtár cédulakatalógusán, a megjelent bibliográfiákon és egyéb könyvészeti közleményeken, továbbá naptárak, egyesületi évkönyvek, püspöki jelentések és iskolai értesítők egész során kívül GULYÁS PÁL feldolgozta 15 budapesti és 25 vidéki napilap 843 évfolyamát, hozzávetőleg 10.906 kötetben, ezenkívül 161 hetilap és folyóirat mintegy 3000 kötetre tehető anyagát.

A napilapokban és folyóiratokban megjelent írásoknak csak műfaját közli a bibliográfia, bár a szerző az utóbbiaknál a fontosabb cikkeket cím szerint is kijegyezte magának. Ezeknek közlése azonban még jobban megnyújtotta volna a munkát. Egyedül Ady-nál tett kivételt, kinek valamennyi megjelent írását cím szerint, pontos megjelenési hellyel 48 hasáb terjedelemben közli, e teljes bibliográfiával páratlan segítséget nyújtva az Ady-kutatóknak.

Talán még több nehézséggel járt a szerzők életrajzi adatainak felkutatása, mert az írók nagy százalékban válaszolatlanul hagyták a személyükre szóló felszólításokat is. Így a szerkesztő kénytelen volt a bejelentőhivatalt, a választók névjegyzékének adréma-levonatát, a Cím- és lakjegyzéket, a Tiszti címtárt és ezekhez hasonló más segéd-eszközöket igénybe venni. Remélhető azonban, hogy ez első kötet megjelenése után, majd többen igyekeznek a szerkesztőnek segítségére lenni életrajzi adatok közlésével.

A közlés formájában GULYÁS PÁL általában követi SZINNYEI mód-szerét. Legelől áll az író életrajza, melynek megírásánál a tömörség és tárgyilagosság szempontja vezette a szerkesztőt. Minden birtokában levő adatot közöl, ami a kutatók szempontjából valaha is fontos lehet, de mellőz minden fölösleges szót és személyes megjegyzést. Az életrajzot követi a szerző műveinek felsorolása, majd a rávonatkozó irodalom és az írásbeli források közlése. SZINNYEIVEL szemben csak az az eltérés, hogy ahol igen gazdag az irodalom, ott tárgykörökre bontott fejezetekben közli.

Az előszó ismerteti azokat a szempontokat, amelyek a szerkesz-

tőt az álnevek, a szerzetesi nevek, a névmagyarosítások és a különbözőképen írott nevek közlésénél vezették. E beszámoló keretében nem lehet mindegyiket részletesen ismertetni, de külön figyelmet érdemel állásfoglalása, hogy a férjezett nőírókat mindig leánykori nevük alatt veszi fel és a férj, esetleg férjek nevén csak utalást találunk. Ezt a szempontot tekintetbe kellene venni már a munkák megjelenésénél és általánosítani a könyvtárak katalógusaiban is.

A magyar tudományos élet régóta várta a *Magyar írók* új sorozatának megindulását, de a kiadás terve hosszú éveken át sok viszontagságon ment keresztül. Hála és köszönet illeti meg mindazokat, kik most lehetővé tették e kötet megjelenését, de elsősorban íróját, GULYÁS PÁLT, ki ezt a hatalmas munkát ilyen kitűnő szaktudással és fáradságot nem ismerő lelkiismeretességgel oldotta meg, nagy örömeire és könnyebbségére minden kutatónak és könyvtárosnak.

HANSKARL ERZSÉBET.

Bay Ferenc: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. Győr, 1939, Baross-ny. 19 + 1 l. 8°. (Klny. a Győri Városi Közkönyvtár Évkönyvéből.) — *Győri könyvtárstatisztikai tanulmányok.* Győr, 1939, Baross-ny. 11 + 1 l. 8°. — *Beszélgetés könyvekről, könyvtárakról.* Győr, 1939, Baross-ny. 14 + 2 l. 8°.

Az első, izléses borítólappal ellátott füzet szerzőnek a győri Városi Közkönyvtár első évkönyvében megjelent cikkét tartalmazza, különlenyomat alakjában; tartalmát az Évkönyvvel kapcsolatban már ismertette SUPKA ERVIN a Magyar Könyvszemle 1939. évi III. füzetében.

A második füzetben a szerző statisztikai adatokat közöl a győri Városi Közkönyvtárnak a legutóbbi néhány évben kifejtett jelentékeny és anyagi lehetőségeihez képest feltűnően szép működéséről, különös tekintettel a könyvtár szociális hivatására, a füzet második részében pedig újszerű kísérletről számol be: a városi adóösszeírással kapcsolatban adatokat gyűjtetett a magánosok tulajdonában levő kisebb-nagyobb könyvtárakra vonatkozólag és ezek alapján vizsgálja Győr város szellemi arculatát. Az adatok feldolgozása során kiderült, hogy Győrben magánszemélyek tulajdonában közel 144.000 kötet könyv van, ebből is legtöbb a köztisztviselők és tanárok birtokában; utánuk még a magántisztviselők és az orvosok szerepelnek nagyobb könyvtárakkal. Érdekes még megemlíteni, hogy a legnagyobb győri magánkönyvtár csaknem tízezer kötetre rúg és még jó egynehány tartalmaz többezernyi kötetet. Végül igen helyesen jegyzi meg BAY, hogy adatgyűjtése még érdekesebb volna, ha más vidéki városokban is végeztek volna már ilyeneket és adatait ezekkel össze lehetne hasonlítani. Így általánosabb következtetéseket is lehetne belőlük levonni a vidéki városok lakosainak műveltségére és szellemi életére vonatkozólag.

A harmadik füzet igen sikerült propaganda-irat a könyvtárak érdekében. BAY élvezetes stílusban vezeti be az olvasót a könyvtárak főbb problémáinak, a nyilvánosság, a dotáció, a propaganda és végül az olvasók kérdésének ismeretébe és mindezeknek a problémáknak érdekes történeti áttekintését is adja. Annyi bizonyos, hogy a könyvek és könyvtárak iránt közömbösek könnyen könyvbarátokká válhatnak, ha ezt a kedves füzetkét elolvassák.

GRONOVSKY IVÁN.

Printing in the twentieth century. [London] 1930, The Times, XVI + 298 l. 4°.

Tíz évvel ezelőtt jelent meg ugyan a modern könyvnyomtatásnak ez az áttekintése, de hazánkban nem igen vált ismeretessé; ezért talán nem lesz teljesen fölösleges, ha néhány sort szentelünk méltatásának.

A mű különböző szerzők cikkeinek gyűjteménye; mindezek eredetileg a *Times* 1929. évi október 29-iki külön számában jelentek meg és az itt ismertetett műben újra nyomatták ki őket. A cikkek a modern könyv- és hírlapelőállítás különféle részletkérdéseit tárgyalják és bár általában szerencsésen vannak összeválogatva, mégsem alkotnak olyan szerves és arányos egységet, mint ahogyan az egy ilyen áttekintésben kívánatos volna.

A könyv első fejezete a könyvnyomtatás vázlatos történetét adja elő, továbbá foglalkozik a modern hírlapnyomással is, különös tekintettel Angliára és itt is a *Times*nek a technikai fejlődés terén játszott szerepére. — A második fejezet a betűmetszést, betűöntést, a különféle betűtípusokat és a gépszedést ismerteti, részletesen tárgyalva ez utóbbinál a különféle rendszerű szedőgépeket és sajátságait is. — A következő fejezetek — nem mindig tartva szem előtt a logikus sorrendet — ismertetik a könyv teljes nyomdai előállítását, kötését, illusztrációját, kitérve itt a különféle egy- és többszínnyomási eljárásokra is, majd foglalkoznak a hírlapkiadás és hírlapnyomás különféle kérdéseivel, különösen bőven tárgyalják a modern, nagyteljesítményű gyorsajtókat és rotációs gépeket, továbbá röviden ismertetik a papírgyártást és a nyomdafesték előállítását. — Az utolsó fejezet ízelítőt ad több európai ország, valamint az Egyesült Államok könyvkultúrájából és nyomdatechnikájának mai fejlettségéből, de Magyarországot, sajnos, hiába keressük az ismertetett államok sorában.

A szép kiállítású, bőven és jó technikával illusztrált kötet dicséretére válik a modern könyvízlésnek és nyomdatechnikának; a benne foglalt cikkek ismert nevű szakemberek tömören, de világosan megírt, a szakembert ugyan nem mindig teljesen kielégítő, de a nagyközönség számára feltétlenül igen hasznos összefoglalásai a könyv- és hírlapelőállítás egyes kérdéseiről.

GRONOVSKY IVÁN.

LEVÉLSZEKRÉNY.

Német könyvkiállítás volt fővárosunkban, a Vigadó termeiben. E nagyszabású és igen tanulságos kiállításról folyóiratunk legközelebbi számában részletesen be fogunk számolni. Szerk.

Ki látta az 1847-i Dongó és az 1858-i Peleskei Nótárius című élelclapokat? KERESZTY ISTVÁN „*A Magyar és Magyarországi Időszaki Sajtó Időrendi áttekintése 1705—1867*” címen a Magyar Nemzeti Múzeum kiadásában 1916-ban megjelent könyvének 33-ik oldalán két magyar élelclapról, a „*Charivari*”-ról és a „*Dongó*”-ról is említést tesz és ezekről így ír: „*Charivari* [a *Dongó* folyt.] 1848” és: „*Dongó*, 1847. [Folyt. *Charivari*]”.

A „*Dongó*”, miként azt KERESZTY az újság neve elé tett csillaggal jelzi, a könyv megjelenése idején hiányzott a Múzeum hírlaptárában; az ott ma sem található fel.

SZINNYEI JÓZSEF „*Hírlapirodalmunk 1848—49-ben*” című, 1877-ben kiadott tanulmányában (különlenyomat volt a „Magyar Könyvszemlé”-ből) az 5-ik oldalon a fentemlített két lapról a következőkben emlékezik meg: „*Charivari—Dongó* (Budapest.) Szerk. Lauka Gusztáv, kiadta és nyomtatta Lukács László, 1848. jún. 15. (mutatv. szám) ez nyom. az egyetemi nyomdában, júl. 1—szept. 21 = 25 rendes és egy mutatványszám, 100 lap. (A N. Múzeum könyvtárában hiányzik a 24. és 25. szám.)

A *Charivari* a Múzeum hírlaptárában 899. könyvtári szám alatt két példányban van meg. Az első példány teljes, a duplumból a 12., 14—18, 22 és 24-ik számok hiányzanak.

Az első szám „*Charivari*” címen 1848. jún. 15-dikén, a következő szám ugyancsak elsőnek jelezve, két héttel utóbb, július 1-én jelent meg, de ez a „*Charivari*” cím alatt már a „*Dongó*” alcímet is viseli. A június 15-i „*Charivari*” utolsó — negyedik — oldalán a szerkesztő ezeket írja: „Július 1-től az első oldalon novellákat vagy más hasonló cikkeket fogunk közölni s a többi főrovatunkban is a legnagyobb figyelemmel választjuk meg a cikkeket. Próbahírlapunkban bemutatjuk programunkat s a felosztást.”

A jún. 15-én és júl. 1-én megjelent *Charivari*, ill. „*Charivari—Dongó*” BEIMEL JÓZSEF, valamennyi többi szám pedig LUKÁCS LÁSZLÓ,

majd LUKÁCS LÁSZLÓ és Társa nyomdájából került ki. Annak, hogy bármelyik lappéldány az Egyetemi Nyomdában készült volna, semmi nyoma sincsen. A lap kiadói augusztus 5-ig LAUKA GUSZTÁV és SZERELMEI MIKLÓS voltak; (ez utóbbiról SZINNYEI egyáltalán nem tesz említést.) Aug. 5-től az összes példányokon LUKÁCS LÁSZLÓ egyedül szerepel mint kiadó.

Kérdés: 1. volt-e a „Charivari—Dongót“ megelőzőleg, 1847-ben, „Dongó“ címmel élclapunk; ha igen, megvan-e az valamely köz- vagy magánkönyvtárban. Különösen érdekes lenne e kérdés tisztázása azért, mert ez a „Dongó“ lett volna a legelső magyar élclap. 2. Az 1848. jún. 15-én 1. számmal jelzett „Charivari“ a két héttel utóbb, július 1-én megjelent, ugyancsak 1. számú „Charivari—Dongó“ próbaszámának tekintendő-e, vagy sem?

*

Ugyancsak KERESZTY tesz említést könyvének 86-ik oldalán egy másik magyar élclapról, az 1858-ban megjelent „Peleskei Nótárius“-ról, amelynek VAS GEREBEN lapja, a „Kétgarasos Újság“ (1858—59) lett volna a folytatása. Ez az utóbbi a Múzeum hírlaptárában 3082. szám alatt megvan, a „Peleskei Nótárius“ azonban nem található.

Kérdés: volt-e 1858-ban „Peleskei Nótárius“ címmel élclapunk, ha igen, melyik köz- vagy magánkönyvtárban lenne az megtalálható?

MORLIN ADORJÁN.

A Gallus közlemények a baromfitenyésztés és nyulászat köréből. Csak a XI. évfolyamtól (1887) kezdve van meg a M. Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárában. Hol található I—X. évfolyama? Ugyanott a **Pesther Tageblatt**-ból csak az 1839—1845. I—VII. évfolyam van meg, a VII. csonkán. Keressük az 1845—1848, VII—X. évfolyamokat.

Bibliográfiák összeállítása és a könyvtárak. A bibliográfiák összeállítása könyvtárosi feladat. A megfelelő tudományos képzettségű könyvtáros hivatali munkájával párhuzamosan végezheti bibliográfiai adatgyűjtését, mint ahogy azt HELLEBRANT ÁRPÁD, a M. Tud. Akadémia Könyvtárának néhai kiváló és rendkívül szorgalmas alkönyvtárnoka is végezte. A kötelespéldánycsomagok felbontása és a folyóiratok, könyvek teljességének ellenőrzése és naplózása alkalmával leírt minden könyv-, vagy cikkcímet, amelyre egyik, vagy másik bibliográfiája részére szüksége volt. E munkamódszere a könyvtár szempontjából kettős haszna volt: a kötelespéldányok ellenőrzése nem hivatalnoki egykedvűséggel, hanem a legnagyobb szigorúsággal és utánjárással történt, mert nemcsak arról volt szó, hogy valamely nyomtatvány idejében beérkezik-e a könyvtárba, hanem arról is, hogy az illető nyomtatvány idejében rendelkezésére áll-e bibliográfiája számára. Ilymódon a kötelespéldányok beszolgáltatásának ellenőrzése a legpontosabb volt, mert a *bibliográfus* ellenőrizte a *könyvtáros* munkáját. — A másik haszna a könyvtárnak az volt, hogy

a bibliográfus munkájához, a címfelvételhez szükséges nyomtatványokat már nem kellett számszámra leszedgetni a könyvtári polcokról, — ami kétségkívül jelentékeny munka- és időmegtakarítást jelentett. HELLEBRANT ÁRPÁD ilymódon hivatalos munkájának teljes elvégzése mellett évenként összeállította a mintaszerű, többíves filológiai repertóriumon kívül az irodalomtörténeti, történeti, nyelvészeti, néprajzi repertóriumot, nemcsak önálló nyomtatványok, hanem folyóiratok és hírlapok alapján is. — Ha ugyanezzel a munkával nem könyvtári szakembert bíztak volna meg, az szabadságot kért volna hivatalában s a könyvtárakban a hivatalos személyzet munkaidejének nagy részét lefoglalta volna a szükséges nyomtatványoknak számszámra való kikerestésével, előszedetésével és helyrerakásával. HELLEBRANT a fentiekén kívül a könyvtár anyagából kötetekre menő repertóriumokat állított össze, hivatali munkájának állandó elvégzése mellett.

A bibliográfiákat könyvtáron kívül élő szakemberek csak saját magukra és a könyvtárra nézve egyaránt nagyon fáradságos munka árán tudnák összeállítani.

TR. Z.

Sajtóarchivum felállításához, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptára keretében, megtörténtek az első lépések. GRÓF CSÁKY ISTVÁN m. kir. külügyminiszter ugyanis ideajándékozta a külügyminisztérium hírlapkiadvatainak tárgykörök szerint csoportosított és rendezett gyűjteményét 1919—1930. évekből. Az anyag a Festetich-palotában nyert elhelyezést, egyelőre, míg megfelelő fiókos szekrények felállítására sor kerülhet, gondosan becsomagolva, de reméljük, hogy a Festetich-palota helyiségeinek megfelelő berendezése után a kutató közönségnek hamarosan rendelkezésére fog állani. Ez az anyag természetesen elsősorban külpolitikai vonatkozású cikkek gyűjteménye.

Kopf, azaz hogy homlokírás: Az ujságok *kopf*-ját manapság *lapfej*-nek, *címfej*-nek, *fej*-nek szokás nevezni, nyilván a német *kopf* mintájára. — 1798-ban olvasom e cím-meghatározást: „következő *homlokírásu* munkátskáimból pedig, úgy mint — „Erköltsi oktatás az ifjabb asszonyások számára... találatnak nyomtatványok Pesten, Pos'onyban, Győrben... Kis János.“ — Nem kifejezőbb a *homlokírás*, a lap *homlokírása* a *lapfej*-nél?

TR. Z.

Hibaigazítás, A MKSzemle 1940. I. füzetének képmellékletein sajnálatos elnézés folytán mind a Képes Ujság, mind a L'Illustration évszáma tévesen iratott. Az összes képaláírásokon 1847 szerepel 1848 helyett, amit egyébként a figyelmes olvasó maga is észrevehetett ugyan, de — mint nyilvánvaló hiba, mely kiigazítandó — a szerkesztő kötelességszerűen felhívja a figyelmet.

Felkérjük igen tisztelt előfizetőinket, hogy a Magyar Könyvszemle szerkesztőségének szánt mindennemű pénzküldeményüket a Kir. Magy. Egyetemi Nyomda 37.473. sz. csekkészámlájára küldjék be, de ne mulasszák el az „Értesítőlap“ felső szélét „Tró.“ jelzéssel ellátni.

RÉSUMÉ. — INHALTSANGABE.

Béla Varjas: *Die erste Ausgabe der religiösen Gedichte Bálint Balassa's.* Im Besitze der Teleki-Bibliothek zu Marosvásárhely befindet sich eine illustrierte Ausgabe der Balassa-Gedichte. Sie zeigt inhaltlich und typographisch enge Verwandtschaft mit jener von Nagyszombat 1699. (In der Radvánszky-Bibliothek zu Tibolddaróc, Comitat Borsod, Ungarn.) Aus dem Exemplar unserer Balassa-Ausgabe fehlt das Titelblatt und ungefähr der letzte Bogen. Auf grund der Holzstiche (vgl. Hajnal Mátyás: *Jézus szívét szerető szívek*... Bécs 1629. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* Bd. I. S. 257. Nr. 576.) und Schrifttypen konnte festgestellt werden, dass diese Ausgabe aller Wahrscheinlichkeit nach in Wien bei Michael Rickhes um 1632—35 erschienen sei, und zwar mit jenen Typen und Holzschnitten, deren Besitzer Lőrinc Ferenczfi war.

Dieses Druckmaterial wurde in der Rickhes-Werkstatt jahrelang verwendet und vom Kanzler und Fürstprimas György Lippay angekauft und nach dem Tode Ferenczfi's im Jahre 1640 dem Jesuitenkolleg zu Pozsony überlassen. Im Jahre 1662 wandern diese Typen und Holzschnitte in die Druckerei des Jesuitenkollegs zu Nagyszombat. So erklärt sich, dass die Ausgabe von 1699 in Nagyszombat und dieselbe von 1632—35 aus Wien mit den gleichen Holzschnitten erschienen sei.

Aus dem Briefe, datiert 1629 András Rádai's an János Rimai, dem Behüter der Balassa-Gedichte, geht hervor, dass Rimai mit Ferenczfi in Verbindung stand und wahrscheinlich noch er selbst die Gedichte zwecks Ausgabe Ferenczfi zukommen liess.

Die nun vorgefundene Balassa-Ausgabe entkräftet die Annahme Lajos Dézsi's, dass die erste Balassa-Ausgabe in Bártfa in den Jahren 1632—35 erschienen sei. Die erste Bártfaer Ausgabe, erschienen um 1640, kann aber auf Grund der obigen Angaben weiterhin als die erste *ungarländische* Ausgabe betrachtet werden.

Ilna Hubay: *Der Aviso des Jahres 1609.* Der gut organisierte Nachrichtendienst des ersten deutschen Wochenblattes berichtete fast ständig über die in Ungarn und Siebenbürgen vorgekommenen Ereignisse des Jahres 1609. Die aus Prag, Wien, Pressburg und Tokaj eingetroffenen Berichte haben in erster Linie die Gefahren der Türkenbelagerung vor Augen. Ausserdem ist der allgemeine protestantische Charakter dieser Zeitung auch in den Ungarn betreffenden Nachrichten zu ersehen.

Albert Gárdonyi: *Anfänge einer Büchereipolitik in Ungarn.* Die planmässige Auswahl der für eine Bibliothek anzuschaffenden Bücher bildet den wichtigsten Teil einer Büchereipolitik, weil dadurch die Eigenart des Bücher-

bestandes bestimmt wird. In einer Privatbibliothek gelangen nur selten solche Massregeln zur Geltung, welche die planmässige Auswahl der anzuschaffenden Bücher schon vorhergehend sichern, der Bücherbestand einer solchen Bibliothek erweist nämlich gewöhnlich nur das veränderliche Interesse für Bücher des jeweiligen Eigentümers. Die planmässige Auswahl der anzuschaffenden Bücher muss aber bei einer solchen Bibliothek gesichert werden, welche eine schon vorhergehend festgesetzte Bestimmung hat. Eine solche Bibliothek war in Ungarn die Universitäts-Bibliothek in Pest, wenigstens von da angefangen, als sie im Jahre 1773 den Händen der Jesuiten entfiel und von Staatsbeamten verwaltet wurde. Diese Bibliothek enthielt gleichzeitig einen starken Zuwachs durch Einverleibung solcher Büchersammlungen, welche bisher den von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöstern angehörten und für eine Universitäts-Bibliothek viel unbrauchbares Material enthielten. Der Kaiser entliess daher in den Jahren 1785 und 1786 zwei Verordnungen, deren erste die zukünftige Bücherauswahl zu regeln bestimmt war, die andere aber die Verwertung der einverleibten klösterlichen Büchersammlungen betraf. In diesen Verordnungen erscheinen die Anfänge einer Büchereipolitik in Ungarn, weil durch diese die planmässige Auswahl der Bücher für die Universitätsbibliothek gesichert wurde.

Géza Káplány: *La documentation et les Bibliothèques.* L'auteur ayant participé à la Conférence Internationale de Documentation à Oxford, donne un compterendu sommaire des travaux de cette conférence. En insistant sur l'importance des problèmes de la documentation il définit les caractéristiques c.-à.-d. les différences et les conditions d'accord entre les centres de documentation et les bibliothèques proprement dites. — Par suite de ses voyages répétés allant aux différentes conférences, l'auteur a profité de l'occasion qu'il a eu en parcourant nombreux pays de visiter un grand nombre de bibliothèques et de centres de documentation. Il s'efforce de rendre compte de ses expériences et de ses vues concernant l'organisation et le fonctionnement des divers établissements de documentation.

Ervin Supka: *Die Aufstellung der Korrespondenzblätter in den Bibliotheken.* Die lithographierten Korrespondenzblätter spielten in der Entwicklung des ungarischen Zeitungswesens eine hervorragende Rolle. Ihre Bedeutung für die heutige Journalistik ist, bei der stets zunehmenden Wichtigkeit des Nachrichtenmaterials, noch mehr ausschlaggebend. Der Verfasser behandelt die Korrespondenzen nach formalen Eigenschaften, sowie nach Gesichtspunkten des Zweckinhalts; es folgt dann die Darlegung jener Probleme, denen der Bibliothekar bei dem Sammeln, bei der Aufarbeitung und Aufstellung der Exemplare gegenübersteht. Um eine verbesserte Aufstellungsweise der Korrespondenzen in den Bibliotheken zu gewinnen, unterbreitet Verfasser einen Vorschlag hinsichtlich einer intensiveren Gleichschaltung im Redaktionswesen der Korrespondenzblätter. Ein kurzgefasster historischer Überblick der Vergangenheit der ungarischen lithographierten Korrespondenzen, sowie eine Übersicht der einschlägigen Fachliteratur, schliesst den Aufsatz ab.

A szerkesztésért *Trócsányi Zoltán*, a kiadásért *Gronovszky Iván* felel.

TARTALOM

	Lap
Varjas Béla: Balassa Bálint Istenes énekeinek első kiadása	105
Hubay Ilona: Az „Aviso 1609.”	127
Cárkonyi Albert: A magyar könyvtárpolitika kezdetei	134
Káplány Géza: A dokumentáció és a könyvtárak	147
Supka Ervin: Könyvmatosok a könyvtárban	157
Kisebb közlemények: ZOVÁNYI JENŐ: Kutatások a „300 éves magyarok füstölgő csepüje...” szerzője után. — CSÁR ZOLTÁN: Melanchthon kéziratos verse az Országos Széchényi-Könyvtárban. — SZEMZŐ PIROSKA: A kolozsvári „főasszonyságok” könyvtára 100 esztendővel ezelőtt. — DEZSÉNYI BÉLA: Írók, szerkesztők, kiadók és nyomdák viszonya 1845-ben. — PANKA KÁROLY: A külföldi államok között fennálló könyv-csereviszony és annak történeti előzménye. — KÓSA JÁNOS: Vita egy selyemtenyészeti könyv szerzőségéről. — GÁSPÁR MARGIT: Ernst Lajos gyűjtemények árverése. — VARGA SÁNDOR FRIGYES: A tarka színek szerepe a könyv külső köntösén. — CLAUSER MIHÁLY: A röpirat. — TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A sortöltő jel. — TR. Z.: Hogyan csaltak rége a könyvtárosok?	165
Ismertetések: DR. DRAGUTIN KNIEWICZ: Misal čezmanskog prepošta Jurja de Topusko i zagrebačko biskupa Šimuna Erdődy. (Ism.: DANCZI VILLEBALD.) — KLEIN KÁROLY: A Festetics-könyvtár 1500-ig terjedő őnyomtatványai. (Ism.: HUBAY ILONA.) — SCHULEK TIBOR: Bornemisza Péter. 1684-1758. (Ism.: HARSÁNYI ANDRÁS.) — HORVÁTH ENDRE: Magyar nyelv bibliográfia. (Ism.: TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.) — RAICHLE FERENC: Das ungarische Zeitungswesen. (Ism.: DEZSÉNYI BÉLA.) — DÓCZY JENŐ—WELLMANN IMRE—BAKÁCS ISTVÁN: A magyar gazdasági irodalom első századainak könyvészete. (Ism.: TR. Z.) — KERTÉSZ JÁNOS: Ezer tanulmány az ezer tő országáról. (Ism.: MOKCSAY JÚLIA.) — DUBOVITZ ISTVÁN: A magyar földrajzi irodalom 1937. (Ism.: GR.) — GULYÁS PÁL: Magyar írók élete és munkái. (Ism.: HANSKARL ERZSÉBET.) — BAY FERENC: Könyvtárpolitikánk célkitűzései. (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.) — <i>Printing in the twentieth century.</i> (Ism.: GRONOVSKY IVÁN.)	
Levélszekrény: Néhány könyvkiállítás. — MORLIN ADORJÁN: Ki látta a Dongót? — A pillus... — TR. Z.: Bibliográfiák... és a könyvtárak. — TR. Z.: Sajtóarchívum. — TR. Z.: Kopf, azaz hogy homlokírás. — Híregyűjtés. — Kérés előfizetőinkhez	191
Résumé — Informatívum	215

MOST JELENT MEG!

**A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
KÖNYVTÁRÁNAK CÍMERESLEVELEI,
6. KÖTET. 1771—1800.**

Leírta **Dr. Áldásy Antal**, sajtó alá rendezte **Dr. Czobor Alfréd**.

Dr. Áldásy József kiadása. 1940. XII + 608 lap.
(A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke II.)

KAPHATÓ
A LAUFFER-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉSBEN.

Vitéz **SZABÓ PÁL DR.** műegyetemi könyvtáros:

**A M. KIR.
ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM
ÉS IRODALMI MUNKÁSSÁGA**

900 lap. Ára füzve 32 pengő, kötve 35 pengő.

Megrendelhető a szerzőnél:
BUDAPEST, XI. ker., Horthy Miklós-út 25. szám.

**A MAGYAR KÖNYVSZEMLE
é v i e l ő f i z e t é s i d í j a**
===== **40 PENGŐ** =====